

Ш. БОВОМУРОДОВ, С. САБЗАЕВ, С. НАБИЕВА

ЗАБОНИ ТОҶИКИ

5

Ш.БОБОМУРОДОВ, С.САБЗАЕВ,
С.НАБИЕВА

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

КИТОБИ ДАРСӢ БАРОИ СИНФИ 5

*Мушовараи Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп
тавсия кардааст*

ДУШАНБЕ — 2008

ББК 81.27 Тоҷик я 72
3.13

Муҳаррири масъул:
Баҳриддин Камолитдинов

ISBN 978-99947-723-1-5

© Душанбе, 2008.

Ифтихори ватандорӣ аз доништани таърихи Ватан, забон
ва фарҳанги миллӣ сарчашма мегирад.

Эмомалӣ Раҳмон

МУРОЦИАТ БА ХОНАНДА

Шогирди азиз!

Китоб дӯсти мададгор ва «фуруғи субҳи доноӣ» аст. Имрузу фардои ту ободу дурахшон хоҳад буд, агар ба китоб чун ба нерумандтарин сарчашмаи дониш меҳру муҳаббат зоҳир намой. Тавассути ҳамдаӣ бо китоб ба қуллаи мурод мерасӣ ва дар ҷодаи зиндагӣ комёб мешавӣ.

Китоб барои инсонӣ комил ва фозил шуданат ёри расонида, туро суҳанвару забондон-месозад. Бидон, ки неку доништани забони модарӣ ва пос доштани бузургии он волотарин фазилати ҳар инсонӣ комил мебошад.

Китобро эҳтиёт кун, тозаю озода нигоҳ дор, то соли дигар низ дигарон аз он истифода бурда, ба ту арзи сипос намоянд.

Ба ту комёбиҳо таманно дорем.

ЗАБОН ВА НУТҚ

Калимаи «забон» дар луғатҳо ба маъноҳои зиёде шарҳ ёфтааст. Агар мазмуни ҳамаи онҳоро дар маҷмуъ бигирем, як маъно бармеояд: воситаи муҳимтарини алоқаи фикрии байни одамон. Дар олам зиёда аз 2000 забон мавҷуд аст. Ин забонҳо ба гуруҳҳо ҷудо шуда, то дараҷае миёни ҳам ҳешутабори доранд. Забони модарии мо ба гуруҳи забонҳои эронӣ мансуб буда, доираи истеъмоли он васеъ аст. Онро дар Эрон забони форсӣ, дар Афғонистон дарӣ ва дар Тоҷикистон тоҷикӣ мегӯянд.

1. Забон ҳамчун воситаи алоқа ва мубодилаи афкор ба ҳамаи аъзоёни ҷамъият ва синфҳо баробар хизмат мекунад, бинобар ин забон характери синфӣ надорад — вай ҳодисаи умумиҷамъиятӣ мебошад.

Носирҷон Маъсумӣ

2. Забон рукни асосии миллат аст. Ҳар ки ба қадри забон нарасад, ба қадри ҳеҷ чиз ва ҳеҷ кас намерасад. Охир, забон модар аст, забон таърих аст, забон маданият аст, забон тақдир аст. Касе ки забону маданияти миллати худро наметавонад, шахси маданий буда наметавонад.

Шарофиддин Рустамов

3. Забон дируз, имруз ва фардои халқ, шиносномаи миллат дар масири таърих буда ва ҳаст.

Лоиқ Шерали

4. Марги миллат аз марги забон сар мешавад.

Гулрухсор

5. Миллате, ки забони модариашро тавоно намесозад, пос намедорад ва азиз намешуморад, маҳкум ба завол ва пастист.

Ардамеҳр

Луғат

характер — хусусият, хислат
масир — роҳи рафт, равиш
маҳкум — ба ҳукм айбдоршуда
завол — поён, интиҳо
хоста — чизи талаб кардашуда
суннат — урфу одат, расму қоида

Забони мо ҳоло ба талаботи имрузу фардо бояд ҷавоб гуяд, хостаҳои дирузу парерӯз, суннатҳои ҳазорсоларо низ бояд фаромуш накунем.

Зебову равони, тавоноӣ ва матонати забони адабиёту илми классикӣ бояд ҳамеша намунаи ибрати мо бошад. Робитаи мо ба забони халқ ва адабиёти классикӣ ҳар чӣ бештар бошад, пояҳои халқии забони адабии имруза ба ҳамон андоза устувор хоҳад буд.

Муҳаммадҷон Шакурӣ

Маданияти забон дар заминаи хуб дониستاني забони модарӣ инкишоф меёбад.

Абдуқодир Маниёзов

§ 1. ҲИССАҲОИ НУТҚ

Машқи 1. Шеърро ифоданок қироат кунед ва бузургии забони тоҷикиро шарҳ диҳед.

Оҷ гум карду забонро гум накард,
Тоҷ гум карду забонро гум накард,
Тахт гум карду забонро гум накард,
Рахт гум карду забонро гум накард,
Бахт гум карду забонро гум накард.
Дар ҳаду сарҳадшиносии ҷаҳон
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст,
То забон дорад, ватандор аст у,
То забондор аст, бисёр аст у,
Бешумор аст,
Беҳисоб аст,
Беҳад аст.

Бозор Собир

Луғат

оҷ — 1. устухони фил, дандони фил; 2. сафед (тахти оҷ—тахти шоҳӣ, ки аз оҷ сохта шудааст)

рахт — 1. коло, асбобу анҷом; 2. ҷома ва дигар пушокворӣ

Савол ва супоришҳо

1. Муайян кунед, ки калимаи *забон* аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.

2. Кадом шеърхоро дар бораи забон аз ёд медонед? Шеъри болоиро аз ёд кунед.

3. Таассуроти худро аз таътили тобигона шифоҳӣ (дар синф) ва хаттӣ (дар хона) баён кунед.

Машқи 2. Ба расмҳо диққат кунед. Муайян кунед, ки нутқи шифоҳӣ кадом асту нутқи хаттӣ кадом. Фарқи байни онҳоро амалан шарҳ диҳед.

менависем
ва мехонем

НУТҚ

меғұем ва
мешунавем

Машқи 3. Панду ҳикматҳоро дар бораи суҳан ва суҳанвари бодикқат хонед ва мазмуни онҳоро шарҳ диҳед.

Суҳан бисёр дону андаке гӯй,
Якero сад мағу, садро яке гӯй.

Саъдии Шерозӣ

Суҳан аз арши барин омадааст,
Баҳри покон ба замин омадааст.

Абдурахмони Ҷомӣ

Суҳанҳои накуро ёд медор
Ва з-он дар пеши худ устод медор!

Носири Хусрав

Суҳан зоҳир қунад сузи ниҳонро,
Зи шамъи дил барафрузад ҷаҳонро.

Бардиқдин Ҳилолӣ

Луғат

арш — осмон

барин — баланд, боло

1. Ба калимаҳои мисраи аввал савол гузошта, кадом ҳиссаи нутқ будани онҳоро муайян кунед.

2. Мақоли «*Бо сухани ширин мор аз хонааш мебарояд*» чӣ маъна дорад?

Машқи 4. Ба расмҳо бодикқат нигоҳ карда, ба ашئي дар онҳо тасвирёфта яқтоӣ ҷумла нависед.

Машқи 5. Матро бодикқат хонда, мазмунашро нақл кунед.

Модаркалон ба писар либоси мактаби пушонд ва ру ба руяш сари по нишаста, ба оғуш кашида, бусиду бархоста, «*Рафтем, дадаҷон*» гуфт.

Писарак ҷаҳида аз остона берун баромад ва баргашта:

— Китобҳо монд, — гуфт.

— Имруз бе китоб меравед, бо муаллимҳо ва талабаҳои синфи даҳ шинос мешаведон, — фаҳмонд модаркалон.

Писарак завқ карда хандид ва бо даст даҳонашро дошт, ки ҷойи дандони галтидааш намоён нашавад.

— Бибиҷон, гуед, чӣ хел мешавад?

— Равем, худатон мебинед. Сабр кунед, дада, як даста гул гирем, ба муаллиматон медиҳед.

Писарак дар дасти росташ гулдаста ва ба дасти чап дасти бибиашро дошта мерафт. Зудтар ба мактаб расидан мехост.

— Бибиҷон, ҳоло мактаб дур аст?

— Не, ҳо-о мебинед, бачаҳо рафта истодаанд.

Саҳни мактаб хеле оро дода шудааст. Гирдогирд курси гузоштаанд. Дар курсиҳо палару модарон нишастаанд. Онҳо як-як омада, бачаҳо яшнро ба муаллим нишон медиҳанд ва гузашта менишинанд. Дар байн талабаҳои синфи даҳ қатор андар қаторанд. Дар ру ба рӯи майдон дар паси мизҳои бо алвон пушида муаллимон нишастаанд. Дуртар аз онҳо дастаи навозандагон «Занги аввал» ном мусиқиро менавозанд. Муаллимон навмактабиёро як-як ба саф мемонанд, онҳо ноороманд.

Сорбон

Лугат

алвон — гуногун, ранг ба ранг

Савол ва супоришҳо

1. Ба матн кадом ном мувофиқ аст?
2. Сархати охириро навишта, муайян кунед, ки кадом калимаҳо маънои мустақил доранд, кадомашон не.
3. Рузи аввали ба мактаб омаданатанро ба хотир оварда, мухтасар нависед.

Машқи 6. Чумлаҳоро нависед ва ба имлои калимаҳои ишорашуда диққат диҳед.

1. Забони порсиро **Рудакӣ** бо ашъори пурҳикмат, **Фирдавӣ** бо «**Шоҳнома**», **Хайём** бо рубоиёт, **Ҳофиз** бо газалиёт, **Мавлавӣ** бо «**Маснавий маънавӣ**», **Саъдӣ** бо «**Гулистон**»-у **Ҷомӣ** бо «**Баҳористон**» сиккаи безаволи зада. 3-ин ру, ҳеч тӯфоне онро маҳв натавонад кардан.

Зиҳӣ забони ҷовидони ман! (*Абдурауф Илёнур*)

2. **Одина** худро хушбахт ҳис кард, даме ки уро барои хунаринамой ба кишварҳои **Шарқ** даъват карданд. Орзуи деринаи ҳофиз ҷомаи амал пушид. У дар **Эрон**, **Афғонистон**, **Покистон**, **Арабистон**, **Ҳиндустон** ва бисёр кишварҳои дигар фалакхонӣ карда шухрати тоҷиконро ба оламиён расонд... (*Маҷид Салим*)

Савол ва супоришҳо

1. Чаро калимаҳои ишорашуда бо ҳарфи калон навишта шудаанд?
2. Ҷомаи амал пушидан чӣ маъни дорад?
3. Тоҷикистон ба кишварҳои Шарқ дохил мешавад ё ба кишварҳои Ғарб?

Машқи 7. Шеърро қироат карда, сифатҳояшро нишон диҳед.

ТОҶИКИСТОН НУРИ ЧАШМОНИ МАН АСТ

Гулшани пурнеъматӣ даврони ман,
Манбаи илҳомӣ бепоёни ман,
Қувва дар дил, нур дар чашмони ман,
Ҳам ба ҳар як дарди ман дармони ман.

Ин диёри Тоҷикистони ман аст,
Модари дилбанду ҷонони ман аст.

Дар канораш нозу ҷавлон мекунам,
Хизматашро аз дилу ҷон мекунам,
Сурма хокашро ба чашмон мекунам,
Ҷон фидои Тоҷикистон мекунам.

Тоҷикистон нури чашмони ман аст,
Ҳастии ман, фаҳри ман, шони ман аст.

Бобо Ҳоҷӣ

Луғат

манбаъ — сарчашма, маъҳаз, манша

дармон — дору, даво; чора, илоҷ, талбир

ҷавлон кардан — ҳаракатҳои пай дар пай кардан ба ҳар тараф,
хиромон рафтан

шон — шаън, мартаба, қадр

Саволҳо

1. Тоҷикистонро боз бо кадом сифатҳо метавон васф кард?
2. Истиқдोलӣяи Тоҷикистон кадом руз ҷашн гирифта мешавад?

Машқи 8. Аз руйи расм амали ин шахсонро ифода кунед.

Машқи 9. Сифати калимаҳои зеринро ёфта нависед.

Намуна: дуст — дустӣ бовафо...

Дуст, гул, китоб, об, тирамоҳ, муаллим, бародар.

Машқи 10. Матро хонед ва ба он ном гузored. Феълҳоро ёфта, шахсу шумора ва замони онҳоро муайян кунед.

Як рӯз як китобчаи барои худам хеле муҳимро дар ин мадраса ба даст даровардам: дар он мадраса мулло Абдулҳаким ном кулоби буд, ки дар рӯзҳои таътил ба бозори китоб рафта китобҷаллоби мекард. Рӯзе ӯ чанд китобро аз бозор оварда, дар пеши дарвозаи мадраса ба муллоҳо муҳим ва пурқимат будани онҳоро таъриф карда нишон меод. Дар миёнаи он китобҳо як чӯзӣ барин китобчаи ҷопаи сангин буд, ки ба вай аҳамият надода ба каноре монд. Ман вайро гирифта кушода дидам. «Маҳмуд ва Аёз» ном як китобчаи шеър буд, ба тарзи байтбарак дар ҳар ҳарфи алифбои араб як ғазал дорад ва ғазалҳояш сода ва равон аст.

Ин китобчаро ман бисёр писандидам. Ба болои ин ки ғазалҳояш ба фаҳми ман наздик буданд, ин китоб маро дар байтбарак бо яроқҳои голибшаванда мусаллаҳ мекард.

Садриддин Айнӣ

Луғат

мадраса — мактаби олии рӯҳонӣ

ғазал — як навъи шеъри лирикия буда, аз 5 — 11 байт иборат аст

Сояи ин супоришҳо

1. Шакли дигари ифодаи калимаи *писандидам*-ро гуед. Ин калимаро дар замони ҳозираи феъл чӣ хел ифода кардан мумкин аст?

2. Шумо дар синфатон байтбарак мекунед?

3. Нависанда *яроқҳои голибшаванда* гуфта чиро дар назар дорад?

Машқи 11. Як феълро интиҳоб ва онро дар шакли замони гузашта ва оянда тасриф кунед.

Намуна: феъли *хондан* дар замони ҳозираи муайян

Шаҳс	Шумора	
	танҳо	ҷамъ
1.	хонда истодаам	хонда истодаем
2.	хонда истодай	хонда истодаед
3.	хонда истодааст	хонда истодаанд

§ 2. ҶУМЛА. МУБТАДО ВА ХАБАР

Машқи 12. Аз калимаҳои зерин ҷумлаҳо созад.

- а) Тобистона, мо, расид, охир, ба, таътил.
 б) Гулдаста, руз, тақдим, ман, сентябр, намудам, муаллима, яқум, ба.

Машқи 13. Шеърро ифоданок қироат карда, онро нависед.

Модарам! Модари биҳиштиям!
 Зиндагӣ гаҳ ба хеш мегирияд.
 Бар замин осмони бепоя
 Гаҳ ба ҳоли пареш мегирияд.
 Модарам! Модари биҳиштиям!
 Осмон боиси чӣ гирён аст?
 Ашки ту бас набуд, ки дар дунё
 Боз борону боз борон аст?..

Лоиқ Шерали

Саволҳо

1. Калимаи *пареш* ихтисори кадом калима аст?
2. Саволу ҷавоб бештар кадом вақт сурат мегирад?
3. Ифодаи «Осмон ... гирён аст» чиро мефаҳмонад?

Машқи 14. Матро хонед, амал ва соҳиби амалу аломатро дар ҷумлаҳо нишон диҳед. Гуед, ки онҳоро дар забон чӣ ном мебаранд.

Зиндагонии наслҳои имрӯзаро дида ҳаваси кас меояд. Ман, пеш аз ҳама, бачаҳои худамро дар назар дорам. Барои онҳо ҳамаи шароит муҳайёст. Писари калониам Искандар ҳам дар шуъбаи шабонаи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон меҳонад ва ҳам дар автобаза

хамроҳи худам ронанда шуда кор мекунад. Саидбек ва Манзура дар синфҳои дуҷум ва чоруми мактаби рақами 7 таҳсил мекунанд. Очилди ва Самандари хурдак дар боғчаи бачагон тарбия мегиранд.

Бобо Ҳоҷи

Луғат

муҳайё — тайёр, омода

Савол ва ҷуворан

1. Шумо дар бораи шароити зиндагонии одамони пеш чиҳо медонед?

2. Хоҳару бародарони шумо ба чӣ кор машғуланд, бо ҷумла ифода кунед ва мубтадову хабари онро муайян намоед.

Машқи 15. Хонед ва ҷумлаҳоро аз рӯи оҳанг ва мақсади ифодаи фикр шарҳ диҳед.

Рудакӣ андешамандона гуфт:

— Девони ашъор... Оре, араб девонҳои ашъор дорад, пас мо чаро надошта бошем? Шоирони мо аз шоирони араб чӣ камӣ доранд? ... Аммо то кунун, зоҳиран, ҳеҷ яке аз шоирони кишвари мо девони худро тартиб надодааст.

— Шумо яқум мешавед!

— Охир, барои ин кор нақдина, симу зари бисёр бояд дошт, то кас коғазу дафтар бихарад, музди хаттоту наққошро диҳад. Ман симу зар надорам.

— Симу зар даркор нест, девонро ман худ китобат мекунам. Ман шабу рӯз кор хоҳам кард, шумо розӣ шавед, бас аст.

Сотим Улуғзода

Машқи 16. Матро бо риояи оҳанги ҷумлаҳо хонед.

ИБНИ СИНО

Ҳама кушиши уро дар ҷустуҷӯи китоб, иштиёқи уро ба мутолиа таъриф мекарданд. У барои ба даст овардани китоби ба худаш даркорӣ ба ҳар қуё дар сар мезад, дуру наздик нагуфта мерафт. Китобро, ки дар он замон хеле камчин ва гарон буд, ба ҳар нарх мехарид, ба ҳар навъе ки бошад, ба даст

медаровард. Фақат ба хондан ва шинос шудани рӯяки қонеъ нашуда, ба навиштаҳои ҳар китоб бо назари танқидӣ менигарист.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи Ибни Сино чӣ медонед?
2. Шарҳ диҳед, ки *камчин* чӣ маънӣ дорад ва онро дар ҷойи шумо чӣ тавр ифода мекунанд.
3. Ифодаи *ба ҳар кӯю дар сар мезад*-ро шарҳ диҳед.

Машқи 17. Шеърро ифоданок қироат кунед.

ДИЛОРОЙ, ДУШАНБЕ

Аҷаб шаҳри дилорой, Душанбе,
Хаёлам, зеби дунёй, Душанбе.
Шудам сарсабз дар оғуши меҳрат,
Чу дил дар синаам ҷойӣ, Душанбе,
Ба гирдат ҳалқа баста куҳсорон,
Туро гардида ҳомию нигаҳбон.
Ҳамеша то ки боши сабзу хуррам,
Зи дил ҷорӣ намуда чашмасорон.
Аҷаб шаҳри дилорой, Душанбе,
Хаёлам, зеби дунёй, Душанбе.

Боқӣ Раҳимзода

1. Мисраъҳо бо кадом оҳанг ифода ёфтаанд?
2. Душанбе чӣ хел шаҳр аст?
3. Боз кадом номҳои ҳафта номи одам ва маҳал шуда метавонанд?
4. Шеърро аз ёд кунед.

Машқи 18. Ҷумлаҳои хонед ва шарҳ диҳед, ки дар онҳо фикр бо кадом оҳанг (саволи ё амрӣ) ифода ёфтаанд.

Ба ту чӣ шуд, Маҷида? Чаро миёни ин дараи афсоназеб болу парат шикастаанд? Барои чӣ ҳаёлу хотират озурда, дилаг сиёҳу дуд аст, Маҷида? Чаро сар-сари пой шудӣ дар зиндагӣ? Туро кӣ пешпо дод? Аз кучо сар шуд ин ҳама талхкомиву ранҷу азоб? Ба ёд биёр, Маҷида...

Ҷонибек Ақобиров

1. Агар ба ин саволҳо ҷавоб дода шавад, ҷумлаҳо чӣ хел оҳанг пайдо мекунанд?
2. Дилаг сиёҳу дуд аст ба чӣ маънӣ омалааст?

Машқи 19. Аз калимаҳои зерин ибора созед.

устод	калон
бозор	сахтгир
боғ	баланд
кӯҳ	сермағал
базм	хуррам
мактаб	дусти

Машқи 20. Аз ҳарфҳои зерин калима созед.

Намуна: р, а, м, д — мард.

р, а, м, д; о, и, с, ҷ, а, д; ф, а, е, д, с; ш, в, и, т, н, а, а,
н; о, ш, м; р, и, й, ш, н, и; р, е, л, д, а; т, б, а, а, м, к; н,
з, а, р, и, а.

§ 3. ОВОШИНОСИ ВА ВАЗИФАҲОИ ОН

Мо ҳангоми чизеро ба касе фаҳмондан андешаю фикрамонро ба воситаи **ҷумла** ифода менамоем. Ҷумлаҳо аз *калимаҳо*, калимаҳо аз *ҳиҷоҳо* ва *ҳиҷоҳо* аз *овозҳо* иборатанд. Масалан, ҷумлаи «Падарам омад» аз ду калимаи бо ҳам алоқаманд (падарам, омаданд) ташкил шудааст. Ин калимаҳо ба *ҳиҷоҳои па-да-рам о-мад* ва *овозҳои п, а, д, а, р, а, м о, м, а, д* ҷудо мешаванд.

Машқи 21. Калимаҳоро бурро хонед. Онҳоро ба *ҳиҷоҳо* ва *ҳиҷоҳоро* ба *овозҳо* ҷудо кунед. Муайян кунед, ки ҳар калима аз чанд *ҳиҷо* ва чанд *овоз* иборат аст.

Даст, даста, гулдаста, модаркалон, навиштан, ҳамсоя, паҳлавон, хок, хона, додар, қалбаланд, куча, куҳистон, бом, дидан.

Овошиносӣ як соҳаи илми забон буда, *қиҳати овозии онро* меомузад. Қиҳати овозии забонро *овозҳои нутқ, ҳиҷо, зада* ва *оҳанг* ташкил медиҳанд. Фонетика аз калимаи юнонии *фоне* — овоз ва *онима* — ном гирифта шудааст.

Имло қоидаҳои дурусти навиштани калимаҳост.

Машқи 22. Калимаҳои ҷуфтро бодикқат талаффуз карда фаҳмонед, ки онҳо бо калом овозҳояшон аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

зард — сард	васл — фасл	ҷой — чой
мард — марғ	дор — тор	гул — гул
нам — кам	ҳам — хам	шир — шер
шод — шуд	дар — зар	хуб — хоб

Машқи 23. Аз «Луғати имло» барои овозҳои зерин ҷуфтҳои муносиби калимаҳоро пайдо кунед.

з-с, ж-ш, ғ-х, б-п, ҷ-ч, у-ў, а-о

Намуна: в-ф (васл — фасл).

Машқи 24. Ҳар касе ки бештар калима медонад, дар бозии «Сирри ҳарф» ғолиб меояд.

Дар забони рангину шеваи модарии мо бисёр калимаҳои аҷоибе ҳастанд. Ба онҳо агар як ҳарф илова кунед, ё як ҳарфи онро гиред, маънии тамоман дигаре ҳосил мекунад. Бовар намекунад? Биёед, якҷоя бозӣ мекунем. Калимаи «себ»-ро мегирем. Пеш аз калима ҳарфи «о» гузорем, «осеб» мешавад. Ё худ «сар». Пеш аз калима «а» гузорем, «асар» мешавад, баъди калима «сара». Ку бинем, кӣ аз ҷама зиёд чунин ҳарфу калима меёбад?

Латофат Кенҷаева

Машқи 25. Калимаҳоро ба ҳиҷоҳо ва ҳиҷоҳоро ба овозҳо ҷудо кунед.

Хирман, қорғар, лола, анор, наъл, лаъли;
Тракторчи, чарм, каланд, гӯсола, кабутар;
Зард, сабза, подабон, китобхона, чашма, санг.

Супориш

Гуед, ки дар талаффузи овозҳои *б, п, в, м, н, т, ш* кадом узвҳои нутқ иштирок мекунад.

§ 4. ДАСТҶОҲИ ГУФТОР ВА ВАЗИФАҲОИ ОН

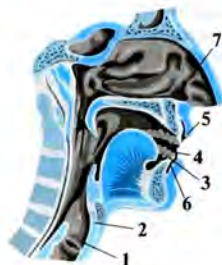
Машқи 26. Аввал овозҳои *а, о, у, ў, э, и* ва баъд овозҳои *к, п, т, ч*-ро якҷанд маротиба бо навбат талаффуз кунед ва теҳн монед, ки дар талаффузи онҳо ҷи фарқ ба мушоҳида мерасад.

Машқи 27. Аз калимаҳои зерин овозҳоеро ёбед, ки дар талаффузи онҳо лабҳо ва забон иштирок кунанд.

Мактаб, давидан, дору, банд, синф, овоз, фасл, сим, намак, нон, зону, тирамоҳ.

Овозҳои нутқ ба воситаи **узвҳои нутқ** (узвҳои овозсоз) пайдо мешаванд.

Ҳамаи узвҳои овозсоз: *садопардаҳо, коми мулоим бо забонча, ҳалқ, забон, лабҳо, дандонҳо, шуш ва хирной* дастгоҳи гуфторро ташкил мекунанд.

Машқи 28. Аз руйи расм дастгоҳи гуфторро муайян кунед. 1) хирной (нойи нафас); 2) гулу ва садопардаҳо; 3) холигии даҳон; 4) забон; 5) лабҳо; 6) дандонҳо; 7) холигии димоғ.

Машқи 29. Овозҳои *д, б, л, ш, р, с*-ро талаффуз кунед ва гӯед, ки онҳо бо иштироки кадом узвҳои нутқ ҳосил мешаванд.

Машқи 30. Тезгӯякҳоро бурро талаффуз кунед ва онҳоро нависед.

1. Як мушт pista ба бист мушт pista.
- 2 Чумчук «чи-чи» мегӯяд,
Медоня чи мегӯяд?
«Дар мактаби чумчуқҳо
Ман — аълочӣ» — мегӯяд.

Савол ба сӯроҷ

1. Гӯед, ки сабаби душвор талаффуз кардани тезгӯякҳои боло дар чист.
2. Дар каломе аз ин тезгӯякҳо нутқи айнан нақлшуда дида мешаванд?

Мавҷа 31. Калимаҳои зеринро ҳонед ва аз онҳо овозҳои овозсозро, ки ба воситаи лабҳо, забон ва ҳалқ талаффуз мешаванд, муайян кунед.

Куча, пода, ҳавли, харак, бозу.
Панир, фонус, чанг, чома.
Деҳа, ҳезум, ҳунар, вафо.

Машқи 32. Шеърро ифоданок хонед ва гуед, ки дар талаффузи овозҳои *т, к, м, н, д, з, о, а, ӣ, ғ, л* калом узвҳои овозсоз иштирок мекунанд.

ДУОИ ХАЙР

Дуои хайр мехоҳам, аё модар,
Дуои хайр мехоҳам!
«Ниҳол аз обу Инсон аз дуо ёбад камоли умр»
Шунидам аз забони ту,
Дуоям деҳ, набинам то заволи умр.
Аз он рӯзе, ки худро мешиносам ман,
Агар болида бошам, аз дуои хайр болидам,
Агар нолида бошам,
бо дарег аз саркашии хеш нолидам.

Ҳақназар Фоиб

Савол ва супоришҳо

1. Дар мисраи якум мухотабро ёфта, оҳанги мисраи дуюмро шарҳ диҳед.
2. Чаро мисраи сеюм дар нохунак навишта шудааст? Мисраи чорум ҷумлаи яктаркиба аст ё дутаркиба?
3. Чӣ гуна одамро *саркаш* мегуянд?

§ 5. ОВОЗ ВА ҲАРФ. АЛИФБО (АЛФАВИТ)

Машқи 33. Мазмуни расмро шарҳ диҳед.

Овозҳоро мо талаффуз мекунем ва мешунавем. Масалан, мо дар калимаи **модар** овозҳои **м, о, д, а, р** -ро талаффуз мекунем.

Овозҳоро ба воситаи ҳарфҳо менависем. Овозҳои калимаи **модар**-ро ба воситаи ҳарфҳои **м, о, д, а, р** менависем. Ҳарфҳоро мо мебинем ва менависем.

Дар давраҳои қадим хат набуд ва одамон фақат аз нутқи шифоҳӣ истифода мебуданд.

Машқи 34. Байтро хонда, калимаҳои онро аз ҷиҳати иштироки овозҳо ва ҳарфҳо шарҳ диҳед.

Ҳусни хат беҳ зи ҳусни дилдор аст,
Ҳамчу моҳе, ки дар шаби тор аст.

Миралии Ҳаттот

Савол ва супориш

1. Иштироки кадом овозҳои садонокро бештар мушоҳида мекунед?
2. *Моҳи шаби тор*-ро маънидод кунед.

Машқи 35. Миқдори овози ҳарфҳои калимаҳои зерро муайян кунед. Гуед, ки чаро миқдори овозҳо ба миқдори ҳарфҳо баробар нест.

Шаҳло, гиря, дарё, чоряк, сеяк, Юсуф, Юнус, мебарояд, биёд.

Талаффузи баъзе калимаҳо аз навишташон фарқ мекунанд:

Талаффуз	Навишт
<i>ойед</i>	<i>оед</i>
<i>баройед</i>	<i>бароед</i>
<i>бийойед</i>	<i>биёед</i>

Машқи 36. Матро ифоданок хонед ва аз он ҳарфҳоеро ёбед, ки ду овозро ифода мекунанд.

ПОНЗДАҲСОЛА

Писарбачае бисёр шух буд ва модараш қарор дод, ки уро ба деҳа, ба назди бобову бибияш фириштад. Баъди як моҳ аз

деҳа ба чунин мазмун мактуб омад: «Чалолуддин бачаи нағз, аммо шух, гуед, ки уро кай фиристем?»

«Вақте ки понздаҳсола шавад,» — навишт модар дар мактуби ҷавоби ба хешовандонаш.

Аз маҷаллаи «Истиқбол»

Савол ва ҷавоб

1. Муайян кунед, ки калимаи *баъд* аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.

2. Ҷавоби модарро чӣ тавр мефаҳмед?

Ҳарфҳо аломатҳои шартие мебошанд, ки овозҳоро ифода мекунанд. Овозҳоро дарозу кӯтоҳ, баланду паст талаффуз карда метавонем, аммо ҳарфҳо чунин хусусият надоранд. **Онҳо хурду калон, ҷопиву дастнавис мешаванд.**

Машқи 37. Номи ҳарфҳои *а, б, э, с, и, ў, у, ф*-ро равшан талаффуз кунед ва онҳоро дар сохтани калимаҳо истифода баред.

Машқи 38. Чанд калимае нависед, ки дар онҳо миқдори овозҳову ҳарфҳо бо ҳам баробар бошанд.

Бо тартиби муайян навиштан ва номбар кардани ҳарфҳо **алфавит (алифбо)** ном дорад. Калимаи «алифбо» аз номи ҳарфҳои аввали алифбои арабӣ *алиф* ва *бо* ташкил ёфтааст.

Алифбои имрузаи тоҷикӣ дар асоси алифбои русӣ тартиб ёфтааст ва аз **35 ҳарф** иборат аст. **Калимаҳо** дар луғатҳо, рӯйхатҳо, журнали синф, китоби рақами телефони аз **руйи тартиби ҳарфҳо** оварда мешаванд.

Машқи 39. Матиро хонед ва ба имлои ҳарфҳо ва талаффузи овозҳои калимаҳои ишоратшуда диққат диҳед.

Арасту (Аристотел) бузургтарин файласуф ва донишманди ҷаҳонӣ аст, ки дар соли 384 ё 380 пеш аз **милод** дар шаҳри Стагиравели **Юнони** қадим ба **дунё** омад ва аз овони кӯдакӣ аз падару модар **ятим** монд ва дар синни 18-солагии ба ҳавзаи илмӣ Афлотун дохил шуд ва муддати 20 сол дар ҳузури Афлотун маълумоти **касб** карда, пас аз он бо даъвати Филип — подшоҳи македонӣ ба таълим додани писараш

Искандар машгул шуд. Донишмандон Арастуро «муаллими аввал» мегуянд. У дар синни 63-солаги, дар соли 322 пеш аз милод вафот кард.

Савол «а» суворон

1. Ба талаффузи калимаи *касб* аҳамият диҳед.
2. *Вафот кардан*-ро боз чӣ гуфтан мумкин аст?

АЛИФБОИ ЗАБОНИ ТОҶИКИ

Чопӣ	А а	Б б	В в	Г г	Ғ ғ	Д л	Е е
Дастӣ	Аа	Бб	Вв	Гг	Ғғ	Дл	Ее
Номи ҳарф	а	бе	ве	ге	ғе	де	е
Чопӣ	Ё ё	Ж ж	З з	И и	Я	Й й	К к
Дастӣ	Ёё	Жж	Зз	Ии	Я	Йй	Кк
Номи ҳарф	йо	же	зе	и	и-и имло	йот	ке
Чопӣ	Қ қ	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р
Дастӣ	Ққ	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп	Рр
Номи ҳарф	қе	ле	ме	не	о	пе	ре
Чопӣ	С с	Т т	У у	У у	Ф ф	Х х	Ҳ ҳ
Дастӣ	Сс	Тт	Уу	Уу	Фф	Хх	Ҳҳ
Номи ҳарф	се	те	у	у	фе	хе	ҳе
Чопӣ	Ч ч	Ҷ ҷ	Ш ш	Ъ ъ	Э э	Ю ю	Я я
Дастӣ	Чч	Ҷҷ	Шш	Ъъ	Ээ	Юю	Яя
Номи ҳарф	че	ҷе	ше	э аломати сакта	э	ю	я

Машқи 40. Ному насаби адибонро ба риояи тартиби ҳарфҳои алифбои тоҷики нависед.

Абуабдуллоҳи Рудаки, Абушақури Балхӣ, Бадриддини Ҳилоли, Сотим Улуғзода, Мирсаид Миршакар, Абдурахмони Ҷомӣ, Лоик Шерали, Мирзо Турсунзода, Умари Хайём, Ҳофиси Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ.

Машқи 41. Шеърро ифоданок хонед ва калимаҳои онро мувофиқи тартиби алифбо нависед.

Хуштар зи китоб дар ҷаҳон ёре нест,
Дар ғамкадаи замона ғамхоре нест.
Ҳар лаҳза аз у ба гушаи танҳоя,
Сад роҳате ҳасту ҳаргиз озоре нест.

Абдурахмони Ҷомӣ

1. Аз ҷадвали алифбо ҳарфҳои ҳамшакл ва монандро нависед.
2. Шеърро аз ёд кунед.

§ 6. ОВОЗҲОИ САДОНОК ВА ҲАМСАДО

Машқи 42. Овозҳои *б, о, у, и, д, ч, а*-ро талаффуз кунед ва гуед, ки дар талаффузи кадом овозҳо ҳавои аз даҳон бароянда озод ва дар талаффузи кадоме аз онҳо ба монеа дучор мешавад.

Овозҳои нутқ ба ду ғуруҳ ҷудо мешаванд: **садонокҳо** ва **ҳамсадоҳо**.

Машқи 43. Шеърро ифоданок қироат кунед. Аз мисраъҳои охир овозҳои садоноку ҳамсалоро ёфта, онҳоро дар сатрҳои алоҳида нависед.

ТОҶИКИСТОН

Офтобат шуълаафшон,
Осмонат ахтаристон,
Ахтари ман дар фазоят
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Мазраи сарсабзи деҳқон,
Ҳоки зарҳези Зарафшон,
Сарзамини родмардон,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Куҳҳоят сар ба афлок,
Рудҳоят шуху бебок,
Мардумат дар мардумя тоқ,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Зери шаҳболи ту растам,
Дил ба дунёи ту бастам.
То ту ҳастӣ, бо ту ҳастам,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Баҳринисо

Лугат

- ахтаристон** — ситоразор
мазраъ — замини қорам, киштзор
родмардон — мардони олиҳиммат, саҳи

Савол ва супориш

1. Шоира Тоҷикистонро бо кадом калимаҳо васф намулдааст?
2. Шеърро аз ёд кунед.

Машқи 44. Матиро нависед. Овозҳои садоноку ҳамсадои ҷумлаи аввалро номбар кунед.

Одинаи мо, ки ҳеҷ гоҳе чашмаш аз ашки ятимӣ хушк нашудааст, рамаи худро ба чаро сар дода, имруз танҳо дар ин тамошогоҳи табиат худро аз ҳама ғам ва кулфат фориг ва дилашро аз андешаи ҷафоҳои Арбобқамол холи дид ба болои тахтасанге баромад, якпахлу хобида, дар дарёи беҳудии тамошо ғарқ шуда буд, ба андозае ки ғамгинӣ ва алам қадом аст, ба хотиранаш намегузашт, агарчи гоҳе «как... как...»-ҳои қабки дари, ки аз тегаҳои дурдасти қўҳсоре ба гушаш расида, уро аз олами беҳудии тамошо андаке ба худ меовард, вале худи ин ҳол ҳам як олами тамошои дигар буд.

Садриддин Айни

Лугат

- фориг** — холи, озод аз чизе

Савол ва супориш

1. Ба талаффузи калимаҳои *якпахлу* ва *қўҳсор* аҳамият диҳед, ҷиро мушоҳида мекунад?
2. *Дарёи беҳудӣ* чӣ маъно дорад?
3. Бо калимаи *қабк* ибораҳо соzed.

Машқи 45. Ба ҷойи нуқтаҳо овозҳои садоноку ҳамсадои мувофиқро гузоред.

Намуна: а.р — абр

А.р, а.оба, к.ча, за.д, ни.ол, д.гор, .одар, х.на, .иёҳ, ра..д, му..им, о.оз, д.ст, к..р.

§ 7. САДОНОҚҲО ВА ХУСУСИЯТИ ОНҲО

Машқи 46. Шеърро ифоданок хонед ва нависед. Ба зери овозҳое, ки ҳангоми талаффузи онҳо ҳаво бе монеа аз даҳон мебарояд, хат кашед.

Тоҷикистон, сари ҳар санги ту бар ман Ватан аст,
Бари ҳар буттаи хори ту бароям чаман аст.
Заррае некам агар, дарси ту аз бар кардам,
Заррае хубам агар, ҳусни ту мероси ман аст.

Гулруҳсор

Садоноқҳо овозҳое мебошанд, ки бе монеа талаффуз мешаванд. Садоноқҳо ҳиҷсосоз буда, шаштоанд: **а, и, о, у, э, ў.**

Садоноқҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Дар талаффузи садоноқҳои **о, у, ў** лабҳо иштирок мекунанд. Садоноқҳои **и, э, а** бе иштироки лабҳо талаффуз мешаванд. Даҳон дар талаффузи баъзе садоноқҳо (**а, э, о**) кушодатар бошад, дар талаффузи садоноқҳои дигар (**и, у, ў**) тангтар аст.

Машқи 47. Садоноқҳои *а-у, э-и, о-у*-ро аввал дар алоҳидагӣ, баъд дар таркиби калимаҳои *дар — дур, се — сӣ, боз — буз* талаффуз намоед. Гуед, ки дар талаффузи кадоми онҳо даҳон калонтар кушода мешавад.

Машқи 48. Матнро бодикқат хонда, калимаҳои ду ҷумлаи аввалро ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.

Як қатор чистонҳои халқӣ ба гулҳои гуногуни хушрангу бӯй бахшида шудаанд. Гул рамзи дӯстӣ ва ишқу муҳаббати инсонӣ аст. Вай ба ҳусну латофати табииати хуррам ҳусну таровати тоза бахшида, машоми ошиқону маъшӯқони дилдодаро мушавваш месозад. Шояд мардум дар баҳорон гулро чида, бӯйида, дар сар зада, сипас чистони зеринро офарида бошанд.

Гар даҳонаш во шавад,
Буйи хуше пайдо шавад. (Гул)

Асадулло Суфиев

Лугат

рамз — сухани пушида, имо, ишорат

машом — димоғ, бини

мушавваш — ошуфта, парешон, ба ташвиш афтода

Савол ва суноришҳо

1. Даҳ калимаи мураккабе нависед, ки яке аз чузъояшон калимаи гул бошад.
2. Кадом гулҳо номҳои занонаро ифода мекунанд?
3. Таркиби калимаи «*чистон*»-ро муайян кунед.

Матҳи 49. Зарбулмасалу мақолҳоро хонед ва ба мазмуни онҳо диққат диҳед.

1. Аввал андеша, баъд гуфтор.
2. Мангар, ки кӣ мегӯяд, бингар, ки чӣ мегӯяд.
3. Доно доналу пурсад, нодон надоналу напурсад.
4. Забон дар ҷойи худ истад, забон аст, агар гоҳе бурун ояд, зиён аст.

Савол ва суноришҳо

1. Ҷумлаҳо аз ҷиҳати сохт дар ин ҳикматҳо ҷӣ гунаанд?
2. Ҳикмати дуюмро шарҳ диҳед.
3. Дар талаффузи калимаҳои *бино'* (бинои мактаб) ва *бино* (одами бино) ҷӣ фарқро мушоҳида мекунед?

Машқи 50. Ба талаффузи садонокҳои «у» ва «ӯ» эътибор дода, байтҳои зеринро хонед.

Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯи бӯстон ояд ҳаме.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад.

Фирдавӣ

§ 8. ОВОЗҲОИ ҲАМСАДО

Машқи 51. Овозҳои *б, д, г, к, в, ф, л, й, ч, ҷ* -ро талаффуз карда, бо овозҳои *а, и, у, э* муқоиса намоед.

Овозҳое, ки дар талаффузи онҳо ҳавои аз шуш бароянда ба монета дучор мешавад, **ҳамсадо** ном доранд.

Ҳамсадоҳо бисту сетоанд: б, п, м, в, ф, д, т, ҷ, ч, з, с, ж, ш, н, л, р, й, г, к, ғ, х, қ, ҳ.

Машқи 52. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

МОДАР

Дарди ҷонкоҳе домони модарро саҳт гирифта ва аз зӯрии он аъзои баданаш суп-сурх гаштаву ҷисмаш ба ларза омада буд. Рӯи ҷогаҳ хобиду хешу ақрабо дар атрофаш. Бидуни нолише дандон ба дандон монда, алорағми дард истолагарӣ мекард. Вале ногоҳ хастаҳолона ба сӯи дар нигариста, дар андомаш нишони ташвише падида омад ва зур зада мекушид, ки чизе гуяд. Назди дар тифли хурдсолар азми берун баромадан дошт. Модар ҷӣ мехост, касе намефаҳмид. Пас аз лаҳзае аз ҳуш рафт у.

Баъди кушишҳои зиёди табибон ва ҳазору як доруи дармон модар шифо ёфта ба по хест. Рузе духтари калонияш ёди он лаҳзаҳо намуда, аз модар суол кард:

— Модарҷон, ҳамон вақт, ки дарди ҷонкоҳу беамон доштеду ҳатто ба лаб кушодан маҷолатон набуд, сӯи дар нигариста, ҷӣ гуфтан мехостед?

— Ҳа, дар ёдам ҳаст, духтаракам, — посух дод модар, — он вақт ҳис кардам, ки додарчаат аз дар баромадан мехост, вале дар тан танҳо куртаи нимостине дошту берун — хунук. Шамол хурдаву касал шуда, азоб кашиданаш яқин буд. Ман аз ҳамин ҷиҳат ташвиш доштам.

Абдурауф Муруди

Луғат

акрабо — ҳешу таборон

алорағм — бар хилофи, бар акси

маҷол — қудрат, қувват, мадор

Савол ва супоришҳо

1. Овозҳои садонок ва ҳамсадои ҷумлаи аввали матнро шумored. Гуед, ки кадоме аз овозҳо бештар истифода шудаанд.
2. Суол кард -ро боз ҷи тавр ифода кардан мумкин аст?
3. Байти зеринро шарҳ диҳед:

Ҷаннат, ки ризои мо дар он аст,
Дар зери қудуми модарон аст.

Тарзи тартиб додани нақшаи содаи ҳикояи «Модар»

1. Аз дарди ҷонкоҳ ба ларза омадани ҷисми модар.
2. Ба ташвиш афтодани у ва мақсадашро нафаҳмидани касе.
3. Ғамхории модар ба фарзанд.

Супориш

Машқи 53. Тез ва бурро хондани тезгуюкро машқ кунед.

Чуча дар чуча,
Чуча дар куча.

Машқи 54. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳамсадоҳои мувофиқ гузошта, зарбулмасалҳоро нависед.

Аввал ҳамсоя, ба...д, хо...а. Агар гуфтан сим аст, хому...я зар аст. Агар сесад забон до...я, фу...ун не...т. Аёнро ҷи хо...ат ба баён? Аз давлати шолӣ курмак о... мехура... .

Машқи 55. Матро хонед ва сархати охиrho нависед. Ба зери овозҳои ҳамсадо, ки бо ёрии лабҳо талаффуз мешаванд, хат кашед.

ДАРСИ ИБРАТ

Подшоҳе буд, ки дар зулму бедод ба мардум аз ҳад гузаронида буд ва тамоми мардуми кишвари ӯ аз вай безор буданд ва дуои бадаш мекарданд. Ин подшоҳ боре ба шикор рафту баъди баргаштан ба дарбори худ тамоми кирдору рафтори худро тағйир дод. Зиндониёни зиёдеро, ки бегуноҳ ҳабс шуда буданд, озод намуд, аз кишоварзон андозҳои гаронро бекор кард, ба муҳтоҷону бечорагон аз хазина моли зиёд бахшид, онҳоеро, ки дар ҳаққи мардум ҷабр намуда буданд, ба ҷазояшон расонд.

Яке аз ходимони дарбор, ки ба подшоҳ хеле наздик буд, аз ин тағйири ногаҳонии рафтору кирдори подшоҳ пурсон шуд. Подшоҳ дар ҷавоб гуфт:

— Вақте ки ба шикор рафта будам, дидам, ки саге ба рӯбоҳе ҳамла овард ва пойи рӯбоҳро шикаст, Дар ин асно яке аз санғҳое, ки шикорчиё партофта буд, ба пойи саг зад ва пойи сагро шикаст. Ман аз тамошои ин ҳодиса барои худ панде гирифтам ва байтҳои зерин ба хотирам расид ва тарки ҷабру зулм кардам:

Ба чашми хеш дидам дар гузаргоҳ,
Ки зад бар ҷони муре мурғаке роҳ.
Ҳанӯз аз қайди минқораш напардохт,
Ки мурғи дигар омад, кори ӯ сохт.

Аз «Ҷавомеъулҳикоят»

Луғат

кишоварз — деҳқон

минқор — нули паррандагон

Савол ва ҷавоб

1. Калимаи *муҳтоҷ*-ро шарҳ диҳед.
2. Мақоли *Адабро аз кӣ омӯхтӣ?* — *Аз беадаб* ба мазмуни ин матн чӣ муносибат дорад?

Дар талаффузи овозҳои ҳамсадо лабҳо, забон, забонча ва ҳалқ иштирок мекунанд. Аз ин ру, ҳамсадоҳоро ба гуруҳҳои *лаби* (б, п, м, в, ф), *нугизабонӣ* (д, т, з, с, ж, ш, ҷ, ч, н, л, р), *байнизабонӣ* (й), *беҳизабонӣ* (г, к), *забончагӣ* (ғ, х, қ) ва *ҳалқӣ* (ҳ) ҷудо мекунанд. Ҳангоми талаффузи овозҳои **м, н** як қисми ҳаво аз холигии димоғ ба берун мебарояд. Ин аст, ки онҳоро **ҳамсадои димоғӣ** меноманд.

Машқи 56. Порчаҳои шеърро хонед ва онҳоро аз ҷиҳати мазмун шарҳ диҳед. Ба зерӣ ҳамсадоҳои димоғӣ хат кашед.

Ватан ҳамчу модар муқаддас бувад,
Касе созадаш хор, нокас бувад!

Ватан гар бимирад, шавӣ номурод,
Шавӣ русияҳ дар ҷаҳон умрбод!

Ватан нури чашму ватан обрӯст,
Ватан модар асту зи ҷар ҷи накуст.

С. Миралӣзода

Машқи 57. Аз калимаҳои зер ҳамсадоҳоро ҷудо кунед ва ба тартиби зайл нависед: лаби, нугизабонӣ, байнизабонӣ, беҳизабонӣ, забончагӣ, ҳалқӣ.

Зиндагӣ, хонадон, омузгор, Тоҷикистон, куҳсор, кокул, ҷовидон, муҳаббат, модарҷон, қасам, гусса.

§ 9. ҲАМСАДОҲОИ ҶАРАНГНОК ВА БЕҶАРАНГ

Машқи 58. Гушҳоятонро бо кафи дастҳоятон пушонид, ҳамсадоҳои *б-п, д-т, г-к, ч-ҷ, ғ-х*-ро чанд бор бурро талаффуз кунед. Чиро мушоҳида кардед? Гуед, ки талаффузи кадом овозҳо шунавоатару ҷарангдортар аст.

Машқи 59. Ҷуфти калимаҳоро бодикқат талаффуз карда, фарқи онҳоро гуед.

банд — панд
дор — тор
ганда — канда

васл — фасл
зард — сард
ҷой — чой

Ҳамсадоҳоро аз рӯи иштироки садо ва шавшув ба **ҷарангноку бечаранг** ҷудо мекунанд. Ҳамсадоҳое, ки аз садо ва шавшув ташкил ёфтаанд, ҷарангноканд.

Ҳамсадоҳои ҷарангнок сздаҳтоянд: **б, в, г, ғ, д, ж, з, й, л, м, н, р, ҷ.**

Ҳамсадоҳое, ки танҳо аз шавшув ташкил ёфтаанд, бечаранганд.

Ҳамсадоҳои бечаранг даҳтоянд: **п, т, к, қ, ч, с, ш, х, ҳ, ф.**

Ҷадвали ҳамсадоҳои ҷарангноку бечаранг

Ҳамсадоҳои ҷарангнок ва ҷуфти бечаранги онҳо	Ҳамсадоҳое, ки ҷуфт надоранд	
	бечаранг	ҷарангнок
б д г ҷ з ж ғ в	қ ҳ	р л м н й
п т к ч с ш х ф	— —	— — — — —

Машқи 60. Ҳамсадоҳои аввали калимаҳои зеринро бо ҷуфтҳои ҷарангнок ё бечарангашон иваз намоед.

Намуна: Банд — панд...

Банд —	Фаҳм —	Дор —	Сер —
бар —	фасл —	забт —	хор —
бас —	канда —	зар —	хайр —
баст —	коҳ —	зард —	чанг —

Машқи 61. Матро нависед. Ба зери ҳамсадоҳои ҷарангнок як ва ба зери ҳамсадоҳои бечаранг ду хат кашед.

МАКТАБИ МО

Мактаби мо дар бинои калони сафед ҷой гирифта, синфҳо равшан ва озода, фаршҳо ҳама тахтагин, дар ҳар синф ду қатор партаҳои сиёҳ гузошта шуда буд. Мактаби деҳагии мо, ки дар анбори як дараҷа таъмиршуда ҷой гирифта буд, бо мактаби намунаи Тус асло баробар шуда наметавонист. Рӯи ҳавлии калони мактаб ҳамеша об зада рӯфтагӣ, аз байнаш ҷуи об равон, он тарафи ҷуи боғ буд. Дар саҳни мактаб мо дарси

Савол ва супориш

1. Дар талаффузи калимаи **анбор** чиро мушоҳида кардед?
2. Дар хона дар бораи мактабатон ҳикоячае нависед.

Дар забони тоҷикӣ ҳамсадоҳои ҷарангнок барои осоншудани талаффуз дар охири баъзе калимаҳо ба ҳамсадои бечаранг бадал мешаванд:

касб (касп)	санҷид (санҷит)
кабуд (кабут)	калид (калит)
лағад (лағат)	сабад (сабат)

§ 10. ЁТБАРСАРҲО ВА ИМЛОИ ОНҲО

Машқи 62. Тарзи талаффузи калимаҳои зеринро дар қавсайн нависед.

Намуна: Ёдгор (Йодгор).

Ёдгор, Юсуф, Юнус, ёсуман, Яҳё, ятим, ях, Есенин.

Ҳарфҳои **е, ё, ю, я** дар забони тоҷикӣ ду овозро ифода мекунанд. Ин ҳарфҳо аз ҳамсадои **й** ва садонокҳои **э, о, у, а** таркиб меёбанд: **й+э, й+о, й+у, й+а**. Ин ҳарфҳоро **ётбарсар** меноманд.

Машқи 63. Калимаҳои ҳарфи ётбарсардоштаро нависед ва талаффузи онҳоро машқ кунед.

Об дар асл бисёр аст. Аммо ҳамаи он барои истеъмол мувофиқ намеояд. Оби баҳру уқёнусҳоро истеъмол кардан мумкин нест, зеро дар онҳо моддаҳои химиявии барои тансиҳати одам зиёновар бисёр ҳастанд. Одам асосан аз обе, ки пирияхҳо ва чашмасорон ҳадаш меоваранд, истифода мебарад. Дар миқёси ҷаҳон ин навъи об фаровон нест. Мамлакатҳои ҳастанд, ки аз оби ошомидани танқисӣ мекашанд. Онҳо инчунин обро аз кишварҳои, ки оби ошомиданиашон

миқдоран зиёд аст, бо нархи гарон мехаранд. Барои шустушу ва дигар зарурат оби баҳру уқёнусро кор мефармоянд. Оби ошомидани сарвати бебаҳост. Дар сурате ки шумораи одамони рӯи олам сол ба сол меафзояд, ҳаёт аз мо эҳтиёткорона сарф кардани оби тозаро талаб мекунад

Лугат

танқисй — камӣ, норасоӣ

сарват — боигарӣ, дорой

Савол ва суноришҳо

1. Гӯед, ки калимаи *эҳтиёткорона* аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.
2. Барои чӣ «*Обро сарфакорона истифода баред*» мегӯянд?
3. Мазмуни ҳикматҳои «*Об рӯшноист*», «*Обу ободонӣ*», «*Обу ҳаёт*»-ро шарҳ диҳед.

Машқи 64. Машқро хонед ва дар калимаҳои ишорашуда ба талаффузи овозҳои *ю, ё, я* аҳамият диҳед.

1. **Як** бегоҳ мо ба пешгоҳи ҷанг мерафтем. Барфи **бисёр** борида буд. Мебоист аз байни дарахтон рӯй-рӯи барфҳои бераҳа қадам мезадем. Барфҳо аз шоҳаҳои дарахтон тудатудат ба сарамон меафтиданд. Ҳаво торафт торик мешуд. Лаб-лаби ҷуӣ **якбаста** қадамзанон ногоҳ ба ботлоқ даромада рафтам.

(А. Қажҳорӣ) 2. **Чавонию** тавонӣ-пирию нотавонӣ. (*Зарбулмасал*)
3. Аз **Юсуфӣ** исбот пурсидаанд, ки **ғоятӣ** тавозуъ чист?

Ғуфт: — Он ки аз хона бурун оӣи ва ҳар киро бинӣ, чунон донӣ, ки беҳтар аз туст. (*Аттор*)

Дугат

Ғоят — ниҳоят, андоза, ҳад

тавозуъ — хоксорӣ, фурутани

Сувориш

1. Бо ҳар ётбарсар дутоӣ калима нависед ва бо онҳо ҷумла соzed.

§ 11. ИМЛОИ И ВА Й

Машқи 65. Матро беғалат ва бурро хонда, калимаҳои бо ҳарфҳои **и** ва **й** тамомшударо дар ду сутун нависед ва ба имлои онҳо диққат диҳед.

САРДОР ВА ДАСТҲИ ОИЛА

Ман он сол дар оиламон ҳам ба ҷойи падар, ҳам ба ҷойи модар ва ҳам ба ҷойи дастёр кор мекардам. Азбаски акаам ҳануз нимбемор ва додаронам хурдсоли аз беморӣ нав ҳалосшуда буданд, ба ҳеҷ кор ёри дода наметавонистанд.

Модарам бинобар бемориаш он сол шинии тут пухта натавониста, як ҷуволча тутмавиз карда монда буд. Як зани ҳамсоя ба ман аз тутмавиз ҳалвоитар пухтанро ёд дод, ки ҳар ҳафта ду бор ҳалвоитар мепухтам ва ин дар тамоми ҳафта барои мо нонхуриш мешуд. Ба осие ҷуворӣ бурда, орд карда меовардам. Зани Иброҳимхоҷа ҳар ҳафта зағора пухта меод. Бештарини хуроки мо он зимистон ҳалвоитари ордиҷуворигӣ бо зағора буд...

Ман бозоргардӣ, ошпазӣ ва ҷомашӯйӣ мекардам, ҳам чоку пораи либосҳоямонро медахтам...

Садриддин Айни

Дугат

шинӣ — ширинӣ

зағора — нони ҷуворӣ

1. Беморӣ ба кадом савол ҷавоб мешавад? Бемор чӣ?
2. Гуед, ки шумо ба кадом ҳунароҳро тавачҷӯҳ доред.
3. Зарбулмасали «Гандум ҳама ҷо, пазанда ҷо-ҷо»-ро шарҳ диҳед.

Машқи 66. Калимаҳоро бурро талаффуз карда, ҷойи задаро бо аломати (‘) ишора намоед. Ба мавқеи ҳарфи *й* тавачҷӯҳ намоед.

Намуна: водӣ

Водӣ, бозӣ, дустӣ, кӯҳӣ, пастӣ, баландӣ, хушбахтӣ, шолӣ, зиндагӣ, некӣ, сурхӣ, хонагӣ, омӯзгорӣ, нармӣ, тутӣ, деҳқонӣ, ширинӣ, озодӣ, ваҳшӣ, даштӣ, деҳқонӣ, зардӣ, дузандагӣ, нурӣ, дастӣ, ободӣ.

Садоники *и* ду тарзи навишт дорад: *и* ва *й*. Ҳарфи *и* дар мавридҳои зерин навишта мешавад: а) **дар аввал ва мобайни калима:** ин, илм, инсон, давидан, китӯб, дируз, Амриддин, шоҳин; б) **дар охири пешоянд, пайвандак ва ҳиссачаҳо:** ки, чи, аз сабаби, ҳангоми, мисли, балки, азбаски, кошки, вақте ки, зеро ки; в) **дар охири калимаи муайяншаванда чун бандаки изофӣ:** забони модарӣ, китоби шавқовар, хонаи калон.

Бандаки изофӣ бе зада талаффуз мешавад.

Машқи 67. Ба имлои калимаҳои ишоратшуда зеҳн монед.

1. Аҳмадмахдум ба ин ҷо **барон дамгирӣ** меомад. (*С.Айнӣ*)
2. **Дар пеш** дарвоза амакам маро пешвоз гирифт. (*С.Айнӣ*)
3. Иқболхола **дар рӯи** кат ду-се қурпачаро **болои ҳам** партофта, ... ба чокдӯзи машғул шуд. (*Ф.Муҳаммадиев*)
4. Падарам **дар ҳаққи** Абдунабӣ, ки **хизматгори деринаамон** буд, бисёр ноинсофӣ карда истодааст. (*С.Айнӣ*)
5. **Азбаски** уро дӯст мелуштам, ҳукман мурданаширо намехостам. (*Ҷ.Иқромӣ*)
6. **Кошки** як бор аз наздик меидам! (*С.Улуғзода*)

Ҳарфи *й* танҳо дар охири калима дар мавридҳои зерин навишта мешавад:

а) дар таркиби калимаҳои решагӣ: моҳӣ, тутӣ, олій, водӣ, даҳӣ, шолӣ;

б) ҳамчун пасванд исму сифат месозад: мурғи даштӣ, пиёзи кӯҳӣ, некӣ, хубӣ, зебой.

в) ҳамчун бандакҳои феълию хабарии шахси дуюми танҳо: **ту гуфтай, ту аълохонӣ.**

Бандакҳои феълию хабарии шахси дуюми танҳо зада намегиранд.

Машқи 68. Шеърро хонед ва вазифаи **й**-ро дар калимаю ибораҳои ишорашуда шарҳ диҳед.

МОДАРИ ҶОНАМ

Шухрату шонам,	Ахтари мой,	Рамзи баҳорӣ,
Пораи ҷонам,	Гавҳари мой,	Зеби диёрӣ,
Набзи замонам,	Сарвари мой,	Сулҳшиорӣ,
Фаҳри ҷаҳонам,	Ёвари мой,	Муъҷизакорӣ,
Модари ҷонам,	Модари ҷонам,	Модари ҷонам,
Модари ҷонам.	Модари ҷонам.	Модари ҷонам.

С. Миралізода

Дусти

набз — чунбиши раги инсону ҳайвон, ки аз ҳаракати дил ба вучуд меояд

ахтар — оташпора, лаҳча

гавҳар — марворид, санги қиматбаҳо

ёвар — ёридиҳанда, мададгор

Ҷустурҷа

1. Шеърро маънидор ва аз ёд кунед.

Машқи 69. Калимаҳои «й» ҳамчун пасванд истифода шудааст, ҷудо кунед.

Шодӣ, қаҳрамонӣ, неки, хунуки, моҳӣ, алафдаравӣ, баландӣ, хиштрезӣ, далерӣ, шолӣ, танҳои, шиноварӣ, муаллимӣ, водӣ, доимӣ, холи, нодонӣ, ватандустӣ.

Машқи 70. Даҳ ҷумла созед, ки ҳарфи **й** дар онҳо чун бандакӣ феъли ва хабарӣ омада бошад.

Дар охири баъзе калимаҳо ҳарфи **й** навишта шавад ҳам, зада намегирад. Муқоиса кунед:

Ту шоирӣ.
Ту деҳқонӣ.

Шоирӣ хунари ҳар кас нест.
Деҳқонӣ касби пурбаракат аст.

Дар калимаҳои сутуни чап ҳиҷои дуҷум (шоирӣ) ва дар калимаҳои сутуни дуҷум ҳиҷои сеҷум (шоирӣ) заданок аст, зеро бандаки хабарии **-и** бе зада ва пасванди исмсози **-и** бо зада талаффуз мешавад.

Машқи 71. Дар байти зерин тарзи талаффузи калимаи «мардӣ»-ро дар ҳар ду мисраъ шарҳ диҳед.

Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, **мардӣ**.

Абуабдуллоҳи Рудақӣ

Сӯғромаҳо

1. *Фитода*-ро шарҳ диҳед.
2. Шеърро бегалат ва бурро хонда, маънидод кунед.

Машқи 72. Ибораҳои ҳар ду сутунро хонда, фарқи калимаҳои ишоратшударо аз ҷиҳати имло (навишт) ва талаффуз гуед.

1. Кори **синфи**
2. Рузномаи **деворӣ**
3. Робитаи **дӯстӣ**

Синфи калон
Девори баланд
Дӯсти ман

Машқи 73. Матро нависед, вазиғаҳои **и** ва **й**-ро шарҳ диҳед.

Ҳикмат: Сукрот гуяд:

— Ҳеҷ ганҷе беҳтар аз ҳунар нест ва ҳеҷ душман бартар аз ҳуи бад нест ва ҳеҷ иззе бузургвортар аз дониш нест ва ҳеҷ пироя беҳтар аз шарм нест.

Пас, омӯхтанро вақте пайдо макун, чи дар ҳар вақт ва дар ҳар ҳол ки бошӣ, чунон бош, ки як соат аз ту дарнагузарад, то донише наёмузӣ. Ва агар дар он вақт доное ҳозир набошад, аз нодоне биёмуз, ки дониш аз нодон низ бибояд омӯхт, аз он ки ҳар гоҳ ба чашми дил дар нодон нигарӣ ва басирати ақл бар вай гуморӣ, он чи туро аз вай нописандида ояд, донӣ, ки набояд кард. Чунон ки Искандар гуфт (**ҳикмат**): «Ман манфиат на ҳама аз дӯстон ёбам, балки аз душман низ ёбам. Аз он чи, агар дар ман феъле зишт бувад, дӯстон бар мӯҷиби шафқат бипушонанд, то ман надонам ва душман бар мӯҷиби душманӣ бигуяд, то маро маълум шавад, ин феъли бадро аз ҳештан дур кунам»...

Ҳаҷавирӣи Қазвинӣ

изз — иззат, эҳтиром, шараф
пироя — зебу зинат, ороиш
басират — биной, хушёрӣ, зиракӣ
гуморӣ — гумоштан, таъин кардан, муқаррар кардан
муҷиб — сабаб, боис
шафқат — меҳрубонӣ, дилсузӣ

Савол ва сукоришҳо

1. Ба калимаҳои *дон, нодон, дӯст, душман* ҳарфи **й** илова карда, бо онҳо ҷумла созед.
2. Магар аз нодон омӯхтан мумкин аст?
3. Аз душман чӣ манфиат мерасад?
4. Зарбулмасали «*Аз дӯсти нодон душмани доно бех*»-ро шарҳ диҳед.

Машқи 74. Аз калимаҳо ба воситаи бандаки изофӣ (-и) ибораҳои дукалимагӣ, секалимагӣ созед ва ба талаффузу навишти бандаки изофӣ зеҳн монед.

Намуна: гули сурх, гули сурхи хушбӯй.

Писар, вазифа, хона, мард, муаллим, модар, ватан, синф, дандон, тут, курта, қалам, Фотима, Ҷамшед, дил, боғ, раҳ, асар, шаҳр, дарё, ҷумҳурӣ, ноҳия.

Бандаки изофии *и* зада намегирад ва ба ҷойи он ҳарфи **й** навиштан хатост. Ҳангоми калимасозӣ **й** ба **и** иваз мешавад.

бози — **бози**ча
дустӣ — **дӯсти**и ягона
бибӣ — биби**и**ҷон
ҳавлӣ — ҳавли**и**амон

Машқи 75. Ба ҷадвали зерин диққат кунед ва мушоҳидаатонро шарҳ диҳед.

Навишти калима	Талаффузи калима
афзоиш	афзойиш
доим	дойим
фармоиш	фармойиш

Мазҳақ 76. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳарфҳои **и** ва **й**-ро гузошта, матро нависед.

Аҳмад-махдум ҳафтае як шаб дар хонаи худ шабнишин... ташкил мекард, к... иштироккунандагон... ин гуна шабҳо бо даъвати махсус ҳоз...р мешуданд. Ин гуна шабн...шин...ҳо бештарин бо базм... мусиқ... ва рақс мегузаштанд ва дар вақт... дамгири... навозанда ва хонандагон мушо...ра ё латифагу... сар мешуд.

Садриддин Айни

§ 12. ИМЛОИ **У** ВА **Ў**

Мазҳақ 77. Калимаҳоро хонед, ба талаффузи овозҳои **у** ва **ў** зехн монед. Гуед, ки кадоми ин садонок андаке хиратар талаффуз мешаваду кадомаш равшантар.

одами гул
даҳ сӯм
ошро хурд
ба хондан куш

гули садбарг
суми асп
Комрон хурд аст
каждумро куш

Садонокҳои **у** ва **ў** овозҳои гуногун буда, бо ҳарфҳои **у** ва **ў** навишта мешаванд. Ин садонокҳо дар аввал, мобайн ва охири калимаҳо меоянд: руза, муза, куза, умоч, абру, гулу, дустӣ; умр, усто, бузург, бону, дору, орзу...

Фарқи садонокҳои **у** ва **ў** чунин аст: дар ҳиҷои безада саданоки **у** моили ихтисоршавӣ аст, аммо саданоки **ў** ихтисор намешавад ва равшан талаффуз меёбад.

Муқоиса кунед:

Шуриш
Шутур

чӯпон
чунон

куза
кушод

туффон
пуфак

Мазҳақ 78. Зарбулмасалу мақолҳоро хонед ва мазмуни онҳоро шарҳ диҳед. Ба талаффузи калимаҳое, ки садонои «**ў**» доранд, диққат диҳед.

1. Оҳанро дар гармиаш мекубанд.
2. Давидани гусола то қаҳдон.
3. Он чи гум кардаӣ, маҷӯӣ.
4. Обро бину муза каш, ҳаворо бину ғуза каш.
5. Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард.
6. Ангурро хуру боғашро напурс.
7. Аз дӯст як ишора, аз мо ба сар давидан.

1. Муза, гуза, руза... боз чӣ?
2. Калимаи «гуё»-ро бо тағйири ҷойи зада тарзе талаффуз кунед, ки ду маъноро ифода кунад.

Машқи 79. Матро бо диққат хонед ва ба ҷойи нуқтаҳо салоннокҳои «у» ва «ғ»-ро нависед.

Мардуми тоҷик мақоле дорад, ки ҳар гоҳе нафаре бо каси дигар дуои неке кардан хоҳад, ҳатман мег...яд, ки «Тану ҷонат сиҳат бод!». Дуои нек ҳамеша хубу хоҳишҳои м...сбат мудом марғуб аст, аммо суоли инсон ба ҷӣ тарз метавонад ҷисму р...ҳи хешро солим нигоҳ дорад, масъалаи дигареро пеши мо мегузорад. Ибни Синои бузург дар яке аз рисолаҳои худ ба ҳамин мазмун фарм!...дае дорад: модоме ки инсон халқ шуда, барои у зиндагӣ ногузир аст. У аз х...рдану ошомидан, хуфт...хобу истироҳат, кору фаъолият, сайру саёҳат, варзишу обутоби бадан г...резу гузир надорад. Ҳамчунин Бӯали дар ташреҳи варзиши равониву ҷисмонии инсон навъҳои давидан, паридан, г...штингири, м...штзани, роҳгарди, з...розмой, чавгонбозӣ ва ғайраро мисол меоварад. Маслиҳат медиҳад, ки варзиши бадан бояд дар тарзи ғоидабахшу мунтазаме сурат бигирад, ки дар ташакк...ли рӯх ҷисми одамизода м...соидат кунад.

Аз руномаи «Ҷумҳурият»

Луғат

- марғуб** — писандида, дилкаш
ошомидан — нушидан
ташреҳ — шарҳ додан; анатомия

Машқи 80. Ҷузъи дуоми таркибҳои зерини ҷуфтро ёбед ва нависед.

Намуна: муру малах, ҷушу хуруш.

Муру ..., ҷушу ..., шабу ..., сузу ..., чубу ..., арусу ..., гушту ..., дугу ..., калушу ..., тую ..., хариду ..., чулу ..., гушу ..., шуру ...

Машқи 81. Матро рубардор карда, имло ва талаффузи калимаҳоеро, ки у ва ў доранд, шарҳ диҳед.

Шухрати «Шоҳнома» торафт меафзуд. Дустдорони каломӣ нафис, ҳавасмандони дostonҳо аз шоир, агарчи барои як шаб бошад ҳам, ягон ҷилди дostonҳои уро ба орият гирифта, дар давраҳои хононда мешуниданд. Рубардор карда бурдани баъзе қиссаҳо низ кам воқеъ намешуд. Агар дар ҷое мардумон ҳалқа гирифта ва овози қиссаҳои баланд бошад, ё агар ҷароғи меҳмонхонае шаб то бонги хурусон хомӯш нашавад, мегуфтанд, ки он ҷо шоҳномахонист ва гуянда аксар вақт хато намекард. Абу Дулафро мардум талош мекарданд: рузе ва шабе набуд, ки уро ба ду-се ҷой ба шоҳномаҳои даъват накунад. Дар як муддати кӯтоҳ дар бораи Фирдавси ва асари у байтҳои ситоиш ҳам пайдо шуданд.

Сотим Улугзода

Лугат

ориат — ҷизеро барои истифодаи муваққати аз касе гирифта
талош — саъю кушиш, ҷидду ҷаҳд, вале дар ин ҷо ба маънои дархост қардан омадааст

Савол ва суноришҳо

1. Маънои *каломи нафис*ро дар матн шарҳ диҳед.
2. Калимаи *ориат*ро шумо истифода мебаред?
3. Филми «Рустам ва Сухроб» аз рӯи асари кӣ таҳия шудааст?
4. Чӣ гуна одамонро қиссаҳои мегуянд?
5. *Бонги хурус* аз чӣ хабар медиҳад?

Дар ҳиҷои баста пеш аз ҳамсадои **ҳ**, **й** ва аломати сакта **ъ** ҳамеша **ӯ** навишта мешавад: *куҳ*, *гурӯҳ*, *андӯҳ*, *руҳ*, *шукӯҳ*, *муҳтарам*, *нуҳ*, *луъбат*, *мавзӯ*, *вуқӯ*, *бӯй*, *руӣ*, *ҷӯй*.

Машқи 83. Табриқномаи нависиро машқ кунед.

Намуна:

Дусти азизам, Фарангис!

Ту ро ба муносибати зодрузат самимона муборакбод мегуям. Дар ин рузи нек бароят тани сӯхат, дили шод ва рӯзгори ободро таманно дорам.

Бо самимият Ситора, 10-уми мартӣ соли 2007

1. Бо истифода аз ифодаҳои «дар ин рӯзи саид, фирӯз, тансиҳатӣ, некбахтӣ ва дарозумрӣ» ягон одами наздикатонро табрик намоед.

Машқи 84. 10 калима нависед, ки ҳарфи **ӯ** дар ҳиҷои баста, пеш аз ҳамсадоҳои **ҳ**, **й** ва аломати **ъ** омада бошад.

Машқи 85. Шеърро хонед. Ба талаффузи садоноки **ӯ** диққат диҳед.

ОБАКИ ШҶХ

Обаки **шӯхе** чу тифли беқарор
 Мешитобад аз миёни **кӯҳсор**.
 Аз баланди меравад гул-гулкунон
ӯ ба мисли **кӯдаки** ширинзабон.
 Бо раҳи пурсанг поён меравад,
 Гоҳ галтон, гоҳ хезон меравад;
Гӯйӣ аз чизе гурезон гаштааст,
 Дар канори Панҷ пинҳон гаштааст,
 Ҳамчу тифле ёд ояд бар сараш,
 Медарояд дар канори модараш.

Муъмин Қаноат

1. Гуед, ки дар калимаи *обак* «ак» маънои калимаро дигар кардааст ё не.

2. Аз мазмуни шеър кадом манзара ба хотиратон омад?

3. Чаро шоир дарёи Панҷро *модари обаки шӯх* номидааст?

§ 13. ИМЛОИ ҲАРФИ ӯ

Машқи 86. Ба талаффузи овозҳои **е** ва **э** таваҷҷуҳ намуда, фарқи талаффуз ва мавриди истифодаи онҳоро шарҳ диҳед.

Себ, беда, шанбе, се, эзоҳ, элак, эҳтиёт, эълон, эҳсон, деҳқон, сер, шер, эҳтиёт, эҳтиром, меҳр, сеҳр, деҳқон.

Садоноки **э** бо ду ҳарф навишта мешавад: **э** ва **е**.

1. Ҳарфи **э** дар аввал (эзоҳ, эҷод, эълон) ва ҳарфи **е** дар мобайн (деҳа, себ, шер) ва охири калима (се, шанбе, хеле) меояд.

2. Дар баъзе калимаҳои иқтибоси ҳарфҳои *э* ва *е* дар аввал ва дохили калима низ меоянд: Ереван, Есенин, дуэл, гигиена, аэродром.

3. Дар калимасозӣ қондаи яқум риоя мешавад: беэтибор, беэҳтиёт, беэҳтиром, симэлак.

Машқи 87. Шеърро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед. Имло ва талаффузи калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

БАРДОР НИҚОБ

Эй шамс, зи руйи шаб бардор ниқоб имруз,
Эй субҳи **саҳархезон**, боре бишитоб имруз,
Аз мурии ин зулмат як панҷаи нур афшон,
Эй лутфи Худо, **боре** бар мо ту битоб имруз.
Ин зиндагии чун шаб шояд ки саҳар гардад,
Хуршедсифат бархез аз бистари хоб имруз.
Эй миллати раҳбаста, оинаи бишкаста,
Сад **резаи** аксатро бардору биёб имруз...

Камол Насрулло

Лутф

шамс — офтоб, хуршед

лутф — меҳрубонӣ

Синаи на гуфташӯ

1. «Поёни шаби сияҳ сафед аст»-ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Фарқи талаффузи *е*-ро дар калимаҳои *меравем* ва *моём* шарҳ диҳед.
3. Дар байти охирин шоир мардумро ба чӣ даъват мекунад?

§ 14. АЛОМАТИ САКТА (Т)

Машқи 88. Ба талаффуз ва навишти калимаҳои 5-дор зеҳн монед. Гуед, ки аз набудани ин аломат дар калимаҳо чӣ тағйироте ба амал меояд.

1. **Санъату** маҳорати Мирзо Турсунзода аз шеър ба **шеър** такомил меёбад ва ҳар як сафари у як **маънии** тозаро бо шакли ба он мувофиқ ба адабиёти тоҷик меоварад. (*Ю.Бобоев*) 2. Пайраҳаи байни теппаҳо аввал ру ба боло мерафт, **баъд** ба поён майл кард. (*Ҷ.Икромӣ*) 3. **Аълам** дар ҳаяҷон

афтод ва баъд аз қадаре ором гирифтан у аз ман пурсид. (*С.Айнӣ*)
 4. Вай одат қардааст, ки ҳар **навъ** қарда ҳамеша ва дар ҳама ҷо гапи худро гузаронад... (*Ф. Ниёзи*)

Аломати **ъ** ду вазифа дорад:

1. Ҳамсадои ҳалқии **ъ**-ро дар хат инъикос мекунад: *аъло, раъд, маъруф, шамъ, нафъ*.

2. Дар баъзе калимаҳо барои ҷудо кардани ҳиҷоҳо хизмат мекунад: *санъ-ат, машъ-ал, масъ-ул, баръ-акс*.

Аломати сакта дар байни ҳамсадою садонок ояд, дар навишт нигоҳ дошта мешавад: *ҷамъи мардум, рафъи мушқилот, шамъу парвона, таъбу нашр*.

Ҳангоми аз сатр ба сатр гузаронидан аломати **ъ** дар сатри аввал мемунад: *масъ-ала, сав-ва*.

Дар байни ду садонок аломати **ъ** навишта намешавад: *мавъъ — мавъи дарс, тулъ — тули офтоб, манбаъ — манбаи дониш*.

Машқи 89. Нависед. Вазифа ва мавридҳои истифодаи аломати сактаро маънидор кунед.

а) навъ-нав	б) инъикос	в) мисраъ — мисраъҳои шеър
аъло-ало	баръакс	шамъ — шамъу парвона
баъд-бад	анъана	тулъ — тули офтоб
шеър-шер	инъом	шуруъ — шуруи қор
шуъла-шула	масъуда	мавъъ — мавъи дарс

Машқи 90. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳарфҳои даркориро гузоред. Онҳоро дуруст талаффуз кунед.

ба...д — бад	ма...дан — мадания
да...во — даво	ра...д — рад
сур...ат — сурат	ше...р — шер

Машқи 91. Ҷумлаҳоро ҳонед ва ба имлои аломати «ъ» диққат диҳед.

1. — Баръакс, ба шумо гап задан мумкин нест, — гуфт у ва ҷабини Манучеҳрро нарм пок кард. 2. — Хотирҷамъ бошед, чунон ҷарроҳӣ мекунам, ки аз ҷароҳат ному нишон ҳам намунонад. 3. Мардум барои таъзия меоянд ё пулгирия. 4. Маълумоти миёна дорад ё не, Худо медонад, лекин имон

дорад, ки ҳама бо гардани қач ба наздаш меоянд. 5. Ин марди бадфеълу бадгап амаки Давронмуаллим аст, ки ҳоло аз ҷониби шавҳари нави янгаам ба ҳавлии мо ҳозир шудааст.

Иноят Насриддин

Машқи 92. Чумлаҳоро бурро хонед ва калимаҳоро, ки аломати ʼ лоранд, ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.

1. Саъдии Шерозӣ муаллифи асарҳои «Бустон» ва «Гулистон» мебошад. 2. Падарам котиби масъули рӯзномаи вилоятист. 3. Аввал андеша, баъд гуфтор. 4. Раъно аълоҷии синфи мост. 5. Маънои калимаи инъом *туҳфа*, *ҳадя* аст. 6. Ваъда кардӣ, вафо кун. 7. Баъзан як қалам ё амали қатъӣ тақдирӣ сарнавишти инсонро ҳал мекунад.

§ 15. ПАДИДАҲОИ ОВОЗИ

Нутқи мо мисли занҷири овозиест, ки дар он овозҳо чун ҳалқаҳо ба ҳам пайваст мебошанд. Ин чунин маъни дорад, ки талаффузи як овоз ба охир нарасида, дастгоҳи гуфтори мо барои талаффузи овози дигар омода мешавад. Дар натиҷа овозҳои ҳампахлу (ҳамсоя) ба тағйироти гуногун дучор мешаванд, ки мо онҳоро падидаҳои овозӣ меномем.

Машқи 93. Ҷуфти калимаҳои *ҷуғрот* — *ҷуғрот*, *сурфа* — *суфра*, *махсӣ* — *махсӣ*-ро талаффуз карда, муайян кунед, ки кадоме аз онҳо осон ва кадомашон душворталаффузанд.

Ҷойивазкунӣ ҳодисаи овозиест, ки ба туфайли он барои осон шудани талаффуз ду овози ҳампахлу (*киф*, *куф*) бо ҳамдигар ҷой иваз мекунад. Ҷойивазкунӣ хоси ҳамсадохост: *киф* — *кифт*, *куф* — *қуф*.

Санаъ

1. Баъзан калимаи «*ҳалво*»-ро бо *ҳавло*, «*дарё*»-ро бо *дайро*, «*ҷумба*»-ро бо *ҷумма*, «*ҷамъ*»-ро ба *ҷам* иваз мекунад. Гӯед, ки кадом тарзи талаффуз дуруст аст.

Машқи 94. Рӯзҳои ҳафтара номбар кунед ва нависед. Тарзи навишти ҷузъи дуҷуми калимаҳои *якшанбе*, *душанбе*, *сешанбе*...ро бо талаффузи онҳо муқоиса кунед. Чиро мушоҳида кардед?

Овозҳои нутқ аз ягон ҷиҳат ба ҳамдигар монанд мешаванд. Масалан, дар таркиби овозии [нб] дар калимаҳои *шанбе*, *занбур*, *занбар* ҳамсадои лабии б ҳамсадои забонии н-ро ба худ аз ҷиҳати кори узви овозсоз монанд мекунад ва н ба м бадал мешавад. Аз ин ру калимаҳои боло ба шакли *замбур*, *шамбе*, *замбар* талаффуз мешаванд.

Машқи 95. Бигуед, ки тарзи талаффузи калимаҳои зерин чӣ гуна аст?

Занбур, занбар, чанбар, шанбе, ҷунбидан, сунбула, анбуҳ, танбал, анбор, дунбол, дунбул, танбеҳ, танбур.

Луғат

дунбул — ғаллае, ки ҳануз напухтааст

§ 16. ИМЛОИ ҲАМСАДОҲОИ Д, Т, Ҳ

Машқи 96. Нависед, ба талаффуз ва имлои калимаҳо зеҳн монед:

Пагоҳ, бегоҳ, зардча, даҳ (руз), баъдтар, Сафармоҳ, бистсола, деҳ, хиштгар, кордча.

Ҳамсадоҳои д, т, ҳ дар таркиби баъзе калимаҳо равшан ё тамоман талаффуз намешаванд. Масалан, дар калимаи *баландтар* ҳамсадои д ва дар калимаи *насттар* ҳамсадои т-и аввал талаффуз карда намешавад ва зӯр зада талаффуз кардани онҳо низ шарт нест.

Машқи 97. Ба талаффузи калимаҳои *баландтар*, *насттар*, *бегоҳ* зеҳн монед ва онҳоро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо кунед. Талаффузи калимаҳои *баландтар* — *баландӣ*, *насттар* — *настӣ*, *бегоҳ* — *бегоҳӣ*-ро муқоиса намуда, гуед, ки дар кадом калимаҳо ҳамсадоҳои д, т, ҳ равшан талаффуз мешаванд.

Машқи 98. Нависед, сабаби талаффуз нашудани баъзе ҳамсадоҳоро маънидод кунед.

1. Ба пирони забун кун дастгирӣ,
Ки дар пири бидонӣ қадри пири.

Носири Хусрав

2. Касе, к-у боварии халқро арзанда мегардал,
Ба ҳар кас дустру, ҳар хонаро зебанда мегардал.

Мирзо Турсунзода

3. Агар хоҳӣ, наку боши, наку бош,
Ҷамеша росткору ростху бош.

«Анвори Суҳайлӣ»

Дуғат

забун — нотавон, суст, заиф

1. Мазмуни байтҳоро шарҳ диҳед ва онҳоро аз ёд кунед.
2. Панди «*Пир нест, табдир нест*»-ро шарҳ диҳед.

§ 17. ҲАМСАДОҲОИ ТАКРОР (ТАШДИД) ВА ИМЛОИ ОНҲО

Машқи 99. Нависед, ба талаффуз ва имлои калимаҳо диққат диҳед.

Аввал, албатта, аммо, ғалла, ғусса, диққат, курра, қас-соб, қуття, шадда, Макка, муаллиф, мунаҷҷим, табассум, муаллим, мураббӣ, таваккал, ташаккур, хаттот.

Дуғат

мунаҷҷим — ситорашинос

хаттот — хушнавис

Дар баъзе калимаҳои решагӣ (сода) як ҳамсадо ду бор такрор меёбад: *қувва, латта, ташаккур*.

Пайиҳам омадани ду ҳамсадои якхеларо **ташдид** меноманд: *муддат, рассом, албатта, ҳаммом, арра, барра*.

Нависед. Талаффуз ва имлои калимаҳоро дар хотир нигоҳ доред.

тилло
арра
таваллуд

тонна
килограмм
грамматика

пур — пурра
маҳал — маҳалли
фан — фанни забон

мубаддал
маҳалла
иттифоқ
мураккаб

троллейбус
миллиард

хат — кори хатти
зид — бар зидди
рад(д) — раддия,
раду бадал
сад(д) — садди роҳ
шак(к) — шакку шубҳа

Калимаҳои ташиддорро шиноختан лозим аст. Масалан, дар гуруҳи калимаҳои *росттар*, *ёддошт*, *кайҳоннавард* ҳодисаи ташид нест. Калимаи *росттар* аз решаи *рост* ва пасванди *-тар*, *ёддошт* аз ду реша *ёд* ва *дошт*, *кайҳоннавард* аз решаи *кайҳон* ва *навард* иборатанд.

Машқи 100. Нависед, имлои калимаҳои ишорашударо дар муқоиса шарҳ диҳед.

1. Ба рафтани хоҳарам **зид** ҳастам.
 2. Масъаларо тез **ҳал** кардам.
 3. Ба ман ин **фан** маъқул аст.
 4. Наргис **хат** менависад.
1. Вай **бар зидди** душманон қаҳрамонона мубориза бурд.
 2. Дар **ҳалли** масъала душворӣ нақашидам.
 3. **Фанни** математика бағоят шавқовар аст.
 4. **У** кори **хаттиро** нағз иҷро кард.

Калимаҳои *зинат*, *қимат*, *киса*, *пила*-ро нодуруст ташиднок талаффуз мекунанд. Садоноки **и**-и ин калимаҳо андаке кашидатару дарозтар талаффуз шавад, ташид барҳам меҳурад: зи:нат, қи:мат, ки:са, пи:ла.

ҶАДВАЛИ БАЛАТҲОИ МАШҲУР:

Шакли дуруст	Шакли нодуруст
авом	аввом
ақаллан	аққалан
гоҳо	гоҳҳо
зинат	зиннат
киса	кисса
қимат	қиммат
маза	мазза

Машқи 101. Талаффузи калимаҳои ҳар ду сутунро муқоиса кунед.

хуррам	дара
палла	лола
ҳаммом	камон
қувват	навад
шаффоф	сафо
лаззат	тоза
ғусса	коса
машшоқ	ошуфта
муддат	мадор
бутта	сатил
машаққат	тоқа

Машқи 102. Ба талаффуз ва имлои исмҳои ҳос зеҳн монда, онҳоро ба ду ғуруҳ ҷудо кунед: номҳои оламон ва номҳои ҷуғрофи.

Аббос, Бадриддин, Байтулмақалдас, Ҷалолуддин, Фаттоҳ, Зиддӣ, Зебуннисо, Муслиҳиддин, Калкутта, Лиссабон, Хайём, Фарруҳ, Мовароуннаҳр, Садриддин, Зебуннисо.

Машқи 103. Аз калимаву ибораҳои зерин ҷумлаҳо соzed.

пур	ҷумлаи пурра
хати зебо	кори хатти
син	синну сол
зид	бар зидди душманон

§ 18. ҲИҶО ВА ХЕЛҶОИ ОН

Машқи 104. Ин байтро навишта, мазмунашро гуед. Калимаҳои ҷудо ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.

Косаи чинӣ, ки садо мекунад,
Худ сифати хеш адо мекунад.

Саъдӣ

Калимаҳо дар талаффуз ба ҳиссаҳо ҷудо мешаванд. Масалан, калимаи *тобистон* ба ҳиссаҳои *то-бис-тон* ҷудо мешавад. Чунин ҳиссаҳои калима **ҳиҷо** ном доранд. Ҳиҷо хурдтарин воҳиди талаффуз аст.

Машқи 105. Калимаҳоро ба воситаи аломати дефис (-) ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед. Гуед, ки онҳо аз кадом овозҳо иборатанд.

Хонанда, муаллим, бисёр, модаркалон, қадбаланд, дусад, баъзе, шукуфтан, ҷавонмардӣ, афсона, қисса, Умеда, Рустам.

Машқи 106. Матро бодикқат хонда, хулосаатонро нависед. Калимаҳои ҷумлаи якумро ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.

ҲОИДАИ ҚИССАҲОНИ

Бидон, ки қисса хондан ва қисса шунидан Ҳоидаи бисёр дорад. Аввал, он ки аз аҳволи гузаштагон хабардор шавад. Дуюм, он ки чун Ҳоибу аҷоиб шунавад, назари у кушода гардад. Сеюм, чун меҳнат ва шиддати гузаштагон шунавад, донад, ки ҳеҷ кас аз банди меҳнат озод набудааст, уро тасалло бошад. Чаҳорум, чун заволи молу мулки салотини гузашта шунавад, дил аз моли дунё бардорад ва донад, ки ба касе вафо накарда ва нахоҳад кард. Панҷум, ибрати бисёр ва таҷрибаи бешуморе уро ҳосил ояд. Пас, маълум шуд, ки дар қиссаҳои гузаштагон Ҳоидае ҳаст, агар воқея бошад ва бар он ваҷҳ, ки вуҷуд дошта бошад, хонда шавад, хонандаву гуяндаву шунавандаро аз он Ҳоидае расад.

Нагуянд аз сари бозича ҳарфе,
К-аз он панде нагирад соҳиби ҳуш.
В-агар сад дафтари ҳикмат ба аблаҳ
Бихонӣ, оядаш бозича дар гуш.

Ҳусайн Воизи Кошиқӣ

Луғат

- Ҳоибу** — чизи тааҷҷубовар, чизи аҷоиб ва нодир
завол — охир, поён, интиҳо
салотин — шакли ҷамъи султон (подшоҳ)
ваҷҳ — рӯй, тартиб; сабаб, боис

Ҳикмати Ҳоибу

1. Ҳоро миқдори ҳиҷоҳо дар калимаҳои *банд* ва *агар* фарқ мекунад?
2. ИҲоиди *дил аз моли дунё бардоштан*-ро шарҳ диҳед.
3. Кадом қиссаҳоро медонед?

Садонокҳо воситаи асосии ҳиҷосозанд. Онҳо алоҳида ё якҷоя бо ҳамсадоҳо хелҳои гуногуни ҳиҷоро месозанд. Бинобар ин дар калимаҳои тоҷикӣ миқдори ҳиҷоҳо ба миқдори садонокҳо баробар аст.

Машқи 107. Пандҳои зеринро хонед ва ба мазмуни онҳо диққат диҳед. Калимаҳои ба ҳиҷоҳо ҷудо намоед.

1. Шунидан кай бувад монанди дидан. 2. Асои пир — ба ҷои пир. 3. Некиро завоҷ нест. 4. Салом — аз хурду калом — аз калон. 5. Пур дону кам гӯй.

Ҳиҷо хелҳои гуногун дорад. Агар ҳиҷо *бо садонок* тамом шавад (бо-бо, хо-ла), **кушода** ва агар *бо ҳамсадо* тамом шавад (сад-барг, ан-гушт, мак-таб) **баста** аст.

Машқи 108. Матнро хонед. Калимаҳои ишоратшударо ба ҳиҷоҳои кушодаю баста ҷудо кунед.

ОЧАИ БАЧАҲО

Очаву бача дар як коса шир нон реза карда хурланд. Сипас, вай курпаро берун баровард... Либосҳои **ношустаро** дар айвон гун овард. Як ғарам шуд. Се маротиба ду сатил ба даст об овард. Обро оварда ба **тағора** мерехту боз рафта об меовард. **Ҳезум** шикаст, алов даргиронд, об андохта, тар кард ва аз болаш собуни ордак пошид. Радиочаи айвон **бетанафбус** гап мезад. Ҳоло кадом шахсе

бо овози **баланд** ва начандон форам ба маданияти деҳот айб мегирифт. «Сатҳи маданият дар деҳот аз талаботи руз хеле қафо мондааст, — мегуфт у. — Мардум нисбат ба маданияти **рузгорашон** хеле **бепарво** ҳастанд. Ҳавлиҳо хеле бенуранд. Ашёҳо дар руйи ҳавлиҳо **бетартиб** партофта шудаанд. Пастии **маданияти** деҳот дар гамхория ба **бачаҳо** хеле равшан зоҳир мешавад. Ақаллан, дилашон намешавад, ки барои дарс тайёр кардани **фарзандони** худашон мизу курсӣ харанд...»

Урун Қуръод

1. Муайян кунед, ки дар кадоме аз ин калимаҳо ташдид ҳаст: *бетанафбус, мондааст, шудаанд.*
2. Бо калимаи *ақаллан* як ҷумла нависед.
3. Муродифи *маданият* кадом калима аст?

§ 19. БА САТРИ ДИГАР КУЧОНИДАНИ ҲИССАИ КАЛИМА

Мазҳиқ 109. Калимаҳоро аз руйи қоидаҳои ба сатри дигар кучонидан ба ҳиссаҳо ҷудо кунед. *Намуна:* му-ал-лим, аро-ба.

Муаллим, ароба, масъала, баъдтар, таваллуд, аввал, муваффақият, қалбаланд, Дилафруз, бародар, тобистон, ариза, сандуқча, китобхона, таълим.

Ба сатри дигар кучонидани ҳиссаи калима аз руйи қоидаҳои зер воқеъ мегардад:

1) Ҳангоми кучонидани ҳиссаи калима яклухтии ҳиҷо нигоҳ дошта мешавад: *бод-бон, ба-ро-дар, дус-тӣ, табас-сум, лаъ-лӣ.*

2) Як ҳарф ҳиҷоро ташкил кунад ҳам, ба сатри дигар кучонида намешавад: *хона-е* не, балки *хо-нае, назари-я* не, балки *наза-рия.*

Дар мавриде, ки як ҳарф (асосан ҳарфи садонок) пеш аз аломати сакта (ъ) меояд, ҳиҷои дуҷуми он ба сатри дигар кучонида мешавад: *аъ-ло, эъ-лон.*

Мазҳиқ 110. Калимаҳоро аввал ба ҳиҷоҳо, баъд аз руйи қоидаи аз як сатр ба сатри дигар кучонидан ба ҳиссаҳо ҷудо кунед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Парранда, тирамоҳ, сузан, садаф, сухтор, азоб, ору, бурёқубон, деҳқонӣ, тағйир, обёрӣ, Сайёра, Муҳайё, дил-сузӣ, хубӣ, овардан.

§ 20. ЗАДА ВА МАВҚЕИ ОН ДАР КАЛИМА

Машқи 111. Ибора ва ҷумлаҳоро нависед. Гуед, ки талаффузи калимаҳои *омад*, *суруд*, *бозгашт*, *гузашт*, *сӯзон* дар калимаву ибораҳои зер чӣ фарқ доранд. Қадом ҳиҷои ин калимаҳо равшантару шунавотар талаффуз карда мешавад.

У бозгашт	бозгашти мо
У аз ин ҷо гузашт	гузашти рӯзгор
Ҳезумро сӯзон	офтоби сӯзон

Равшантару шунавотар садо долани яке аз ҳиҷоҳои калимаро *зада* меноманд. Ҳиҷои заданок ба воситаи аломати — нишон дода мешавад: *хона'*, *ди'рӯз*, *о'мад*, *фу'ромад*, *дуса'д*, *хонда'н*.

Машқи 112. Шеърро бурро ва ифоданок хонед. Задаро дар калимаҳо нишон диҳед.

Намуна: кузагар — зада дар ҳиҷои охир.

Дар корғаҳи кузагаре рафтам душ,
Дидам, ду ҳазор куза гуёву хамуш.
Ногоҳ яке куза баровард хуруш:
«Ку кузагару кузахару кузафурӯш?»

Умари Хайём

Дар забони тоҷикӣ *зада* бештар дар охири калима меояд: *сахро'*, *донишҷу'*, *сафе'д*, *қадбала'нд*, *мардона'*, *беру'н*, *оҳиста'...*

Дар шаклҳои тасрифии феъл, баъзе ҷонишинҳо, зарфҳо, пайвандаку ҳиссачаҳо *зада* дар ҳиҷои аввал меояд: *чи' хел*, *ба'ъзе*, *гу'рифтам*, *ме'хондам*, *хо'нед*, *и'мрӯз*, *и'н қадар*, *зе'ро ки*, *о'ре*.

Машқи 113. Матро нависед. Ҳиҷои заданоки калимаҳоро бо аломат нишон диҳед. Калимаҳоро аз рӯи ҷойи *зада* ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

Оё гуфтан мумкин аст, ки шумо ҳалқи худатонро хуб медонед? Дар беҳтарин сурат шумо деҳаи худатон ё якҷанл

деҳаро хуб медонед. Лекин, охир, халқи тоҷик на дар як деҳа ё якчанд деҳа, балки дар як кишвари калон зиндагӣ мекунад. Зиндагонии ин халқ пештар чӣ гуна будааст? Вай имруз ҳам мисли бобоёни худ зиндагонӣ мекунад ё ба таври дигар? Вай чӣ гуна ҳунару санъат дорад? Чӣ гуна афсонаҳо, урфу одатҳо, маросимҳо, таронаҳо дорад ва онҳо хубанд ё бад? Шумо бояд ҳамаи инро таҳқиқ кунед ва донед. Агар одам халқи худро нағз нашиносад, ба вай нағз хизмат ҳам карда наметавонад.

Сотим Улуғзода

Ўғзах

таҳқиқ — ҳақиқат кардан, тафтиш намудан

Савол ва ҷавобҳои шумо

1. Гӯед, ки калимаи *сурат* дар ин матн ба кадом маъни омадааст.
2. *Халқи худро шинохтан* чӣ маъни дорад? Онро бо як калима чӣ хел ифода кардан мумкин аст?
3. Барои халқи худро хуб доништан чӣ бояд кард? Шумо дар оянда ба халқи худ чӣ тавр хизмат расониданиед?
4. Оҳанги ҷумлаҳоро шарҳ диҳед.

Бандакҳои *изофӣ* (китоби нав), *феълӣ* (омадам), *хабарӣ* (Ту деҳқонӣ), *бандакҷонишинҳо* (китобам) зада намегиранд.

Намояи 114. Матнро хонед ва нависед. Ҷойи задаро дар калимаҳои ишорашуда муайян кунед.

Рашидов ҳис мекард, ки дар вокзал як **хурсандӣ** ва **фараҳ** ҳукмрон аст. Вай дар симон ҳар кас як шодмонӣ, як табассуми **мамнуонаро** меид. Худаш ҳам хурсанд буд, аз ҳад зиёд хурсанд буд. Охир, давлат ба вай **бовар** карда, эътимод намуда, сафарбарӣ кардааст. Ба кори масъул, ба кори муҳим **мефиристад**. Акнун у **метавонад** ҳамаи он назарияҳоеро, ки аз худ кардааст, дар амал татбиқ **намояд**.

Ҷалол Икромӣ

Ўғзах

эътимод — бовар ба чизе, така

татбиқ — ба ҳам муқоиса кардани ду чиз, мутобиқ кардан

1. Калимаи *вокзал*-ро ба тоҷикӣ чӣ гуфтан мумкин аст?
2. Чаро кас аз боварии дигарон ба худ хурсанд мешавад?
3. Кадоме аз ин ифодаҳо дуруст аст: *бовар намекунам ва боварӣ намекунам*.

Машқи 115. Шеърро бо риояи задаи калимаҳо қироат намоед.

Яктост ба мо замину яктост само,
Яктост ба зиндагонӣ хуршед ба мо.
Моҳ аст агар ягона бар чархи фалак,
Монанди Ватан ба мост модар якто.

Ҳақназар Ғоиб

1. Чаро дар шеър калимаи *якто* такрор шудааст?
2. Дар калимаи *яктост* кадом ҳодисаи фонетикиро мушоҳида мекунед?
3. Шеърро аз ёд кунед.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ ОВОЗИ

Тозагӣ гарави саломатист

Ин ҷумла аз се калима иборат аст: *тозагӣ, гарав, саломатӣ*. Калимаи *тозагӣ* аз 3 ҳиҷо: *то-за-гӣ*, 3 ҳамсадо (*т, з, г*) ва се садонок (*о, а, и*) иборат аст. Ҳамаи ҳиҷоҳо кушода (*то-за-гӣ*) мебошанд. Қолаби заданокии ин калима чунин аст: — — —', яъне ҳиҷои якуму дуюм беада ва ҳиҷои сеюм заданок.

т — ҳамсадои бечаранг, ҷуфти чарангдораш *-д*, пешизабонӣ.

о — садонок, лаби.

з — ҳамсадои чарангдор, ҷуфти бечарангаш *-с*, пешизабонӣ.

а — садонок, ғайрилаби.

г — ҳамсадои чарангдор, ҷуфти бечарангаш *-к*, пасизабонӣ.

и — садонок, ғайрилаби.

Калимаи *гарав* аз ҳиҷоҳои *га-рав* иборат аст. Ҳиҷои якум **кушода**, ҳиҷои дуюм **баста**. Ҳиҷои якум беада, ҳиҷои дуюм заданок. Қолаби заданокиаш: — — —'.

г — ҳамсадои ҷарангдор, ҷуфти бечарангаш -к, пасизабонӣ.

а — садонок, ғайрилаби.

р — ҳамсадои ҷарангдор, пешизабонӣ.

а — садонок, ғайрилаби.

в — ҳамсадои ҷарангдор, ҷуфти бечарангаш -ф., лаби.

Калимаи *саломатист* аз 4 ҳиҷо (*са-ло-ма-тист*), аз 6 ҳамсадо (*с, л, м, т, с, т*) ва 4 садонок (*а, о, а, и*) иборат аст. Се ҳиҷои аввал кушода (*са-ло-ма*) ва ҳиҷои охир баста (*тист*) аст. Дар калимаи охирин бандаки хабарии *-аст* ихтисор шудааст. Муқоиса кунед: *кя* аст — *кист*, *чи* аст — *чист*; аз *мо*ст, *ки бар мо*ст (аз *мо* аст, *бар мо* аст.)

§ 21. ТАКРОРИ БОБИ ОВОШИНОСИ

Савол ба сунопришҳо

1. Овошиносия чиро меомузад?
2. Узвҳои нутқро номбар кунед.
3. Овозҳои нутқро ба кадом гуруҳҳо ҷудо мекунанд?
4. Садонокҳо чӣ хел ҳосил мешаванд?
5. Барои ифодаи кадом садонокҳо ду ҳарф истифода мешавад?
6. Мавридҳои истеъмоли ҳарфҳои **и-й**, **е-э** -ро бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
7. Ҳамсадоҳои ҷарангнок ва бечаранг аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?
8. Кадом қоидаҳои имлои **ӯ**-ро медонед?
9. Ҳарфҳои ётбарсар кадом овозҳоро ифода мекунанд?
10. Ҳарфҳои **и**, **е** дар кадом маврид мисли ётбарсарҳо (**йи**, **йе**) талаффуз мешаванд?
11. Ташид чист?
12. Ҳиҷо чист? Чаро шумораи ҳиҷоҳои калима ба миқдори садонокҳо баробар аст?
13. Хелҳои ҳиҷоро гуед.
14. Мавридҳои истифодаи аломати **ъ**-ро бо мисолҳо шарҳ диҳед.
15. Ҳангоми ба сатри дигар гузаронидани ҳиссаи калима чиро ба эътибор мегиранд?
16. Зада чист? Талаффузи ҳиҷои заданок аз ҳиҷои безада чӣ фарқ дорад? Мисолҳое оред, ки дар онҳо ҳиҷои аввал, мобайн ва охири калима заданок бошад.
17. Кадом ҳодисаҳои овозиро медонед?

Машқи 116. Нависед, имлои *и ва й* -ро шарҳ диҳед.

1. Дар хона ба чӣ корҳо машғул мешавед? 2. Чи дар мактаб ва чи дар хона Самандар боинтизом аст. 3. Чи тавре ки гуфтем, ҳамон тавр амал кунед. 4. Аҳвол чӣ хел? Кору зиндагӣ чӣ тавр?

Машқи 117. Дар сутуни якум навишт ё имлои калимаҳо оварда шудааст. Дар сутуни дуюм шумо талаффузи ин калимаҳоро нишон диҳед.

Намуна: қоғаз — қоғаз
шанбе — шамбе

Навишт

қоғаз
шанбе
барои
лағад
осоиш
пустлох
саис
танбур
гунҷоиш
қоида
ҷабр
табар
сабад
набот

Талаффуз

Машқи 118. Шеърҳоро қироат карда, мазмуни онҳоро шарҳ диҳед. Ба талаффузи овозҳои *й, ў* диққат диҳед.

Хари Исо одамӣ нахоҳад шуд,
Гарчи дар пойи минбаре бошад.
В-одамеро ки тарбият накунад,
То ба садсолагӣ харе бошад.

Ҳар он тифл, к-у ҷабри омӯзгор
Набинад, ҷафо бинад аз рӯзгор.

Саъдии Шерозӣ

Магу аз суҳбати доно зиён аст,
Агар донӣ, зи умрат ҳосил он аст.

Носири Хусрав

Савол ва суворииҳо

1. Дар ифодаи калимаҳо дар ин порчаҳои шеърӣ кадом ҳодисаи овозиро мушоҳида кардед?
2. Оҳанги ифодаи байти охирро шарҳ диҳед.
3. Ба фикри шумо барои хушахлоқ тарбия ёфтани кудак чӣ кор кардан лозим аст?

Машқи 119. Чистонҳоро хонед, ҷавобҳояшонро ёбед. Ҳичо ва задаи калимаҳоро шарҳ диҳед.

1. Даҳон дораду забон надорад,
Сад чуб занӣ, фигон надорад.
2. Худаш калону соя надорад.
3. Худаш дар кӯҳ, овозаш дар деҳ.

(Моҳӣ, офтоб, хурӯс)

4. Чист он ходими камарбаста,
Як тана сад ҳазор дорад.
Ҳар ки уро гирад ба хонаи хеш,
Хоки пояш ба дида бардорад.
5. Он чист дар шаби тор
Ба чашми мо намояд.
Аз фазои бегубор
Ба олам нур афзояд.

(Ҷорӯб, моҳ, хурӯс, моҳӣ, офтоб)

Сувориш

1. Аз чистони охирин ҷойи задаи калимаҳои ишорашударо муайян ва ба ҳичоҳо ҷудо кунед.

НАҲВ (СИНТАКСИС) ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ

Наҳв (синтаксис) қоидаҳои ибора ва ҷумласозиро меомӯзад.

Нуқта, вергул, савол, хитоб, нохунак, нуқтавергул, тире, қавс **аломатҳои китобат** мебошанд.

§ 22. ИБОРА

Машқи 120. Исмҳои зеринро бо нишон додани ягон аломаташон нависед.

Намуна: рафиқи меҳрубон, девори хишгин.

Ангур, об, осмон, офтоб, мард, шаҳр, кӯҳ, қалам, сароянда.

Савол ва ҷавоб

1. Гуед, ки байни ифодаҳои *рафиқ* ва *рафиқи меҳрубон* чӣ фарқ ҳаст.

2. Боз киро меҳрубон гуфтан мумкин аст?

Машқи 121. Матнро хонед, ба ифодаҳои ишорашуда диққат диҳед.

Баҷагӣ **вақти беғамӣ**, **айёми ширин** ва болаззат, **давран аҷоибӣ** зиндагии инсон аст. Ин **навбахори умри** кас чунон пурнашъа, чунон гуворо ва чунон фараҳбор аст, ки одам ҳатто онро ёд карда истода шоду беғам мегардад. Ҳоло ки синну соли ман ба як ҷо рафта мондааст, баъзан агар аз чизе хафа шуда, **бори гарони** ғамро аз худ дур карда натавонам, **айёми ҷавониро** ба ёд меорам. Ҳамин ки аз **пардаи хаёлам нақши дилкаши** он айём гузашт, сабук ва беғам мешавам.

Ҷалол Икромӣ

Дуғат

нашъа — хушҳолия, сархушия

гуворо — форам

Савол ва ҷавоб

1. Аз рӯи ифода *вақт* аз *вақти беғамӣ* чӣ фарқ дорад?

2. Ибораи *пардаи хаёл*-ро шарҳ диҳед.

Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ ба ҳам дар алоқаи тобеъ омада, ки як мафҳуми мураккабро ифода мекунад, **ибора** номида мешавад: *китоби хуб; бинои мактаб; бинои мактаби мо.*

Маасакл 123. Шеърро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.

ШОНИ МУАЛЛИМ

Баланд аст аз фалак шони муаллим,
Бувад ҷонбахши мо ҷони муаллим.
Набошад неъмате дар ҳар ду олам
Ҳалол аз пораи нони муаллим.
Бидон инро, ки вичдони ҳама халқ
Бувад аз рӯи вичдони муаллим.
Агар фардои меҳанро бичӯйи,
Биёб аз файзи эҳсони муаллим.
Агар армони меҳанро бихоҳи,
Бидон аввал ту армони муаллим.
Каму беши замонро рост кардан
Тавон танҳо ба мизони муаллим.
Кучо ояндаи рушан тавон дид,
Набошад нури чашмони муаллим.
Ягон ҳосил ба хоки мазраи таб
Магар рӯида бе дони муаллим?
Бидон парвозгоҳи миллати мо
Бувад дар рӯи дастони муаллим.

Камол Насрулло

Тарғиби

эҳсон — некӣ кардан
мизон — тарозу
армон — орзу
мазраъ — киштгоҳ

Ҷамъагӯ

1. Ибораҳоро аз шеър ёфта, калимаи асосӣ ва тобеъро муайян кунед.
2. Иборати *миллати мо*-ро маънидод кунед.
3. Дар бораи қадри устод дар хона иншо нависед.
4. Шеърро аз ёд кунед.

Ибора аз ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно иборат аст: *тобеъкунанда* (асосӣ) ва *тобеъшаванда*: *гули сурх*. Чӣ? — гул (*исм*); чӣ хел гул? — сурх (*сифат*). Гул калимаи асосӣ ва *сурх* тобеъ аст. Калимаҳои ибора ба ҳамдигар ба воситаи бандаки изофя (куҳи баланд), пешоянду пасояндҳо (ба мактаб рафтани, хонаро руфтани) ва ба воситаи тартиби калима (ин хона, зеботарин шаҳр) алоқаманд мешаванд:

муаллими адабиёт	ин китоб
устои хуб	баландтарин куҳ
чевари моҳир	китоб хондан

Ибораро аз калима фарқ бояд кард. Калима як мафҳумро ба таври умумӣ ифода мекунад, аммо дар ибора аз он зиёда калимаҳо бо алоқии тобеъ омада, мафҳуми нисбатан мукаммалро мефаҳмонанд.

Чунончи: куҳ — баландтарин қуллаи куҳ.

Мазнаи 124. Магиро хонед, ибораҳои ро муайян карда нависед.

Пойтахти давлати Бохтар шаҳри Бохтар буд (воқеъ дар Афғонистони имруза). Баъдтар ин шаҳр номи Балхро мегирад. Аз рӯи боигарӣ ва бузургии зебоии худ Бохтарро дар он замон «модари шаҳрҳо» меномиданд. Дар китоби муқаддаси дини зардуштии «Авесто» шаҳри Бохтар «Бохдӣ» ном бурда шудааст. Аз қадимии давлати Бохтар сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ то ба мо расида шаҳодат медиҳанд. Масалан, таърихшиноси Ктесий қадим Ктесий шаҳодат медиҳад, ки давлати Бохтар дар муборизаи зидди Ошур аз ҷониби Модҳо ғайилона иштирок кардааст. Дар натиҷаи ин ҷеря давлати Модҳо ба вучуд меояд. Ктесий инчунин дар бораи яке аз шаҳрҳои машҳури Бохтар Уксорт ва боигарии афсонавии он маълумот додааст. Олимон аз рӯи ин сарчашма ва сарчашмаҳои зиёди дигар ба хулоса омадаанд, ки Бохтар бо давлатҳои бузурги дунёи қадим — Бобул ва Миср дар як қатор меистодааст.

Аз «Таърихи дунёи қадим»

1. Калимаҳои асосӣ ва тобеи иборати *давлатҳои бузурги*-ро муайян кунед.

2. Ибораи *модари шахрҳо* чӣ маъни дорад?
3. Киро таърихнигор мегуянд?
4. Ҳоло ягон мавзее бо номи Бохтар вуҷуд дорад? Ноҳия ё шаҳри шумо ба кадом давлати қадима дохил мешудааст?

Машқи 125. Аз Суруди миллии Тоҷикистон ибораҳоеро, ки дар таркибашон калимаҳои *арҷманд, сар, озод, ҷаҳон, саодат* мавҷуданд, ёбед. Гуед, ки *арҷманд* чӣ маъно дорад? Бо калимаи *озод* боз чӣ хел ибораҳо сохтан мумкин аст?

Агар дар ибора калимаи асосӣ феъл бошад, калимаи тобеъ ба он ба воситаи пешоянду пасояндҳо ё тартиби калима алоқаманд мешавад: *ба мактаб рафтан, иншо навиштан, калонсолонро ҳурмат кардан...*

Машқи 126. Матро хонед, ибораҳои феълии онро ёфта, воситаҳои алоқии онҳоро муайян намоед.

Минтақае, ки аз соҳили дарё зина ба зина то деҳи Паси-муҳраҳову Майдон мебарояд, ба қисмҳо ҷудо гашта, ба устохонаҳои сохтмон табдил ёфтаанд. Бале, то ин ки истгоҳи азамат бунёд шавад, на танҳо нақбҳо кофта, ба бунёдгаҳи он расидан, дарёро бастан ва дарғоти баланд сохтан лозим аст, балки барои ҳамаи ин корҳоро ба анҷом расонидан дар майдони фарохтаре устохонаҳо, базаи масолеҳи сохтмон сохтан лозим аст.

Муҳиддин Хоҷаев

Лугат

нақб — роҳи зеризаминӣ

дарғот — банди об

база — пойгоҳ, бунёд, манбаъ, замина

Савол ва ҷавобҳо

1. Дар матн сухан дар бораи чӣ меравад?
2. Ибораҳои ёбед, калимаҳои асосӣ ва тобеи онҳоро муайян кунед.
3. Воситаҳои алоқаманд шудани калимаҳо дар ибораҳо нишон диҳед.
4. Неругоҳҳои барқии оби чӣ аҳамият доранд?
5. Калом неругоҳҳои барқии обии Тоҷикистонро медонед?

Машқи 127. Аз ифодаҳои зерин ибораҳоро ҷудо карда нависед.

Модар! Инсони комил, барои хондан, омӯзгорӣ, мактабхонӣ, мактаб хондан, мактаби нав, аз мактаб, оби тоза, ин китоб, баландтарин кӯҳ, панҷ нафар духтар, нилуфари оби, панҷа.

§ 23. ҶУМЛА

Машқи 128. Се нафар яктогӣ нақшҳоро (нависанда, пирамард, духтарак) интихоб намуда, матнро хонед.

...Духтарча тозон омада, салом дод ва даст ба китфи пирамард ниҳода, ба ҷойи ҷавоб пурсид:

— Бобоҷон, чаро имруз ба кор нарафтед? Баногоҳ касалку нашудаед? Охир сменаи шумо рузона буд-ку.

— Не, ҷони бобо. Ман сиҳат ва саломат. Ба нафақа баромадаам.

Нигоҳи духтарча гувоҳи ошuftагию парешонии ӯ шуд.

— Акнун дигар ба кор намеравед?

— Не.

— Ҳамеша дар ҳавли мешавед?

— Чаро ҳамеша дар ҳавли? Укоҳоятро бардошта куча меравам. Бо ҳамсолон ба сайру саёҳат мебароям. Даври пири меронам.

— Дар комбинат ба ҷойи Шумо ки кор мекунад?

— Пирон мераванду ҷавонон меоянд.

— Магар Шумо пиред? — табассуми зебое кард духтарча ва ҳусни зиёди ду рухсорааш баръалотар намоён шуд.

— Ҳа, ҷони бобо, — аз саволи духтарча ба завқ омад пирамард. — Ба шасту як даромадам, агар аз даҳсолагии гирем, панҷоҳ сол боз меҳнат мекунам.

Раҳим Ҷалил

Луғат

смена — баст, як қисми вақти кор

Савол ва ҷупурш

1. Ҷумлаҳои аз забони нависанда ифодакунанд аз ҷиҳати оҳанг ва мақсади ифодаи фикр шарҳ диҳед.

2. Байни иборати *чони бобо* ва ифодаи *Не, чони бобо* чи фарқро мебинед?

Ду ва зиёда калимаҳои ба ҳам алоқаманд ё калимаҳои ҷудогона, ки як фикри тамомшударо мефаҳмонанд, **ҷумла** номида мешавад: *Тоҷикистон давлати соҳибистиклол аст. Ид. Ҷумҳурии рӯзи истиқлолро қашин мегирад.*

Ҷумлаҳо аз рӯи сохт ду хел мешаванд: **ҷумлаи сода** ва **мураккаб**. Ҷумлаи сода: *Дар кушода шуд. Мо даромадем.* Ҷумлаи мураккаб аз алоқамандии ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода ташкил меёбад: *Дар кушода шуд ва мо даромадем. (С.Айнӣ)*

§ 24. ҶУМЛАИ СОДА

Машқи 139. Матро хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.

ҶАМШЕД

У ҳукмдори ғайр ва тавоное буд, ихтироъкориин василаҳои беҳбудии ҳаёти мардумонро давом дод: ба онҳо риштарестӣ, матоъбофия, либосдузи омузонд. Иморат кардан, ҳаммом сохтанро ҳам Ҷамшед бунёд кард. Нахуст у аз оҳан зиреҳ, ҷавшан, худ ва дигар олатҳои ҷанг сохт. Киштирониро ҳам аввал у сар кард.

Вақте ки ин ҳама корҳои нек анҷом ёфта, кишвар ба ниҳояти ободию ороштаги расид, Ҷамшед ба бузургии ва тавоноӣ дар ҷаҳон овоза шуд. Он гоҳ вай худро дар ҷаҳон ягона ва беҳамто донист ва мағрур шуд, бори шухраташро бардошта натавонист. Бузургони мамлакатро гирд оварда, гуфт: «Дар ҷаҳон ғайр аз ман подшоҳе нест. Ин ҳама ҳунархоро ки эҷод кард? Ман! Хуроку пушок ва осудагии шумоён аз кучост? Аз ман, аз қудрати ман! Пас, шумо бояд маро Худо донед ва ҷаҳонфарин гӯед».

Заҳҳок чун шунид, ки мардумон аз Ҷамшед рӯй гардониданд, ба қасди гирифтани мамлакати у ба Эронзамин лашкар кашид.

Сотим Улуғзода

ҶУГАТ

хӯд — қулоҳи ҷангие, ки аз филиз (металл) сохта мешавад

1. Муайян кунед, ки дар матн чанд ҷумла ҳаст.
2. Хелҳон ҷумларо аз ҷиҳати оҳанг муайян кунед.
3. Аз рӯи мазмуни матн шумо ба Ҷамшед чӣ баҳо медиҳед?
4. Қадом ҷашни миллиро ба давраи Ҷамшед нисбат медиҳанд?
5. Ҷаро Заҳҳок ба Эронзамин лашкар кашид?

Ҷумлаҳои сода аз ҷиҳати ифодаи мақсад ва оҳанг **хабарӣ**, **саволӣ**, **амрӣ** ва **хитобӣ** мешаванд. Оҳанги ин ҷумлаҳо дар хат ба воситаи аломатҳои *нуқта* (.), *савол* (?) ва *хитоб* (!) ишора меёбад. *Мисол*: 1. Шайх Саъдӣ газалу таронаи зиёде навиштааст. (*хабарӣ*) 2. Ту дар бораи ориёиҳо чӣ маълумот дорӣ? (*саволӣ*) 3. Ба модарат ёри деҳ. (*амрӣ*) 4. Шумо дар ҳақиқат ворисони ҳақиқии Сомониён ҳастед! (*хитобӣ*)

Машқи 130. Ба оҳанги ҷумлаҳо диққат дода, матро хонед.

Дар даромадгоҳи нақб одаму об гиребонгири якдигар буданд. Вахш дам шуда, қафо мегашт, чун нақб роҳи дигар меҷуст, чун аспи лаҷомгусехта саркашӣ мекард, тан намедод.

— Куҳҳо! Эӣ куҳҳои сарбаланд! Ҷаро хомӯшед? Ба забон оед! Ҷаро Вахш саркашӣ мекунад?

Куҳи Нор гуё ба ҷунбиш омад. Аз ду тараф фишор дода, дами Вахшро гардонд:

— Эӣ рӯд, эӣ тифли нозпарвари ман! Қарнҳо сар аз доманам барнамедошти. Зуру тавон ва гурурат бахшидам. Имрӯз домани ман дар дасти тавонои инсон аст. Аз қаъри дили ман барои ту роҳи нав сохтааст.

Бобо Насриддинов

Дуғат

гусехтан — канда шудан,

лаҷомгусехта — лаҷом кандашуда, белаҷом

қарн — асп, сада

қаър — умқ, чуқурия

1. Оҳанги ҷумлаҳоро чӣ тавр муайян кардед?
2. Вахш ба *аспи лаҷомгусехта* чӣ муносибати маъноӣ дорад?

3. *Тифли нозпарвар*-ро шарҳ диҳед.

4. Мувофиқи мазмуни ин матн қудрату тавоноии инсонро дар ҷи мебинед?

Машқи 131. Ҳангоми навиштани ҷумлаҳо аломатҳои китобати мувофиқро гузored.

Ту ин шеъри Турсунзодаро аз ёд кун Қанд занед шумо дар ҳақиқат ворисони арзандаи миллат ҳастед Мужлагони диҳед бародарам аз аскарӣ омад Оё ту уро мешиноси

Машқи 132. Матро ифоданок хонед, ҷумлаҳоро аз рӯи оҳанг ва мақсади ифодаи фикр муайян кунед.

У борхалтаи маро аз дастам гирифт ва мо ба сӯи ҳавлиашон раҳсипор шудем.

— Падару модарат, додарҳоят нағз, сиҳату саломатанд?

— Ҳама нағз. Ҳоло онҳо дар кор, бегоҳӣ мебинӣ. Дар ин ҷо як гала дигаргуниҳо. Ниҳоли себро дар ёд дорӣ?

— Кадом себро?

— Ниҳолашро аз кӯҳ ҳар дуямон оварда шинонда будем-ку, себи хасак буд.

— Ҳа, ҳа, калон шудагист.

— Калон ҳам гап шуд? Ҳамон тобистон бо ёрии агроном ба он се хел себ пайванд кардем. Дар шоҳҳояш ҳоло се навъи себ. Пешпазакаш аллакай пухтагӣ.

Ба ҳавли расидан замон ба таги себ тохтем. Дар ҳақиқат ниҳол калон шудааст ва дар шоҳҳояш се навъи себ: якеаш суп-сурх, дигараш зардҷатоб ва сеюмаш себи кабуд. Аҷоиб! Ба он нигоҳ карда, ҳаваси кас меояд. Вақте ки онро чанд сол пеш, аввали баҳор аз домони кӯҳ оварда, ин ҷо шинонда будем, борику майда ва ба қади мо баробар буд. Ҳоло ниҳоли баланд. Зокир аз навдаи себи сурх дошта дуто себ канда, якто ба ман доду яктоашро худаш гирифт.

— Хур, як мазаашро бин.

Ман умуман себро нағз намебинам. Вале дар умрам чунин себи бомазаи сероб нахурдаам.

— Ҷи хел? — Ба ман нигоҳ карда гуфт Зокир.

— Зур, — гуфтам себро қарси карда газида. Обҳои себ пош хурд. — Ин хел себи серобу бомазаро бори аввал мехурам.

- Медоня, барои чя, Қобилҷон?
- Чунки себи нағз!
- Ғайр аз ин дар он меҳнати ту ҳам ҳаст. Меҳнат ҳама чизро ширинтару боқадртар мекунад, — чун калонсолҳо гуфт Зокир.

Ақобир Шарифа

Сарф ва гузоришҳо

1. Гӯед, ки дар матни боло аз рӯи оҳанг кадом хели ҷумла бештар ба кор бурда шудааст.
2. Чаро калимаҳои *Қобилҷон* ва *Зокир* дар аввали ҷумла наомада бошанд ҳам, бо ҳарфи калон навишта шудаанд?
3. Шумо дар рузгор борхалтaro истифода мебаред? Онро бо кадом калима ифода мекунед?
4. Сухани дар охири суҳбат изҳоркардаи Зокирро шарҳ диҳед.

§ 25. ҶУМЛАИ ХАБАРӢ

Машқи 133. Ҷумлаҳоро хонда, муайян кунед, ки мақсади гуянда чя тарз ифода ёфтааст.

Он рузҳо ниҳолон аз гармо гулу шона партофта, як ҳолати тараҳҳумовар доштанд. Агар чораҳои фаври андешида нашавад, ҳосили мули пахтазорро талаф додан аз эҳтимол дур набуд. Кор қарда гулҳои навшукуфтаю куракҳои аз гул фаромадаро эҳтиёт қардан лозим.

Бобо Насриддинов

Ҷумлае, ки дар он фикр ба тариқи ҳикоя ифода меёбад, **хабарӣ** ном дорад. Оҳанг дар охири ҷумлаи хабарӣ паст мешавад. Дар охири он аломати нуқта мегузоранд: *Шаҳрчаи Фарм дафъаи гузашта ҳам ба ман хеле маъқул шуда буд. Ин ҷо ҳатто аз Навобод ҳам ба ман маъқултар аст. Шаҳрчаи сардарахт ва хушманзара аст.*

Ҷ.Икромӣ, А.Одинсов

Машқи 134. Матнро хонда, аз сарҳати сеюм ҷумлаҳои хабарии онро муайян кунед.

Аз ҳама гармтарин моҳ кадом аст? Моҳи июл. Деҳқонон моҳи июлро моҳи асад меноманд.

Дар ҳамиш моҳ аксари меваҳо мепазанд.

Дар деҳаи Лаклакони бачагон чунин месароянд:

Дар моҳи асад
Олу мепазад.
Мечинам аз он
Ман сабад-сабад.

Аммо ин суруд ба Асад, ки ҳоло шашсола аст, тамоман маъқул нест. Ба фикри ӯ, бачаҳо гуё инро барои масҳара кардани вай месароянд. Фақат Самад, ки ҳамсоли Асад буда, онҳо ҳамсоияи девордармиён мебошанд, ин сурудро намехонад. Бинобар ин ҷураҳо ҳама вақт ҳамроҳ бози мекунанд. Асаду Самад бачаҳои хеле қобил ва дидадаро мебошанд ва онҳоро ҳамеша падару модарони бачаҳои шӯху якрав ба фарзандони худ намуна нишон медиҳанд.

Имруз аз пагоҳ ҳаво хеле гарм буд. Дар ҳавои гарм аз ҳама бозии беҳтар чист? Албатта, оббози! Самад монанди ҳарруза ба ҳавлии Асадино омад. Аммо дар ҷуй об набуд. Бинобар ин онҳо дар болои қуми нами ҷуй нишаста, ба бози машғул шуданд. Дар болои қум кучаҳои нав, каналу ҷуйборҳои нав месохтанд.

Сагчаи гушбуридаи Асад, ки номаш ҳам Калта буд, ба бозии бачаҳо нигоҳ карда, гуё дилаш танг мешуд ва ҳар боре ҷастухез карда онҳоро ба даводави даъват мекард. Аз байн қариб як соат гузашт. Ногоҳ шилдир-шилдири об ба гуш расид. Асаду Самад ҳар ду беихтиёр ба қафо нигоҳ карданд.

— Ура! Об омад! — хурсандона фарёд карданд онҳо ва зуд куртаҳои худро кашида, дарун-даруни об давидан гирифтанд.

Ба Калта ин кори бачаҳо маъқул шуд.

Аминҷон Шукӯҳӣ

Савол ва сулорнишҳо

1. Фарқи калимаи *Асад*-ро аз *асад* гуед.
2. Калимаи «*Калта*»-ро маънидод кунед. Чаро он бо ҳарфи калон навишта шудааст?
3. Шиноварӣ карда тавонистан шарт аст ё не?
4. *Намуна нишон додан*-ро боз ҷӣ хел ифода кардан мумкин аст?

Машқи 135. Порчаи шеърин зеринро хонед ва хели ҷумлаҳоро аз руйи оҳанг муайян кунед.

Ҳеҷ шодӣ нест андар ин ҷаҳон
Бартар аз дидори руйи дӯстон.

Ҳеҷ талхӣ нест бар дил талхтар
Аз фироқи дустони пурхунар.

Ауабдуллоҳи Рудаки

Савол ва супоришҳо

1. Порчаи шеърро ба наср баргардонед ва гуед, ки он аз чанд ҷумла иборат аст.

2. Дар ин шеър калимаи *шодӣ* ба калимаи *талхӣ* ва калимаи *дидор* ба калимаи *фироқ* аз рӯи маъно чӣ муносибат доранд?

3. Бо калимаҳои *Истиқлолият*, *Тоҷикистон* ва *Модар се* ҷумлаи хабарӣ нависед.

Машқи 136. Аз калимаҳои зерин ҷумлаҳои хабарӣ соzed.

1. Дуст, мо, китоб, медорем, хондан. 2. Ва, Ватан, мебошанд, Модар, ҳаммаъно. 3. Ёрӣ, хона, мо, ба, мерасонем, корҳо. 4. Нафиса, мо, синф, мебошад, аълохон. 5. Аст, мо, Ватан, Тоҷикистон. 6. Мо, боигарӣ, пахта, кишвар, аст, асосӣ.

Савол ва супориш

1. Дар калимаи *ёрӣ* чанд ҳарфу чанд овоз аст?

2. Гуед, ки чаро калимаҳои *Нафиса* ва *Тоҷикистон* бо ҳарфи калон навишта шудаанд?

§ 26. ҶУМЛАИ САВОЛИ

Машқи 137. Матнро ифоданок хонда, гуед, ки чаро дар охири баъзе ҷумлаҳо аломати савол гузошта шудааст.

Бинокорон ба кунҷковии у нигариста ҳазл мекарданд:

— Ҳой духтар, ба тамошои сирк омадӣ?

Духтар ҳарфе назад, пайваста ба ҳамуростшавии чангаки хартуми кран менигарист. Як ҷавон аз рӯи девори ошёнаи сеюм бо овози баланд кранчидухтаракро ҷеғ зал:

— Лида, ба шогирдӣ мегирӣ? — ва ба поён ишора кард.

Лида сарашро аз кабина бароварда духтаракро дид.

— О-о, чӣ хел духтараки нағз, лухтакча барин.

Духтарак шарм дошт.

— Номат чӣ?

- Чумъагул.
- Меҳоҳӣ?
- Духтарак сар чунбонд.
- Наметарсия?
- Не!..

Бобо Насриддинов

Савол ва ҷавобҳо

1. Чумлаҳоеро, ки пурсишро ифода мекунанд, муайян кунед.
2. Ҳангоми ба саволҳо ҷавоб гардондан чумлаҳо чӣ хел оҳанг пайдо мекунанд?
3. *Ҳарф назадан* чӣ маъни дорад?
4. Шумо ба чуръати Чумъагул чӣ хел баҳо медиҳед?

Чумлае, ки пурсишро мефаҳмонад, **саволи** ном дорад. Оҳанг дар охири чумлаи саволи баланд мешавад. Дар охири чумлаи саволи **аломати савол** (?) гузошта мешавад: Чаро кишоварзони мисрӣ заминро мепарастиданд? (*Таърихи дунёи қадим*) Магар онҳо ба ин кори ту розӣ мешаванд? (*С.Айнӣ*) Ба меҳмон кӣ хизмат мекунад? (*Ф.Муҳаммадиев*)

Чумлаҳои саволи ҳиссиёту ҳаяҷонро ҳам ифода мекунанд. Дар ин маврид дар охири чумла ҳам **аломати савол** ва ҳам **аломати хитоб** гузошта мешавад: *Ин чӣ хел шӯҳӣ, қаноб?! Оё бо ин хел коғазҳо шӯҳӣ қардан мумкин аст?!* (*Ю.Акобиров*)

Ин чӣ найранг аст, ки дар зери боғи дилписанд,
Дар халиҷи Бомбай байроқи Амрико баланд?!

М.Турсунзода

Мисол 138. Шеърро ифоданок хонед ва чумлаҳоро аз рӯи мақсад ва оҳанги ифода шарҳ диҳед.

Писарҳои қинояткори Берлин!
Куҷо ин сон ҳаросон мешитобед?
Куҷо!
Пеши зану фарзанд? Ҳайҳот!
Шумоҳо ҳам зану фарзанд доред?
Куҷо шуд зарбаҳои «барқовар»?

Ватанро ёд кардед?
Эҳтимол аст,
Ки меҳоҳед дидан рӯи модар?
Хаёли хуш! – Вале амри маҳол аст.

Ҳабиб Юсуфа

Савол ва ҷавобҳо

1. Ин шеър чанд ҷумлаи саволи дорад?
2. Калимаи *барқовар* чӣ маъно дорад ва чаро дар нохунак гирифта шудааст.
3. Ибораҳои *хаёли хом* ва *амри маҳол*-ро таҳлили наҳви кунед.
4. Гитлер кӣ буд?

Машқи 139. Матро хонда, мазмунашро мухтасар нақл кунед. Ҷумлаҳои саволиро ёбед ва нависед.

Барои чӣ ба дунё омада бошанд ин зотҳо? Худашон ба андозаи наҳд кори хайре ба мардум накардаанд, вале аз мардум неки умед доранд. Меҳоҳанд, ки одамон онҳоро ҳурмат кунанд. Ҳурмат ҳам ба инҳо кам аст, дилашон меҳоҳад, ки онҳоро ба сарашон бардошта гарданд. Пас, неку бад ҳам меёри ягонае надорад? Одаму одамгарӣ ҳам? Ҳар фард ба таври худ, ба манфиати шахсии худ мефаҳмад. Яке барои як порча нон дигареро то мурдан кор мефармояд ва боз миннат мекунад, ки «ман намешудам, аз гуруснаги ҳаром мемурадӣ». Дигаре ҷуфти гови ҳамсоии муҳтоҷашро гирифта, як ҷувол гандум медиҳад ва миннат мекунад, ки одамгарӣ ин хел мешавад... Ё Раббӣ! Чаро инҳо ба хок яксон намешаванд? Чаро ба хунашон оғушта намегарданд?!

Аҳли аморат ҳам неку бадро ба таври худ мефаҳманд. Дар фаҳмиши одамиву ноодамӣ меёри худро доранд, албатта, ки «Зиҳӣ косалесон!» мегӯянд.

Айни барои рафӣ таъсири нугворе, ки аз дидани башараи ҳамсоияҷурааш рӯй дода буд, девони Ҳофизро гирифта кушод, вале ғазале аз он хонда натавонист.

Урун Қурҳод

Азбор

меёр — андоза, миқдор
фард — як шахс, як нафар

Раббӣ — Парвардигор, Худо
рафъ — аз байн бурдан, нест кардан
аморат — дастгоҳи амир, шоҳ дар Бухорои амири
зиҳӣ — офарин

Савол ва супоришҳо

1. Шарҳ диҳед, ки чаро баъди баъзе ҷумлаҳо аломати саволу хитоб гузошта шудааст?
2. Дар таркиби *неку бад, одамиву ноодамӣ* калимаҳо аз ҷиҳати маъно бо ҳам чӣ муносибате доранд?
3. Хулосаатонро аз мазмуни матн мухтасар нависед.

Машқи 140. Оид ба ягон мавзӯ сӯҳбат ороед.

Намуна: — Соҷида, ту ҳар саҳар соати чанд аз хоб мехезӣ?
— Расо соати шаш.

Машқи 141. Чистонҳои зеринро хонед ва ҷавоби онҳоро аз расмҳо муайян кунед.

Хона пури марворид,
Марворида кӣ корид?

Хона аз пушти хона
Рӯи оҳан равона.
Оҳан чӣ гуна оҳан?
Хона чӣ гуна хона?

Убайд Раҷаб

Савол ва супоришҳо

1. Оҳанги ҷумлаҳои саволи ва хабариро муқоиса карда, фарқшонро гӯед.
2. Дар чистони яқум *хона* гуфта чиро дар назар доранд?
3. Шоир чиро ба *марворид* монанд кардааст?
4. *Оҳан* ишора ба чист?

§ 27. ЧУМЛАИ АМРИ

Машқи 142. Ба оҳанг ва шакли феъли хабари чумлаҳо диққат диҳед.

1. Ҳозир ба ин ҷо баргард. (*С.Улуғзода*) 2. — Ҳа, гап занед, муаллим, ман аз шумо миннатпазир, ташаккур. (*К.Мирзоев*) 3. Шумоён ҳам бароед, ба молҳо хуроқ диҳед. Қулф задани дарвозаро аз хотир набароред. (*С.Айнӣ*) 4. Табару теша бигир. Теғ ба даст бигир. Аз золим қасос бигир. (*С.Улуғзода*) 5. Умра-тонро диҳад, котиб, инро аз ман напурсед. (*Р.Ҷалил*) 6. Хоҳар-ҷон, гиря накун. (*Р.Ҷалил*)

Чумлае, ки фикрро ба тариқи амр, даъвату фармон ва ё хоҳишу илтимос ифода мекунад, **амрӣ** ном дорад. Дар охири чумлаи амрӣ **аломати нуқта** гузошта мешавад: Эҳ, хоҳар, ташвиши зиндагӣ ҳеҷ вақт тамоми надорад. Гиред, гиред, ин хел накунед. Ҳа, Ҷурабой, дуторро гирифта, барои хоҳарам Лола ягон суруд хон. (*М.Ҳакимова*)

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирал,
Не бад-он чашм, к-андар у нигарӣ.
Ҷамчу дарёст в-аз накукорӣ
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

Абуабдуллоҳи Рудақӣ

Машқи 143. Гуед, ки чумлаҳои амри зерин ба кадом шахс нигаронида шудаанд.

Дарё, маро бубахш,
Дарё, маро бубахш, агар модарам туй
В-арна бигуй, модари ман аз табори киест?
Ман мавҷи рондаам, ки зи ту дур мондаам,
Дарё, маро бигир,
Дарё, маро бибар,
Ин шоири гариб писарандари ту нест.
Эй бод, бигу қиссаи ман дар дунё,
Эй хок, бикун ӯбу гиламро эҳё.
Эй ҷазба, бикаш зарраи ман бар хуршед,
Эй руд, бибар ишқи маро бар дарё.

Аскар Ҳаким

- табор** — хонадон, хешовандон
эхё — аз нав зинда гардондан
қазба — ба худ кашидан, кашиш

Савол ва сувоҷикҳо

1. Бигӯед, ки шоир ба чиҳо муроҷиат кардааст.
2. Ба калимаҳои *бахш*, *ғу* ва монанди инҳо пешванди *бу-*, *би-* илова шуда, чӣ тобише додаанд?
3. Калимаҳои ҳаммаъноӣ *хуришед*-ро номбар кунед.
4. Шоир худро кадом чӯзӣ дарё мешуморад?

Машқи 144. Бо феълҳои зерин ҷумлаҳо тартиб дола, маънои онҳоро шарҳ диҳед.

Хонед, диҳед, суруд хонед, нигоҳ кун, озод кунед, шин, баро, гир, гиред.

Машқи 145. Ҷумлаҳои амриӣ матро муайян кунед ва ғуед, ки онҳо аз забони кӣ ифода ёфтаанд.

Имрӯз падар аз вай як хоҳиш кард:

— Гапамро гир, бачам.

— Чӣ гап?

— Хонаи Карими магазинчӣ рав, пул пурс, аз як кас қарздор шудам. Пагоҳ надиҳам, вай маро лат мекунад, мезанад. Бехуниру, номард аст, қабурғаҳоямро мешиканад, гӯй, дусад сӯм пул диҳад, дусад сӯм!

— Намедиҳад, вай руз хонаи Муроди шофир ҳам равон карда будед. Гуфт, ки пулаш дар роҳ намондааст, ки ба мо диҳад... «Пул диҳам, — мегуяд, — падарат шароб меҳурад, кори хайр намешавад».

— Як бало кун, бачам... Хонаи Карими магазинчӣ рав, гӯй, ки бибиам омаданд, модарам ҳам омаданд, дар хонаамон сулҳу салоҳ шуд.

— Гапи дуруғ.

— Дуруғи сулҳомез, бачам, ин хел дуруғгӯйиҳо фоида дорад.

...Ноилоҷ монда буд Меҳрубон. Гапи падарашро гардондан

намеҳост, вале хонаи амаки Карим даромада, «пул диҳед» гуфта наметавонад, забонаш намегардад, пояш намекашад, намеравад.

Лугат

беҳуниру — одами беру, беандеша

Савол ва ҷавобҳо

1. Чаро дар мати *ронанда* «шофир» навишта шудааст?
2. Маъно ва таркиби калимаи *сулҳу салаҳ* - ро шарҳ диҳед.
3. Ин порча аз қадом асар аст ва муаллифаш кист? Ба рафтори падар шумо чӣ хел баҳо медиҳед?
4. *Дуруғи маслиҳатомез* чиро мефаҳмонад?
5. Чаро Меҳрубон аз рафтору кирлори падар норозӣ аст? Мулоҳизаи худро нависед.

§ 28. ҶУМЛАИ ХИТОБИ

Машқи 146. Матнро хонед, ба мазмуни он диққат дода, оҳанги ҷумлаҳоро муайян кунед.

... Гиря накун! Мард бош! Мисли падарат шав, ки одами саҳтибардор аст...

Бемор чашмонашро кушода, аввал ба ман нигоҳ кард ва баъд аз он ба амакам нигоҳ карда:

— Зиёдтар об диҳед! — гуфт. Ба ман ишора карда ба гап даромад:

— Хон, дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон, одам шав, лекин қозӣ, раис ва имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлат, — гуфту чашмонашро пушид.

Садриддин Айнӣ

Лугат

қозӣ — раиси суд дар замони пеш, пешвои дин дар замони ҳозира

имом — пешво, пешрав, роҳбар

мударрис — дарсдиҳанда, муаллими мадраса

1. Сахтибардор -ро шарҳ диҳед.
2. Чаро падараш ба Айни «қозӣ, раис ва имом нашава», гуфтааст?
3. Чаро падараш ба Айни танҳо мударрис шуданро тавсия кардааст?
4. Дар интихоби касб ба шумо падаратон чӣ маслиҳат медиҳанд?

Чумлае, ки фикрро бо ҳиссиёт ифода менамояд, **хитобӣ** ном дорад. Оҳанги талаффуз дар чумлаи хитобӣ баланд ва шиддатнок аст. Дар охири он **аломати хитоб** гузошта мешавад.

Ёдгори Айниву ин кӯҳсорон зинда бод!
Шеърӣ Турсунзодаву ин обшорон зинда бод!

Лоиқ

Восеъ! Аз тарафи Кангурт сарбози бисёре омада истодааст!

Сотим Улуғзода

Машқи 147. Матро ифоданок хонед. Чумлаҳои хитобиаширо муайян кунед. Гуед, ки гуянда чаро ба ҳаяҷон омада, бо ҳиссиёти баланд суҳан мегӯяд.

Дар баъзе ҷоҳо хониши форами чаковакон гушҳоро навозиш меод. Ин мурғаки хуррамсадои беғам ба қадри даҳ-понздаҳ метр баланд парвоз карда мебаромаду дар як ҷой бол афшонда истода нағмасароя мекард. Ин чаҳ-чаҳи форами чаковак дар айёми зимистон аз нағмаи булбули баҳорӣ ҳам фораментар ба гуш мерасид. Вай осудагӣ, хуррамай, шодмониро тараннум мекард. Мегуфт, ки чӣ хуш ин дунёи қадима, ин дунёи зебо, ин дунёи офтобӣ! Хуррам зиндагӣ бошад, осуда ҳаёт бошад, рузҳои шодмонӣ бепоён бодо! Ман ҳаётро дуст медорам, ман офтобро мепарастам, ман осудагӣ ва шодмониро тараннум мекунам!

Зиндаю шодмон бош, эй мурғаки сулҳпарвар, амониҳо ва дилнишин! Саро, нағма саро, ба васфи дунёи зебои мо, ба васфи ҳаёти осуда, ба васфи рузи офтобӣ ғазал хон! Бошад, ки дигар садои пурдаҳшати милтиқ туро натарсонад! Кош ин дунё мисли ҳамин руз ором, осуда ва бетаҳлука бошад!

Ҷалоли Икромӣ

Лугат

чаковак — суфитурғай

тахлука — ҳалокат, азоби саҳт

Савол ва ҷавобҳо

1. Калимаҳои *осуда*, *хуррам*, *шодмон* аз *осудагӣ*, *хуррамӣ*, *шодмонӣ* чӣ фарқ доранд?

2. Дар ин матн хониши чаковакон ба садои чӣ муқобил гузошта шудааст?

3. Ин матн манзараи қадом фаслро пеши ру меорад?

4. Қадом фасл ба шумо маъқул аст ва чаро? Дар бораи баҳори деҳа ё шаҳри худ лавҳа нависед.

Машқи 148. Ҷумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобати мувофиқро дар ҷойҳои гузored.

Зинда бод дустии халқҳои қаҳон Дикқат Хонандагоне ки ба саёҳати баҳри Норақ рафтанд мехоҳанд пагоҳ соати ҳашт дар саҳни мактаб ҳозир шаванд. Баҷаҳоро бе назорат нагузored. Шумо пагоҳ ҳатман ба шаҳр меравед. Ана бинед самолёт чӣ хел баланд мепарад. Ба қоидаҳои ҳаракати роҳриоя кунед. Навруз муборақ бод.

Машқи 149. Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанг қироат кунед.

1. Мо ба хонаи амакам расидем. 2. Фарзона, ба мурғон дон бидеҳ. 3. Гулистон, ту пагоҳ ба мактаб мерави. 4. Иброҳим, падарат аз Амрико омаданд? 5. Соҷида ба лагер меравад.

Машқи 150. Матиро ифоданок хонед. Ҷумлаҳои содашро бо оҳангҳои гуногун қироат кунед.

Намуна:

— Ба фикри шумо, ман чӣ ҷавоб диҳам? Оё шартӣ амирро қабул кунам? На, ман қабул карда наметавонам.

— Ба фикри шумо, ман чӣ ҷавоб диҳам?! Оё шартӣ амирро қабул кунам?! На, ман қабул карда наметавонам!

— Акнун ту боз ҳам тезӣ мекуни, лоф мезани, — ба Вағшфарн нигариста таънаи худро давом дод Мохбудон. — Чӣ ҷойи лоф задан аст? Магар лашкари ҷаррору хунхори арабро

надиди? Манҷаниқҳои қалъакубашро надиди? Ту мехоҳи, бар зидди лашкари чилҳазорӣ бо ҳамин чор-панҷ ҳазор сипоҳи худ бичанги?

— Оре, бо ҳамин сипоҳ! — ҷавоб гардонд Вғашфарн.

Сотим Улуғзода

Дуғат

Мохбудон, Вғашфарн — номҳои одамон, сугдиён
манҷаниқ — олати ҷангии, ки онро бар сари ҷубе васл карда, сангҳои калон ё гулулаҳои оташро дар он монда, ба тарафи қалъаи душман меандохтаанд.

Сабақ ва суноришҳо

1. Ҷумлаҳоро аз рӯи оҳанг ва мақсади ифодаи фикр ба хелҳо ҷудо кунед.
2. Истифодаи аломатҳои китобатро дар охири ҷумлаҳо шарҳ диҳед.
3. Az ҷавоби Вғашфарн ҷй хулоса мебароред?

Машқи 151. Ба тартиби мазмуни забонхат тавачҷӯҳ намоед.

ЗАБОНХАТ

Забонхат санадест, ки гирифтани пул ё чизеро тасдиқ менамояд. Забонхат мустақилона таҳия мешавад.

Забонхат аз ҷузъҳои зерин иборат аст:

1. Номи санад.
2. Ному насаб, вазифа ё маҳалли зисти муаллифи забонхат.
3. Маблағи пул ё номи чизи гирифташуда.
4. Санаи таҳияи забонхат.
5. Имзои забонхатдиҳанда.

Дар забонхат миқдори ашёи гирифташуда бо рақам ва дар қавсайн бо ҳарфҳои навишта мешавад. Дар санад ягон рақам ё каллима хат задан мумкин нест.

Забонхат як нусха навишта мешавад. Гоҳе дар забонхат номи шахсе, ки ҳангоми омодагисии он ҳузур дошт, зикр мегардад. Дар ин сурат он шахс санади номбурдаро бояд бо имзои худ тасдиқ намояд.

Намуна:

ЗАБОНХАТ

Ман, Назаров Фирӯз — талабаи синфи 5-и мактаби №50-и шаҳри Кулоб ба Манучехри Умед — талабаи синфи 6-и ҳамин мактаб дар ин хусус забонхат медиҳам, ки дар ҳақиқат, аз Манучехри Умед панҷ адад китоби дарсиро (номи китобҳо зикр мешаванд) ба мӯҳлати як сол гирифтаам.

18.11.08.

(Имзо)

НАЗАРОВ Ф.

Машқи 152. Ба забонхати боло пайравӣ карда, дар мавзӯи дилхоҳатон забонхат нависед, ба тарзи иншо ва аломатҳои китобат диққат диҳед.

§ 29. АЪЗОҲОИ ҶУМЛА

Машқи 153. Ҷумлаҳоро нависед. Калимаҳои онро ба ин гурӯҳҳо ҷудо кунед:

1. Калимаҳои, ки амалу ҳолатро мефаҳмонанд; 2. Калимаҳои, ки дар ҷумла сухан дар бораи онҳо меравад.

Намуна: Гул шукуфт. — «Шукуфт» амалу ҳолатро мефаҳмонад. Дар ҷумла сухан дар бораи «гул» меравад.

Лутфия менависад. Муаллим гуфт. Борон борид. Ҳаво торик шуд. Офтоб баромад. Дарс сар шуд. Душанбе зебо аст.

Ҳар калимае, ки дар ҷумла ба савол ҷавоб мешавад, **аъзои ҷумла** ном дорад. Аъзоҳои ҷумла ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **сараъзоҳо** ва **аъзоҳои пайравӣ** ҷумла.

Мубтадо ва хабар сараъзоҳои ҷумла, пуркунанда, муайянкунанда, ҳол аъзоҳои пайравӣ ҷумлаанд.

Машқи 154. Ҷумлаҳоро ҳонед. Ба калимаҳо аз рӯи ин нишона-ҳояшон савол гузored: 1. Аломати предметро фаҳмонанд; 2. Аломати амалро муайян кунанд; 3. Муносибати предметро ба амал нишон диҳанд.

Намуна: Шарофат бо дугонааш ба китобхонаи шаҳри рафт. Ҷя кор кард? — Рафт. Кя рафт? — Шарофат. Ба кучо рафт? — Ба китобхона. Ба кадом китобхона? — Шаҳри. Бо кя рафт? — Бо дугонааш.

1. Падарам нони гарми ҷазздорро меписанданд. 2. Дилшод нотарсона ба роҳи пурхатар қадам гузошт. 3. Саодат ба духтараш дар бораи Темурмалик нақлҳои аҷоиб мекард. 4. Дар мактаб ҷамъомади бошукӯҳе баргузор гардид.

Машқи 155. Матро ҳонед. Аз рӯи маълумоти доштаатон ба аъзоҳои ҷумла саволҳо гузored.

ТАҲМУРАС

Баъд аз Ҳушанг писараш Таҳмурас подшоҳ шуд. Дар замони вай одамон пашми гусфанд тарошидан, аз пашм либосворӣ ва намад бофтандро ёд гирифтанд. Аз даррандагон юз ва сиёҳгӯшро, аз паррандагон боз ва шоҳинро барои шикор дастомуз карданд.

Таҳмурас девҳоро дар банд андохт, девҳо гуфтанд, ки агар подшоҳ онҳоро накушад, онҳо ба вай як ҳунари нав ёд медиҳанд. Сипас ба ӯ навиштанро ёд доданд. Девҳо хати румӣ, порся, тозӣ, сугдӣ, чинӣ, паҳлавӣ ва ғайраро медонистанд, ҳамаро ба Таҳмурас ёд доданд ва Таҳмурас ба дигарон ёд дод. Ба ин тариқ, аз рӯи ривояти қадима дар подшоҳин Таҳмурас хату савод падид омадааст.

Баъд аз Таҳмурас подшоҳӣ ба писараш Ҷамшед гузашт.

Сотим Улуғзода

Ҷуғат

ЮЗ — саги шикорӣ

Савол ва суноршҳо

1. Кадом аъзоҳои ҷумларо муайян карда тавонистед?

2. Дар калимаҳои *румӣ, порсӣ, суғдӣ, чинӣ*, ҳарфи **п** чӣ вазифа дорад?

3. Шумо дар хонаатон кадом навъи ҳайвонот ё паррандагонро парвариш мекунед?

4. Мазмуни матнро шарҳ диҳед.

§ 30. САРАЪЗОҲОИ ҶУМЛА

Машқи 156. Ҷумлаҳои хонед, амал ва иҷроқунандаи амалро ба воситаи саволҳои муайян кунед.

ДАР БОҒ

Бобоям дар деҳа зиндагӣ мекунад. Мардуми деҳа уро бисёр ҳурмат мекунад. Бобоям ҳамчун одами таҷрибанок ба ҳама маслиҳат медиҳад. У боғи хубе дорад. Дар боғи ӯ дарахтони зиёди мевадор ва гулу гиёҳҳои шифобахш мерӯянд. Боғи бобоямро биҳишти рӯи замин мегӯянд. Ман ҳар сол дар таътили тобистона ба он ҷо меравам, ба корҳои бобоям ёри медиҳам. Бобоям маро дӯст медорад, ба ман кори боғдориро меомузонад. Ман имсол дар таътили зимистона ба деҳа рафта, дар боғи бобоям ниҳолҳои нав мешинонам. Ба ман деҳа ва боғзори он хеле маъқул аст. Ман мақсад дорам, ки оянда боғбон шавам.

Саиди Фаза

1. То чашмамон сер шудан-ро шарҳ диҳед.
2. Барои чӣ набараро мағзи донак мегӯянд?
3. Чаро боғ ба бихишт монанд шудааст?

Хабар ва **мубтадо** асоси ҷумларо ташкил медиҳанд. Барои ҳамин онҳоро **сараъзоҳон ҷумла** меноманд. *Мисол:* Муаллим насихат кард. Чӣ кор кард? — Насихат кард (*хабар*); кӣ? — муаллим (*мубтадо*). Хондан хуб аст. Хондан — мубтадо, хуб аст — хабар.

Ба зери мубтадо як (—) ва ба зери хабар ду (==) хати рост кашидан лозим аст.

Машқи 157. Матро нависед, ба зери мубтадо ва хабари ҷумлаҳо хат кашед.

Ман модаркалони у мешавам. Шумо аз вай хафа нашавед. Лола ба назди Матин рафта истодааст. Мо ҳам ба ҳамон ҷо рафта истодаем. Ақлу фаросати шумо беандоза аст. Ман бо шумо маслиҳат карданӣ ҳастам. Расулзода дар колхоз чӣ кор мекард?

Гулрухсор

§ 31. ХАБАР

Машқи 158. Матро хонед ва калимаҳоеро, ки амалу ҳаракатро мефаҳмонанд, ба дафтартон нависед.

Онҳо вақти намози аср ба Басра расиданд. Офтоб ба гуруб рафта буд, аммо шуоъҳои он ҳануз осмонро ба ранги зарди сурхомез равшан мекард. Падар кучаву бозор ва саройҳои тичоративу пунбафурӯшии шаҳро хуб медонист: борҳо ба ин шаҳр пунбаҳои ҳаллоҷикардаашро бо шариконаш ба фуруш оварда буд. Дар яке аз саройҳои пунбафурӯши, ки дар миёнаи шаҳр, пеши бозори калон воқеъ гашта буд, манзил гузиданд. Мизочони падар он шаб уро ба меҳмонӣ бурданд. Мансур дар хучраи тангу торик монд. Порас нон ва косае мост хурда хобидани шуд, аммо танҳои, торикӣ ва бегонагӣ дар

ин шахр дар дили у эҳсоси ногуворе барангехтанд. У хоб карда натавонист. Саҳни сарой баромад. Ҳама ҷо хомуш буд. Аз ягон хучра садои касе ва рушноии ҷароге берун намеомад. Садои мавҷҳои дарё аз наздик ба гуш мерасид.

Расул Ҳодизода

Луғат

ҳаллоҷӣ — пахтаро аз пунбаҳо ҷудо кардан, пахтатозакунӣ
гуздан — интиҳоб кардан, хоста гирифтан, хуш кардан
мизоҷ — муштарӣ, харидор, талабгор
мост — ҷурғот
барангехтан — ба ҷунбиш овардан, бархезондан

Савол ва ҷуворибандӣ

1. Гуел, ки кадом ҳиссаҳои нутқ ба вазифаи мубтадо ва хабар омадаанд.
2. *Аср* -ро шарҳ диҳед. Маъноҳои дигари онро номбар кунед.
3. Ифодаҳои *ба гуруб рафтани* ва *садои ноошино* чӣ маънӣ доранд?

Хабар сараъзои ҷумла буда, амалу ҳолат ва аломатро дар шахсу шумора ва замоне ба мубтадо нисбат медиҳад. Хабар ба саволҳои (предмет) *чӣ кор мекунад?*, *чӣ мешавад?*, *чӣ шуд?*, *чӣ хел аст?*, *кист?*, *чист?* ва монанди инҳо ҷавоб мешавад.

Хабар дар ҷумла бештар бо феъл ифода меёбал. Ёдгор говро ба дасти Гулнор **супурд**. (С.Айнӣ)

Матҳи 159. Порчаҳои шеърӣ зеринро хонда, сипас нависед. Дар зери хабарҳо хат кашед.

Очаи бачаҳо ба хонаи хоб даромад. Духтарчааш ширин хобидааст. Дилаш нашуд, ки бедор кунад.

Урун Кӯҳзод

Оламеро як суҳан вайрон кунад,
Рубаҳони мурдари шерон кунад.

Ҷалолуддини Румӣ

Ба сухан зинда шавад номи ҳама,
Ба сухан пухта шавад хоми ҳама.

Абдурахмони Чомӣ

Супориш

1. Шарҳ диҳед, ки хабар ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқифода ёфтааст.

Машқи 160. Матро хонед, хабархояшро шарҳ диҳед.

Солҳои мактабхона аз дарсҳои таърих ба мо меғуфтанд, ки лашкаркаш ва арбоби давлатии Карфагени қадим Ганнибал зиндагии хоксоронае дошт мисли аскаронаш. У ҳамроҳи аскарон меҳурд, меҳобид, зини аспзери сар мемонд. ...Мо, тоҷикон ҳам ҳамин гуна лашкаркашу ҳоким доштем ба номи Яъқуби Лайс, ки ҳазор соли баъди Ганнибал мисли у зиндагӣ дошт.

Маҳмадулло Лутфуллоев

Савол ва супоришҳо

2. Нишон диҳед, ки кадом хабарҳо пайи ҳам омадаанд.
3. Аз таърихи халқи тоҷик ягон воқеаи ба ин монандро нақдкунед.
4. Аз ин матн чӣ хулоса баровардан мумкин аст?

Машқи 161. Шеърро ифоданок хонед ва хабархояшро муайян карда шарҳ диҳед.

ТОҶИКИСТОН — НАБЗИ МАН

Як нафас имкони ман бе Тоҷикистон нест, нест,
Дар тани ман ҷони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон — номи ман, парварда шираш коми ман,
Ҳам намак, ҳам нони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон — кӯҳи ман, кӯҳи баландаш — рӯҳи ман,
Куллаи имони ман бе Тоҷикистон нест, нест.

Тоҷикистон — набзи ман, хораш — баҳори сабзи ман,
Абри ман, борони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон — ёди ман, аждоди ман, авлоди ман,
Гавҳари чашмони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон — бахти ман, фархунда тоҷу тахти ман,
Давлати Сомони ман бе Тоҷикистон нест, нест.

Юсуфҷон Аҳмадзода

Дуғат

набз — ҷунбиши раги инсону ҳайвон, ки аз ҳаракати дил ба вучуд меояд

гавҳар — марворид

фархунда — нек, саодатманд

Савол ва суноранишҳо

1. Хабарҳо бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд?
2. Такрор шудани хабари *нест* чӣ аҳамият дорад?
3. Магар шумо худро бе Тоҷикистон тасаввур карда метавонед?
4. Дар васфи Тоҷикистон кадом калимаю ибораҳо истифода шудаанд?
5. Шерро аз ёд кунед.

Машқи 162. Шаш ҷумла нависед, ки хабархояшон бо феъл, сифат ва исм ифода ёфта бошанд.

§ 32. МУБТАДО

Машқи 163. Ҳикояи зеринро хонед ва ба мазмунаш аҳамият диҳед. Соҳиби амалро дар ҷумлаҳо муайян намоед.

ПИСАРИ ТАНБАЛ

Писари деҳқоне дар Бухорои Шариф таҳсили мадраса мекард. Рузе у ба деҳа, назди падараш баргашта омад. Падараш гуфт:

— Писарам, ҳоло мавсими гунучин ва дарав кардан аст. Хаскашро гиру ба ман ёри бидеҳ.

Писар, ки майли заҳмат кашиданро надошт, гуфт:

— Ман дар мадраса машғули омӯختани илму маърифат будам. Ба ростӣ, ки суханони қишлоқиро бедарег фаромуш кардам. Бигӯ, ки хаскаш чӣ бошад?

Писар ин суханро гуфту дастаи хаскаш ба пешонааш бархурд. У хаскашро бо пояш ногаҳон зер карда буд. «Муллобача» ҳамона чӣ будани хаскашро ба ёд овард ва онро аз замин бардошта, дунболаи падари деҳқонро гирифт.

Аз «Маҷмуаи ҳикоя ва ривоятҳои хурд»

Савол ва суноринҷӯ

1. Савол гузошта, иҷроқунандаи амали ҷумлаҳои матнро ёбед.
2. Шумо ба рафтори муллобача чӣ хел баҳо медиҳед?
3. Мазмуни зарбулмасали «Ба як мард чил ҳунар кам аст»-ро шарҳ диҳед.

Мубтадо сараъзои ҷумла буда, дар ҷумла сухан дар бораи он меравад. Мубтадо ба саволҳои *кӣ?* (*киҳо?*), *чӣ?* (*чиҳо?*) ҷавоб мешавад. Мубтадо бо исм ва дигар ҳиссаҳои нутқа, ки ба вазифаи исм омадаанд, ифода меёбад. *Мисол:*

Бо исм: *Дониш* одамро аз роҳи хато мебарорад.

Бо сифат: *Дона* аспашро таъриф мекунад, нодон худашро.

Бо шумора: *Бист* адади ҷуфт аст.

Бо ҷонишин: *Онҳо* ба мактаб мераванд.

Машқи 164. Аз рӯи расмҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед ва мубтадову хабари онҳоро муайян кунед.

Машқи 165. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Мубтадоҳои онро муайян намоед.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки рузе Шибли дар масҷиде рафт, ки ду рақъат намоз хонад ва замоне биосояд. Дар масҷид қудакони

дабиристон буданд. Вақти нон хурдани кудакон буд. Нон ҳамехурданд. Ба иттифоқ ду кудак наздики Шибля нишаста буданд. Яке писари тавонгаре буд ва дигар писари дарвеше. Дар занбили он тавонгарзода ҳалво буд ва дар занбили он дарвешзода нони хушк. Тавонгарзода ҳалво ҳамехурду дарвешзода аз у ҳамехост.

— Агар меҳоҳӣ, ки туро ҳалво диҳам, сағи ман бош.

Ин кудак гуфт.

— Ман сағи туам.

Тавонгарзода гуфт:

— Бонги сағ кун.

Он дарвешзодаи бечора дуто шуда бонги сағ ҳамекард, то порои ҳалво бад-у дод.

Шибля дар эшон назора ҳамекарду мегирифт. Муридон пурсиданд, ки бо шайх чӣ афтод, ки гирён шуда. Гуфт:

— Нигоҳ кунед, ки тамаъ мардумро ба чӣ мерасонад. Агар чунон будӣ, ки он кудак ба нони тӯҳии хеш қаноат кардӣ ва тамаи ҳалвои ӯ надошти, уро сағи ҳамчу худе набоистӣ будан.

Уйсуралмаолии Кайковус

Дуғат

дабиристон — мактаби ибтидоӣ, мактабхона

занбил — 1. сабад. 2. халтаи чармини гадоён

мурид — пайравикунанда, дастдодаи пир ё эшон

тӯҳӣ — холи

Сӯрои ба суҳбатчи

1. Калимаҳои *тавонгар* ва *дарвеш* -ро шарҳ диҳед.
2. Оё ба ин монанд ҳодисаеро дида ё шунидаед?
3. Мазмуни *тамаъ* ва *қаноат*-ро шарҳ диҳед.

Машқи 166. Порчаҳои шеърро нависед ва ба зерӣ мубтадоҳои он хат кашед.

ВАҚТ

Вақт тиллоост!

Лек агар тилло

Гум шавад, боз мешавад пайдо.

Нест мумкин ба даст овардан
Вақти аздастарафтаро асло!

ЗИНДАГИ ВА ОРЗУ

Зиндаги бе орзу ширин набуд,
Зиндаги ро орзу ширин намуд.

Мирсаид Миршакар

Савол ва гуворинҳо

1. Дар шеърҳои боло мубтадо бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст?
2. Шумо дар дил чӣ орзуҳо доред? Оянда кӣ шудан мехоҳед?
3. Чаро *вақт* аз *тилло* ҳам қимат доништа шудааст?

§ 33. АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ҶУМЛА

Машқи 167. Матнро хонед. Саволҳо гузошта, муайян кунед, ки аъзоҳои пайрави ҷумла чиро мефаҳмонанд.

СУРУД

Муаллим ба кудакон ҳикоят мекунад. Одамон сурудхониро дӯст медоранд. Онҳо дар идҳо, ҳангоми шодию гамгини месароянд. Бачаҳо ҳам бояд зебою форам сурудхониро ёд гиранд. Сурудро нишаста ё рост истода мехонанд.

Бачаҳо ҳама якҷоя месароянд — инро бо хор сароянд меноманд. Ба хор муаллим роҳбари мекунад. Баробари бо даст ишора кардани муаллим ҳама бояд якҷоя сароянд. Бо ишораи дирижёри «Нафас гиред» бачаҳо бояд оромона, китфҳоро боло набардошта нафас гиранд.

Муаллим тамоми кардани овозбарориро бо аломати дирижёри ишора мекунад.

Аз китоби «Дарси суруд дар синфҳои тайёри»

Лугат

дирижёр — касе, ки вобаста ба сабти нотаи суруд ё оҳанг бо ҳаракати махсус ба амалиёти навозанда ё сароянда роҳбарӣ мекунад

1. Ба ҳама аъзоҳои ҷумлаи сархати аввал саволҳои мувофиқ гузored.
2. *Суруд сарoidан* ва *суруд хондан* ба ҳамдигар чӣ муносибат доранд?
3. Шумо кадоме аз ин хунарҳоро дуст медоред?

Пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол аъзои пайрави ҷумла мебошанд. Пуркунанда ва ҳол ба хабар тобеъ мешаванд. Муайянкунандаҳо дар таркиби сараъзоҳо ва пуркунандаю ҳол меоянд.

Ҳангоми таҳлили хаттии ҷумла дар зери пуркунанда як хати шикаста ----- ,
дар зери муайянкунанда як хати мавҷнок ~~~~~ ,
дар зери ҳол хати тире-нуқта - - - - - ,
кашида мешавад:

Ман аз дукон қалами сурх харидам.

Машқи 168. Аз руйи расм нақле нависед ва аъзоҳои ҷумларо муайян кунед.

§ 34. ПУРКУНАНДА

Машқи 169. Нависед, ба калимаҳо саволҳои *киро?*, *чиро?*, *ба кӣ?*, *ба чӣ?*, *аз кӣ?*, *аз чӣ?*, *чӣ?* гузored ва гӯед, ки он калимаҳо ба кадом аъзои ҷумла алоқаманданд.

ЗАБОН ВА АҲАМИЯТИ ОН

Забон дар ҷомеа аҳамияти бузург дорад. Табиат онро ба одамон барои он ато кардааст, ки бо ҳам алоқа банданд, фикри якдигарро фаҳманд, дар як ҷомеа фароҳам оянд, истеҳсолот ташкил диҳанд, илму фарҳанг офаранд, хуллас, корхоро сомон бидиҳанд, ки барои ташкилу пешбурди ҷамъият зарур ва воҷибанд...

Раззоқ Гаффоров

Ҷуғат

сомон додан — иҷро кардан, анҷом додан, ба ҷо овардан
воҷиб — лозим, зарур

Савол ва ҷавоб

1. Мақоми забонро дар ҷомеа шарҳ диҳед.
2. *Забони мурғонро мурғон медонанд* чӣ маъни дорад?
3. Дар васфи забон шеъре қироат намоед.

Пуркунанда аъзои пайравест, ки ба кӣ ё чӣ нигаронида шудани амали хабари ҷумларо возеҳ мегардонад. *Масалан:* Мо ҳурмат мекунем. — Мо **калонсолонро** ҳурмат мекунем.

Дар ҷумлаи якум маънои амали хабар (ҳурмат мекунем) пурра ва равшан нест. Дар ҷумлаи дуюм калимаи **калонсолон** ба кӣ нигаронида шудани амали хабарро пурра ва возеҳ намуздааст.

Пуркунанда бештар бо исму ҷонишин ифода ёфта, ба саволҳои *киро?*, *чиро?*, *аз кӣ?*, *аз чӣ?*, *бо кӣ?*, *бо чӣ?* *чӣ?* ҷавоб мешавад: Шӯдӣ Каримабонуро нағз мешинохт. (*Ҷ.Икромӣ*) Ба бобоям таклиф маъқул омадааст. (*С.Айнӣ*)

Пуркунанда ба хабар тобеъ аст. Он бештар ба воситаи *пешояндҳо* ва *пасоянди -ро* алоқаманд мешавад. Баъзан ба хабар бо тартиби калима ҳам алоқаманд мешавад: Амакам

тобистони гузашта дар як гушаи холии боғаш **ҷуворимакка** коридра будааст. (*С.Улуғзода*)

Машқи 170. Нависед, ба ҷойи саволҳо калимаҳои мувофиқ гузоред. Дар зери хабар ва пурқунандаҳо хат кашед.

Намуна: Исфандиёр (чӣ) хонд? — Исфандиёр китоб хонд.

1. Исфандиёр (*чӣ?*) хонд. 2. Ҳабиба (*киро?*) дид. 3. Модарам (*аз кӣ?*) пурсид. 4. Саодат (*ба кӣ?*) ёрӣ дод. 5. Муаллим (*бо киро?*) суҳбат мекард.

6. Ҳар кӣ (*бе кӣ?*) кард оғоз кор,
Кору бори у надорад эътибор.

7. Салим, мо (*бо кӣ?*) ба саёҳат меравем. 8. Тахтаро (*бо чӣ?*) бурида ду тақсим кардам.

Машқи 171. Матиро хонед. Пурқунандаҳои ро ёфта, воситаи алоқаманд шудани онҳоро муайян кунед.

Маҳмудҷон Воҳидов шеър мехонду ба ин восита ҳар касро ба дунёи ҳаёлот, ба олами андешаҳо дар хусуси қадри ҳаёт раҳнамун месохт. Ҳар мисраъ, ҳар байте, ки у мегуфт, ба шунавандагон зебоиро талқин мекард. Бо забони шеър гуфтаи мехост: ҳаётро дӯст доред, вай зебост, хело ва хело зебост.

Маҳмудҷон хомӯш шуду хомӯшшавии мавҷи қарсақоро интизорӣ мекашид. Аммо интизорӣ тӯл кашид. Ниҳоят бо таъзиму ишораҳои зиёде толорро ором карда, бо лабони пуртабассум ба ҳозирон рӯй овард: — Ашъоре, ки шумо шунидед, андаке аз адабиёти ҳазорсолаи тоҷик аст, намунае аз адабиёти ганиву зебо аст, ки Гётеи бузург дар наздаш сари таъзим фуруд овардааст.

Иброҳим Усмонов

Саволҳои суҳбатӣ

1. Хабару мубтадоҳои ҷумлаҳои ёфта, шарҳ диҳед.
2. Гуед, ки калимаҳои кадом ибораҳо ба ҳамдигар ба воситаи бандҳои изофия алоқаманд шудаанд.
3. Шумо таътили тобистонаатонро чӣ хел гузаронидед?
4. Ба матн сарлавҳа гузоред.

Машқи 172. Матиро нависед, дар зери пуркунандаҳо хат кашед.

Модар, олам аз ту ибтидо меёбад, зиндагӣ бо ту оғозёб аст. Эй муҳаррики зиндагӣ, эй тухмпӯши киштзори бемаргӣ! Вақте ки қадамат ба яхистони олами нопайдоқанор бирасид, аз атри нафасат Замин ранги рушноӣ ёфт, дар пайкари сарди он гармии дилат расид, ҷисми хок ҳам тавассути ту тобноку нуронӣ шуд, рӯи хушкідаи онро тобиши хуршеди бахшиди ва табиби бемаргиаш шудӣ...

Мирзо Боқӣ

Лугат

муҳаррик — ба ҳаракат оваранда

Савол ва ҷупоришҳо

1. Гуед, ки кадом пуркунандаҳо ба хабар бо пешоянд ва кадомашон бо пасояндҳо алоқаманд шудаанд.
2. Калимаи ҳаммаъноӣ *ибтидо*-ро ёбед.
3. Сифатҳои *модар*-ро шарҳ диҳед. Кадом тавсифҳоро шумо илова карда метавонед?
4. Чаро «*Замин*» ва «*Ватан*»-ро ба модар монанд мекунад?
5. *Оғозёб*-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

Машқи 173. Бо калимаю таркибҳои зерин ҷумлаҳо соzed. Воситан алоқаманд шудани пуркунандаҳо ро ба хабар муайян кунед.

Намуна: синфро. — Мо синфро оро додем.

Синфро, шуморо, ҳамсинфамро, суруд хонданро, чой, гугирд, ба пиронсолон, аз ман, ба асп, аз бародарам, бо қалам.

§ 35. МУАЙЯНКУНАНДА

Машқи 174. Рубоиёти зеринро нависед. Калимаҳои, ки аломат ва хусусияти предметро муайян кардаанд, ёбед ва шарҳ диҳед.

Чашми ту кабуду оби дарёст кабуд,
Чашми ту кабуду осмонхост кабуд.
Бо чашми кабуд хоҳари дарёй,
Ҳамшираи осмони беҳамтоӣ.

Як духтари қадбаланд шуд духтари ман,
Шаҳдухтари дилписанд шуд духтари ман.
Оинаи қаднамо харидан лозим,
Лоиқ ба қади расо харидан лозим.

Бозор Собир

Луғат

расо — дароз, баланд

Муайянкунанда аъзои пайрави ҷумла буда, предметро аз ягон ҷиҳат муайян мекунад ва ба саволҳои *чӣ хел?*, *кадом?*, *чанд?*, *чандум?*, *ки?*, *чи?* ҷавоб мешавад.

Муайянкунанда бо муайяншаванда бо бандаки изофӣ (гули *сурх*, нони *гарм* барги гул, чашми *ту*) ва баъзан бе он алоқаманд мегардад: беҳтарин талаба, калонтарин шаҳр, дююмин куча.

Машқи 175. Ба ҷойи нуқтаҳо муайянкунандаҳои мувофиқ гузоред. Гуед, ки онҳо бар эзоҳи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Ба мо аз забони ... омузгор Фарҳод Насимӣ дарс медиҳад. 2. Субҳина ... толибаи синфи мо мебошад. 3. Дар синфи мо ... талаба таҳсил мекунад. 4. Ин қаламро гиру ... қаламро ба ман деҳ.

Машқи 176. Ҳикояро ифоданок қироат кунед. Муайянкунандаҳои ягонаро ёфта, шарҳ диҳед, ки бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудаанд.

Мошине, ки навакак маро ба ин ҷо овард, алакай аз назарам дур рафта, дар роҳи морпечи ағба бошитоб роҳ мепаймуд. Дуртар аз роҳ дарёчаи шӯҳоб аз сангҳо ба сангҳо шатта хурда, ба сӯйи дашти фарох мешитофт, кафкҳои рӯйи он шири дамидаро ба хотир меовард. Дар соҳили офтобруйи дарё аз байни шоҳаҳои анор ва шамшодҳои баланд бому дари қишлоқи Лолазор, ки ба шуои офтоби чашмхиракунандан инсифирузӣ ғарқ буд, ранги танури тафсидаро мемонд. Дар осмон хирмани абрҳои сафед ба як гӯшаи қишлоқ соя афканда мегузаштанд. Аз дуродур, аз байни дарахтҳои анбуҳи зумуррадранг овози суфитурғай ва шавқуни бачаҳои деҳа омехта ба

гуш мерасид. Ногоҳ аз паси адире, ки дар ҳар ҷойи он бодомбуттаҳои худру сабзида буданд ва онҳо аз дур ба нақши оҳуи дашти шабоҳат доштанд, рамаи қишлоқ ба чаро хеста, сутуни чангро ба осмон бардошт ва байни губори қаҳваранг «бе-е-е, ме-е-е»-и меш ва барраҳо баланд шуда, ин овозро дар як он маҳв кард. Аз шуои заррини офтоб ҳавои деҳа гуё мисли пардаи ҳарир лаппида меистад.

Шодон Ҳаниф

Синал ва суноринҳо

1. Калом муайянкунандаҳо бо муайяншавандаҳо бе бандаки изофия алоқаманд шудаанд?
2. Ибораи *роҳи морпеч* ва ифодаи *сутуни чангро ба осмон бардошт*-ро шарҳ диҳед.
3. Тасвири деҳа ба шумо маъқул шуд? Чаро?
4. Дар хона лавҳае нависед, ки дар он маҳалли зистатон тасвир шуда бошад.

Машқи 177. Матнро нависед, дар зери муайянкунандаҳо хат кашед. Воситаҳои алоқаи муайянкунандаҳоро шарҳ диҳед.

Беҳтарин дастоварде, ки халқи тоҷикро ба туфайли истиқлоли миллӣ муяссар гардид, сулҳи бебозгашт аст. Ин саодат такони ҷиддие буд дар ҳаёти халқи тоҷик, ки ҷомеаи ҷаҳониро тавонист дар ҳайрат гузорад. Маҳз ҳамин падидаи сарнавиштсоз миллати шарафманди тоҷикро аз вартаи ҳалокату ҷаҳолат бурун сохта, дар дили ҳар як сокини Тоҷикистони азиз шӯълаи умеду боварио ба оянда фурузон намуд.

Аз рузномаи «Ҷавони Тоҷикистон»

Дуғат

варта — ҷойи хатарнок ҳамчун ҷаря, гирдоб; ҷойи хатарноки наҳр ва баҳр

Синал ва суноринҳо

1. Муайянкунандаҳо бо муайяншавандаҳо ба воситаи ҷи алоқаманд шудаанд?
2. Ибораҳои *сулҳи бебозгашт*, *падидаи сарнавиштсоз* ва *шӯълаи умеду боварӣ*-ро маънидод кунед.
3. *Истиқлоли миллӣ* -ро ҷи тавр мефаҳмед?

Машқи 178. Дар мавзӯи «Тоҷикистон — ватанам» дар хона иншо нависед. Аз муайянкунандаҳо истифода баред.

§ 36. ҲОЛ

Машқи 179. Ҷумлаҳоро нависед, ба калимаҳои ишорашуда савол гузored ва гӯед, ки он калимаҳо чиро ифода мекунанд.

1. Посбонон ҳам **хотирҷамъона** хобиданд. (*С.Айнӣ*) 2. **Оҳиста** салом дода гузашт. (*С.Улуғзода*) 3. Норбибӣ аз ҳама бачагон **зиёдтар** Ятимро дӯст медошт. (*С.Айнӣ*) 4. **Пагоҳӣ** Зариф аз **бедорхобӣ хаста** шуда **барвақт** бархост ва боз ҳам **чизе нагуфта** аз хона баромада рафт. (*Р.Ҷалил*) 5. Ман **баъди мактаби олиро хатм кардан ба шахри** дигар ба кор таъйин шудам. («*Садои Шарқ*») 6. Ӯ ҳамин мулоҳиза ӯ низ **ночор** роҳи хонаи худро пеш гирифт. (*С.Айнӣ*) 7. Охир, мо **барои хондан** омадаем. (*С. Улуғзода*)

Ҳол аъзои пайрави ҷумла буда, *замон, макон, сабабу мақсад, тарз ва миқдору дараҷаи амалро* мефаҳмонад. Ҳол ба саволҳои *кай?, аз кай?, то кай?, кучо?, ба кучо?, аз кучо?, чаро?, ба кадом сабаб?, чӣ тавр?, чӣ тарз?, чӣ қадар?* ҷавоб мешавад.

Ҳол ба хабар тобеъ буда, ба воситаи пешояндҳои *то, дар, ба, аз, бе, бо, аз сабаби, бо мақсади, бо вучуди* ва баъзан бе пешояндҳо алоқаманд мешавад: 1. Писарони шумо ва мисли онҳо боз ҳазорон фарзандони халқи мо (*кай?*) **имрузҳо** бо даъвати Ватан рафта истодаанд. (*Ф.Ниёзӣ*) 2. Пахтачинӣ (*чӣ тарз?*) **босуръат** давом дошт...

Машқи 180. Нависед, ба воситаи саволҳо ҳолро дар ҷумлаҳои муайян кунед ва ба зерин онҳо хат кашед.

Бегоҳируз аз калом гушаи бозори «Барақат» ҳамдеҳаам, амаки Афзал, собиқ паҳлавони номдори куҳистон, ки ба қавле, дар майдондори то ҳол шонааш хоқ нахурда буд, ба ҷойи кор телефон кард. Вай як қадар саросема ва ҷунон бо овози баланд гап мезад, ки ба гумонам, садоянро аз гушак не, балки аз пушти дар мешунидам. Худам навакак аз шуру валвалаи як маҷлисӣ серҷанҷол фориг гашта, андешаам ҳануз побанди супоришҳои сардори сохтмон буд. Вале баробари

шунидани овози меҳрубону пуршираи амаки Афзал кулаквор хурсанд шудам...

Ҷонибек Ақобиров

Савол ва ҷупорнишҳо

1. Хабару мубтадои ҷумлаҳоро муайян кунед.
2. Ифодаи *шонааш хок нахӯрдан буд* чӣ маънӣ дорад?
3. Ин байти устод Турсунзодаро шарҳ диҳед:

Дуст ояд, гарм дар оғуш гир,
Расми хуби тоҷиконро гум макун.

4. Дар маҳали шумо одамони номдор ҳастанд?
5. Шумо кадом навъи варзишро дуст медоред?

Машқи 181. Ба ҷойи саволҳо калимаҳои мувофиқро гузошта, ҷумла созед. Хелҳои ҳолро ба воситаи савол муайян намоед.

Намуна: Киҳо? кай? ба кучо? чӣ кор мекунем? — Мо пагоҳ ба Душанбе меравем.

1. Кӣ? кай? ба кучо? чӣ кор мекунем?
2. Кай? дар кучо? чӣ? чӣ мешавад?
3. Кӣ? чӣ қадар? кай? чӣ кор карданд?

Машқи 182. Хонед, хелҳои ҳол ва воситаҳои ба хабар алоқаманд шудани онҳоро муайян кунед.

Зокир дар синну сол ба ман баробар аст ва мо аз хурди ҷураи ҷонӣ шудаем. Ман ҳар сол, вақти таътил ба лагер меравам. Соли гузашта бошад, ҳамроҳи падарам Москва рафта будам. Зокир дар мактубаш боз навиштааст, ки агар ман дар таътил назди у наоям, вай дигар ба шаҳр, хонаи мо намеомадааст. Боз таъкид кардааст, ки ман коре карда аз моҳи июн дер намонда биёям.. Вай чизи аҷоибро ба ман нишон медодааст...

Ҳамин ки дар маркази қишлоқ аз автобус фурумадам, Зокирро дида ҳайрон шудам. «Вай аз кучо, бо ҳамин рейс ва ҳамин рӯз омадани маро фаҳмида бошад?» — аз дил гузаронидам.

— Ҳа, ҳайрон шудагӣ барин, Қобилҷон? — гуфт у баъди маро аз оғушаш сар додан ва илова кард: — Ба хонаатон

телефон карда будам. Холаам гуфтанд, ки Қобилҷон бо рейси якум рафт.

Ақобир Шарифи

Дугат

рейс — сафар, сайр, хатсайр

Савол ва суноршиҳо

1. Гуед, ки дар матн кадом хелҳои ҳол бештар истифода шудаанд.

2. Ба қойи *телефон кардан* боз чӣ гуфтан мумкин аст?

3. Яке аз шартҳои ба ҳамдигар дӯстӣ кардан чист?

Машқи 183. Аз рӯи нақшаҳои зерин ҷумлаҳои тартиб диҳед.

- _____
- _____
- _____
- _____

§ 37. ҶУМЛАИ ХУЛЛАС ВА ТАФСИЛИ

Машқи 184. Хонед ва гуед, ки ҷумлаҳои аз кадом қиҳат аз ҳамдигар фарқ доранд.

1. Колхозчиён баргаштанд.	Колхозчиён аз сахро баргаштанд.
2. Зардолу пухт.	Зардолуи қандак пухт.
3. Мо рафтем.	Мо ба мактаб рафтем.
4. Муаллим гуфт.	Муаллим ба талабагон гуфт.
5. Шамол мевазид.	Шамол оҳишта мевазид.
6. Исмат рассом аст.	Исмат рассоми хуб аст.

Савол ва сунорши

1. Фарқи ҷумлаҳои сутуни якуму дуюмро аз якдигар фаҳмонед.
2. Аъзоҳои пайрав дар ифодаи фикр чӣ аҳамият доранд?

Ҷумлае, ки фақат *мубтадову хабар* дорад, **хуллас** номида мешавад: Киштукор сар шуд. Соро менависад. Нозим рафт.

Чумлае, ки ғайр аз сараъзо *аъзои пайрав* ҳам дорад, **чумлаи тафсилия** номида мешавад: *Киштукори баҳорӣ сар шуд. Соро иншо менависад. Нозим ба Душанбе рафт.* Чумлаи тафсилия фикрро пурратар ифода мекунад.

Машқи 185. Порчаро нависед ва чумлаҳои хуллас ва тафсилиро муайян кунед.

— Ту метавонӣ фахр кунӣ, Нурали. Бисёр меҳнат кардӣ.

— Ҳама меҳнат карданд, ту ҳам кардӣ, Ориф. Рост мегӯӣ, мо метавонем фахр кунем. Охир, ифтихори бузурги одам ба чист? Ба ҳамин аст, ки вай метавонад гуяд: «ин канал, шахр, заводро ман сохтаам, ин ҷулистони пештараро ман ҳам гулистон кардаам, дар онҳо меҳнати ман ҳам ҳаст!».

Сотим Улуғзода

Савол ва ҷупоринҳо

1. Сараъзоҳои чумларо ёфта, дар зерашон хат кашед.
2. Мазмуни мақоли «*Меҳнат кунӣ — роҳат мебинӣ*»-ро шарҳ диҳед.
3. Моҳияти асосии ин нақл дар кадом чумла ифода шудааст?

Машқи 186. Хонед ва чумлаҳои хулласи онро бо тафсилия муқоиса намоед.

Акнун ҳам сиёҳию ҳам сафедии чашми вай ҳамин Самандар аст.

— Мошин савор нашав, ман метарсам, — гуфт Бободутов.

— Барои чӣ метарсед, ота? Ман аз Маллача бадтар мошин намеронам, — гуфт писараш. Баъди як дам илова кард. — «Волга»-и шумо қати нагаштам-ку.

Ду сол пеш Бободутовро «барои муваффақиятҳои совхоз» гуён бо «Волга» мукофотонида буданд. «Волга»-ро дар долони даромади ҳавли бо брезент пушонда нигоҳ медоштанд. Самандар ҳозир дар бораи ин мошин гап мезад.

— Тамоман савор нашавал-чӣ? Хайр, барои ба мактаб рафтан савор нашаваду дигар вақт савор шавад, майлаш? — пурсид модараш.

— Дар дасташ барои мошин рондан ҳуҷҷат надорад, дар

роҳҳои байни совхоз ба ин ҳеч кас гап намегуянд. Лекин вай то маркази шаҳрча меравад. — Ту писари кӣ? — писари Бободустов. Бо номи падар ёзида гаштан нағз не.

Мутеулло Наҷмиддинов

Савол ва супоришҳо

1. Чумлаҳои тафсириро ба хуллас баргардонед.
2. Ибораи *сиёҳию сафедии чашми вай* чӣ маънӣ дорад?
3. Аз мазмуни матн чӣ хулоса бароваред?
4. Муродифи адабии калимаи «*ота*» кадом аст?

Машқи 187. Дар мавзӯи «Ватани ман» иншо нависед, ки матни он аз чумлаҳои хуллас ва тафсири иборат бошад.

§ 38. ЧУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО

Машқи 188. Чумлаҳоро хонед ва ба калимаҳои ишорашуда савол гузored.

1. **Зулфия** ва **Шамсия** аз бозор меоянд. (*Ф. Муҳаммадиев*)
2. Дар он ҷо одам чизи надидаганаширо **дид** ва **омӯхт**. (*Ф. Ниёзӣ*)
3. Дар ҳамон замонҳои **тираву торик** ҳам одамони хирадманди **бофазлу дониш** будаанд. (*Ҷ. Қуръод*)

4. Бе **азми** дурусту **саъйи** комил
Касро нашавад мурод ҳосил.

Саъйи Шерозӣ

5. Ҳикоят **хубу устодона** мегуфт.

Убайди Зокони

Чумлае, ки ду ва ё зиёда сараъзо ё аъзон пайрави якхела дорад, **чидааъзо** номида мешавад.

Аъзоҳои чида ба воситаи пайвандакҳои пайвастуниданӣ *ва, -у (-ю), аммо, вале, лекин, балки, ё, ё ... ё* ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд.

Агар аъзоҳои чида бо ҳамдигар ғайр аз пайвандакҳои *ва, -у (-ю)* бо дигар пайвандакҳо (*аммо, вале, лекин*) алоқаманд шаванд, дар байни онҳо *вергул* гузошта мешавад:

Шодам, аммо мехурам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам тороҷашта кишваре.

Мирзо Турсунзода

Агар аъзоҳои чида бе пайвандакҳои *ва, -у, (-ю)* алоқаманд шаванд, пас аз ҳар кадоми онҳо (ғайр аз калимаи чидаи охирин) аломати *вергул (,)* гузошта мешавад: **Гусфандон, бузон, баррагон** ба хобгоҳи худ **даромада**, осуда **хобида буданд.** (*С.Айнӣ*)

Машқи 189. Нависед. Гуед, ки кадом аъзои ҷумла чида шудааст.

Шукр, ёрон,
Шукри бахти мову обу нони мо,
Шукр бар ободию тартиб дар овони мо,
Шукр бар сарҷамъию осудагию дилпури,
Шукри ин даврон,
Ҳазорон шукр бар даврони мо!

Ғаффор Мирзо

Савол ва суноринҳо

1. Аъзоҳои чида бо кадом воситаҳо ба ҳамдигар алоқаманд шудаанд?
2. Дар мисраи якум, дуом ва сеюм ба қойи пайвандакҳо кадом аломати китобатро истифода бурдан мумкин аст?
3. Шеърро аз ёд кунед.

Машқи 190. Матнро хонед, аъзоҳои чидаро муайян кунед.

Дар қисмати шимолии шаҳри Душанбе, дар баланди, дар қарибии обанбори калон боғи сарсабзе барафроштааст, ки онро «Боғи Айнӣ» меноманд. Дар пешгаҳи ин боғ, дар байни гулу гулзорҳо мақбараи устод Айнӣ ҷо гирифтааст. Ин гурхонаи шоҳона ва бодабдаба не, ин гунбади кушоди шоиронае аст, ки дар дохилаш ҳайкали устод ҷо гирифтааст ва дар суфаи мрамари атрофи он ҳамеша гулчанбарҳои тару тоза гузошта мешавад. Ба ин гунбад аз ҳар сӯи боғ роҳҳои фароҳ ва серсоя омада мерасад ва дар растаҳои озодаи онҳо дарахтони гуногун, ки бо дасти намояндагони миллатҳои бисёр ва халқҳои олам шинонида шудааст, қад барафроштаанд. Намояндаи

адабиёти халқи бузурги рус, халқи Украина, халқи белорус, халқи қазоқ, халқи узбек ва ҳоказо, тақрибан намояндагони ҳамаи халқҳои мамлакати мо ва намояндагони дигар миллатҳо: ҳиндуҳо, покистониҳо, афғонҳо, полякҳо, венгерҳо, немисҳо ва ғайра ҳар қадом дарахте шинондаанд. Ин растаро растай Дустии халқҳо номидаанд...

Бале, устоди бузурги ман — Садриддин Айни дар ёди ҳама, дар хотири ҳама зинда ва ҷовид аст.

Ҷалол Иқромӣ

Савол ва ҷавобҳо

1. Мавқеи аломати вергул ва пайвандакҳоро дар алоқаманд намудани аъзои ҷида фаҳмонед.
2. Аз мазмуни матн ба чӣ хулоса омадед?
3. Чаро Садриддин Айниро ҳама *устод* мегӯянд?
4. Қадом асарҳои устод Айниро хондаед?

Мавқеи 191. Ашӯи синфатонро бо овардани микдор ва хусусиятҳои онҳо тасвир намоед, ки ҳар як ҷумлаатон аъзоҳои ҷида дошта бошад. Гуед, ки бештар қадом аъзоҳои ҷумла ҷида шудаанд.

§ 39. ҶУМЛАҲОИ ДУТАРКИБА ВА ЯКТАРКИБА

Мавқеи 192. Матиро ифоданок хонед. Аввал ҷумлаҳои мубталою хабар доштараҷудо қарда, ба дафтартон нависед, баъд ҷумлаҳои ро, ки хабар ё мубтало надоранд.

Аз ҷо бархостам. Соҷа дарозам ба сатҳи занҷирмонанди дарё мавҷ мезад. Аз рӯи харсанг худро ба оғуши руд партофтам. Чун тифли канори модар бо дарё ҳамоғуш гаштам. Мавҷи дарё дар ҳар лапиш чун варақҳои китобе, ки ба дасти шамола афтадааст, шалаппосзанон қафо мегашт ва маро пас ме-партофт. Вале ҷараёни тези дарё маро рӯи даст гирифта, аз мавҷ ба мавҷ гузаронида, пеш мебуд. Завқ мекардам ва ин садо беихтиёр аз дилам берун омад:

Чуш зан, эй руди ноороми ман, чуш зан!

Мавҷ андар мавҷ бипеч. Навозишам кун. Маро бибус — ман фарзанди туам!

Бобо Насриддинов

1. Гуед, ки чумлаҳои гуруҳи дуҷумла мубтадо надоранд ё хабар.
2. Дар чумлаҳои гуруҳи дуҷумла мубтадои шахсу шумораи хабар мубтадо кадом шахс аст?
3. Чаро нависанда худро *фарзанди дарё (руд)* номидааст?

Чумлае, ки дар он ҳар ду сараъзо (мубтадо ва хабар) омадааст, **дутаркиба** номида мешавад: 1. Нушервон гуфт. 2. Саъдӣ саёҳатро **дӯст медошт**. (*Адабиёти тоҷик*) 3. Ман фарзандони ватани худро **дӯст медорам**. (*Урун Кӯҳзод*)

Баъзе чумлаҳо як сараъзо доранд: 1. Маро ба Норақ ба кор **таъин карданд**. (*Ю.Ақобиров*) 2. Оҳанро дар гармиаш **мекубанд**. 3. Каримдеҳқон аз саволи ногаҳонии Қодирбобо ва нигоҳи кунҷковонаи ҳамроҳони ӯ бесаранҷом шуда гуфт:

— **Ҳаст**. Дина ба номи хоҳаракаш хат **гирифтем**. (*Ч.Ақобиров*)

Чумлае, ки як сараъзо дорад, **яктаркиба** номида мешавад.

Машқи 193. Хонед, чумлаҳои дутаркиба ва яктаркибаро ёбед. Гуед, ки кадом чумлаи яктаркиба мубтадо надораду кадомаш хабар.

Деҳқон барои дар зерӣ барфу борон намондани ин зарӣ бебаҳо боз заҳмат мекашад. Мошинҳои пахтачинро ба кор мебарорад. Баъзан аз номусоид омадани ӯро ҳаво ғунҷини пахтаро то миёнаҳои моҳи декабр давом медиҳад. Борҳо ба Замин — Модар дуқат шуда таъзим мекунад ва самарани онро мисқол-мисқол, то кӯраки охири чамъ меоварад. Замини саховатманд низ дар ҷавоби ин ҳама ғамхориву ранҷи ӯ дари ганҷашро кушода, уро сарбаландиву хурраи мебахшад.

Пахта. Дар зимни ин суҳан чӣ муъҷизаҳо ниҳон аст? Дар забони ҳар халқу миллат ин суҳан ба тарзи гуногун садо медиҳад. Вале дар шаъни пахта ифодаи образноке ҳаст, ки дар ҳама ҷо як хел кор мефармоянд. Ин ибора «тиллоӣ сафед» аст. Пахта ва тилло ҳамқадранд. Бечиз нест, ки пахтаи шукуфта дар Герби Тоҷикистон нақш ёфтааст.

Алӣ Бобоҷон

мисқол — миқёси баркаш, ки ба 1, 68 грамм баробар буд
герб — нишон

Савол ва ҷупоришҳо

1. Чаро пахтаро *зари бебаҳо, тиллои сафед* мегуянд?
2. Тасвири пахта дар Нишони Давлатии Тоҷикистон рамзи чист?
3. Маънои ифодаҳои *Замин — Модар, Ватан — Модарро* шарҳ диҳед.

Машқи 194. Ҷумлаҳои дутаркибаро (гурӯҳи якум) ба яктаркиба ва ҷумлаҳои яктаркибаро (гурӯҳи дуҷум) ба дутаркиба баргардонед.

1. Ман китоб хондам. 2. Ту аз ҷоят хез! 3. Вай аз мактаб омад? 4. Модар аввалин устоди фарзанд аст. 5. Онҳо баъди аз дарс омадан хӯрок хӯрданд, каме дам гирифтанд, сипас ба дарстайёркуни машғул шуданд.	1. Ба пахтачини рафтанд. 2. Калонсолонро ҳурмат мекунем. 3. Ба Ватан содиқона хизмат менамоем. 4. Дарсатро тайёр кун. 5. Дар таътили тобиствона кадом китобхоро хондед?

§ 40. МУХОТАБ

Машқи 195. Хонед ва вазифаи калимаю ибораҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Замини безабон,

хоки шаҳидон,

дор маъзурам,

Дар он ҷое ки ёрон сар ниҳоданд, пой мемоман.

Бубахшед, **эй азизон**, гар қадам бечой мемоман.

Муъмин Қаноат

Ту монанди замин танҳоя, **модар**,

Ту монанди замин яктоя, **модар**.

Лоиқ Шерали

Туй муҳтавои сари ҳар сухан,
Туй сар ба кори ҳама анчуман.
Ба ҳар ҷо ки бошам, ту ҳастиву ман,
Ватан, эй Ватан, эй Ватан, эй Ватан.

Салими Хатлонӣ

Лугат

шаҳид — дар ҷанг кушташуда, бегуноҳ кушташуда
маъзур — узру бахшиш хостан
муҳтаво — мазмун, моҳият
анчуман — ҷамъомад, маҷлис.

Савол ва супоришҳо

1. Оҳанг ва истифодаи аломатҳои китобат дар калимаю ибораҳои муроҷиатшуда чӣ гуна аст?
2. Чаро Лоиқ модарро *танҳо ва якто* гуфтааст?
3. Мисраи «*Ту модарӣ, ягонаӣ*»-ро аз матни Суруди Миллӣ шарҳ диҳед.

Калима ё иборас, ки муроҷиатро ифода мекунад, **мухотаб** номида мешавад.

Мухотаб дар аввал, мобайн ва охири ҷумла омада, аз аъзои ҷумла бо вергул ҷудо карда мешавад:

1. **Малико**, ҷашни Меҳргон омад!
Ҷашни шоҳону хусравон омад.
Рӯдакӣ

2. Ман ба шумо, *бародари бузургвор*, ду арз дорам.
(*А.Атобоев*)

3. Ба саволи Мастура ҷавоб бидеҳ, *писарам*. (*Ф.Муҳаммадиев*)

Мавқеи 196. Хонед. Мухотабҳоро ёбед ва аломатҳои китобати онҳоро шарҳ диҳед.

— Сафар, имруз ба отделенияи ту рафиқони нав омаданд?

— Ҳа, рафиқ комиссар. Мана ҳамин панҷ кас, — ҷавоб дод Сафар Мамараҷаб ва боз чор каси дигарро нишон дода.

— Ҷойи хоб, хӯрок ва сарулибосашон пурра таъмин аст?

— Ҳамааш, рафиқ комиссар.
— Инҳо аз кучо мешаванд?
— Ду кас аз Ҳисор, се кас аз Варзоб, рафиқ комиссар. Ана, ин кас ҳамдеҳаи худам, — гуфт Сафар Мамараҷабро нишон дода.

— Оҳо, бисёр нағз. Номат чист, рафиқ?
— Номам — Мамараҷаб, номи падарам — Юсуф, рафиқ начальник.
— Ана, ба шумо бисёр хуб шудааст, бо ҳамдеҳаатон дар як ҷо зиқ намешавед, — гуфт комиссар ва хандида-хандида ба гап давом кард, — акнун даҳ сол дар аскари бошед ҳам, чӣ парво?

Фотех Ниёзи

Лугат

отделения — шӯба, қисм, як гуруҳи сарбозон

комиссар — роҳбари як қисми ҳарбӣ

начальник — сардор, дар ин ҷо ба маънии комиссар

Савол ва ҷупуришҳо

1. Чаро пас аз муҳотаби *рафиқ* аломати савол гузошта шудаасту пас аз муҳотаби *рафиқ начальник* аломати нуқта? Хелҳои ҷумларо аз рӯи оҳанг ба хотир биёред.

2. Калимаҳои *панҷ*, *даҳ* кадом ҳиссаи нутқанд, дар ин матн ба вазифаи кадом аъзон ҷумла омадаанд?

3. Дар матн суҳан дар бораи чӣ меравал?

Машқи 197. Ҳангоми навиштани ҷумлаҳои аломатҳои китобати даркориро гузошта, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

1. Парвизҷон ба берун баро
2. Падару модарон Бачаҳоро беназорат нагузоред
3. Пагоҳ шогирдони азиз ба тамошои баҳри Норақ меравем
4. Ҳама ба ин тараф гузаред рафиқон
5. Ту ҳам гуштингирӣ меравӣ Собир
6. Шуморо ба иди арча хуш омадед меғуем дустон

Тартиби таҳлил

1. Хели ҷумла аз чиҳати мақсади ифодаи фикр ва оҳанг (хабарӣ, саволий, амрӣ, хитобӣ).

2. Таркиби ҷумла: хуллас ва тафсилии будани он.

3. Сараъзоҳо.

4. Аъзоҳои пайрав.

5. Аъзоҳои чида.

6. Муҳотаб ва аломатҳои китобат дар он.

Таҳлил ду хел мешавад: шифоҳӣ ва хаттӣ.

Намунаи таҳлил: Шодигул ба соли нав бесаброна интизорӣ мекашад. (С.Улуғзода)

Таҳлили шифоҳӣ: Ин ҷумлаи хабарӣ, дутаркибаи тафсилии аст.

Сараъзоҳо: Чӣ кор мекард? — **интизорӣ мекашид** (*хабар*). Кӣ? — **Шодигул** (*мубтадо*). Аъзоҳои пайрав: Ба чӣ? — **ба соли нав** (*пурқунанда*). Чӣ тарз интизорӣ мекашид? — **бесаброна** (*ҳоли тарзи амал*).

Намунаи таҳлили хаттӣ: Шодигул ба соли нав бесаброна интизорӣ мекашид.

Машқи 198. Ин ҷумлаҳоро аввал шифоҳӣ, баъд хаттӣ таҳлил намоед.

1. Мутриба ва Мунира барои саёҳат ба Маскав мераванд.
2. Суман ва Санавбар бо додарчаашон дар боғи мактаб бозӣ мекарданд.

Машқи 199. Хонед, ҷумлаҳои дутаркибаю яктаркибаро ҷудо кунед. Ҷумлаҳои чидаъзоро нависед.

Мазмун, садои тормоси мошину шарфаи пойро шунида, соҳибхона дарвозаро кушод. Марди нуронии миёнақад, кушодачехра ба пешвоз баромад. Маро дида табъаш болид, оғуш кушод. Ҷамдигарро ба канор гирифт. Ба рӯям дуру дароз синча кард, аз коҳидани чехраам рамуже гирифт. Дасти навозиш ба сарам бурд, сила кард. Ин дам аз дилаш чиҳо гузашт, намедонам, вале гармии гуворои дасташро нағз ҳис кардам, ки навозиши пурмеҳри падарро мемонд.

- Худатро гирондай, — гуфт.
- Кор бисёр буд, барои мунтазир карданам узр.
- Мефаҳмам, — гуфт у, — ташвишат бисёр. Лекин бовар доштам, ки дер бошад ҳам, меояй. Хайр, биё, хуш омадӣ, — гуфта, аз дастам дошта сӯйи дарвозаи кушода ҳидоят кард.

Бобо Насриддинов

Луғат

- синча кардан** — бодикқат нигоҳ кардан
коҳидан — хароб шудан, лоғар шудан
худро гирондан — пажмурда, лоғар шудан, монда шудан
рамуз гирифтан — мушоҳида кардан, пай бурдан

Савол ва сунорин

1. Мавридҳои истифодаи ибораҳои *хуш омадед*, *хуш бошед*, *роҳи сафед*, *сафари беҳатар* -ро шарҳ диҳед.
2. Узр хоستان одати хуб аст ё бад?

§ 41. ҶУМЛАИ МУРАККАБ

Машқи 200. Хонед ва ҷумлаҳои ро, ки аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода иборатанд, нависед.

Мӯйсафед ҳануз аз купруки Кофарниҳон нагузашта ба хоб рафта буд. Женя «газик»-и навро чунон ҳам боэҳтиёт меронд, ки ба хоби ӯ ҳалал нарасонад. Вай мекушид, ки то худӣ Норақ уро бедор накарда барад, то ки мӯйсафед озори роҳро ҳар чӣ камтар ҳис кунад. Аз устакорӣ Женя мӯйсафед вақти ба агбан Чормағзак баромадану фуромадан ҳам бедор нашуда буд. Агар ҳатто бедор бошад ҳам, ба ҳар ҳол чашм пушида, ҳомиш менишаст, ки Женя уро дар хоб гумон мекард. Бинобар ҳамин ҳам дами аз қишлоқи Чашма гузашта, ба даҳанаи Норақ расидан ногаҳон дасти камхуну каммадори мӯйсафед ба китфи Женя гузошта шуд, вай ниҳоят ба тарс афтод: «Ба ӯ чӣ шуд?!» — бо изтироб аз дил гузаронд Женя ва мошинро оҳиста дар канори роҳ нигоҳ дошт.

Антон Григоревич ба суоли шофёр ҷавобе налода, худаш дари қафоро кушода фуромад.

Юсуф Ақобиров

1. *Ба ӯ чӣ шуд?* аз рӯи мақсади ифодаи фикр ва оҳанг чӣ хел ҷумла аст?

2. Калимаҳои *набз ва назм*-ро шарҳ диҳед.

3. Калом пайвандакҳо ҷумлаҳои содара ба ҳамдигар алоқаманд кардаанд?

Ҷумлае, ки аз ду ва зиёда ҷумлаҳои сода иборат аст, **ҷумлаи мураккаб** номида мешавад. Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаб ду тарз алоқаманд мешаванд: пайваст ва тобеъ. 1. Салимбой ба пеш даромад ва ҳар ду лаб-лаби поёноби ҳавз ба тарафи шарқии дара рафтанд. (*Р. Ҷалил*) 2. Муҳочирон дар қори кишоварзӣ низ тифоқу ҳамраъӣ буданд, ҳар кас бо сидку ҷалал қор мекард, зеро онҳо самараи ҳуби меҳнаташонро дида буданд. (*Х. Шарифов*)

Машқи 201. Хонед, ҷумлаҳои мураккабро ёбед ва муносибати маъноии ҷумлаҳои содаи таркиби онҳоро шарҳ диҳед.

ҶАЗОИ КҶРНАМАК

Яке аз подшоҳони гузашта ба хидматгори наздики худ гуфт:

— Аз ҷумлаи наздикону хидматгорон мисли ту касеро наёфтам, ки рози пинҳони худро гуям.

— Аълоҳазрато, — гуфт хидматгор, — ман сирри Шуморо чун қони худ нигоҳ хоҳам дошт ва то зиндаам, ба касе фош нахоҳам кард.

— Ман аз бародари худ дар андешаам, — гуфт подшоҳ, — мехоҳам, ки уро ба қатл расонам, то вай ба хотири тоҷу тахт ба қони ман қасд накунад.

Хидматгори бадахд баъди шунидани ин раъйи подшоҳ ниҳонӣ бародари вайро огоҳ кард ва бародари подшоҳ ба мамлақати дигар фирор карда аз кушта шудан халосӣ ёфт.

Баъди муддате подшоҳ вафот кард ва ба қойи ӯ бародараш ба тахт нишаст ва аввалин фармоне, ки содир кард, дар бораи қатли хидматгори кўрнамаки бародараш буд. Ҳамин тавр, ба зудӣ хидматгори кўрнамак ба ҷазои амали худ расид.

1. *Андешаам* -ро аз рӯи таркиб шарҳ диҳед.
2. *Фирор кардан* чӣ маъни дорад?
3. Киро курнамак мегуянд?
4. Чаро бародари подшоҳ хидматгорро, ки ба у некӣ карда буд, қатл кард?

§ 42. ПАЙВАНДАКҲО ДАР ҶУМЛАИ МУРАККАБ

Машқи 202. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро муқоиса карда хонед, воситаи алоқаи ҷумлаҳои содаи таркиби онҳоро муайян намоед.

1. Ҳаво соф, офтоби пур-
ҳавсалаи саратон дурахшон.
(*С. Айни*)

2. Либосҳои онҳо пора гар-
диданд, пойафзолҳои онҳо
афсурда шуданд. (*Р. Ҷалил*)

1. Ғайр аз Давлат дар ин
ҷо боз бисёр афсарон ҳам
буданд, ки оилашонро гу-
сел мекарданд. (*Ф. Ниёзи*)

2. Мегуянд, ки ситораҳо
низ заминро ба андозае равшан
мекунад. (*Ф. Муҳаммадиев*)

Ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаи мураккаб ба воситаи пайвандакҳои *ва*, *-у (-ю)*, *аммо*, *вале*, *лекин*, *ки*, *чунки*, *зеро*, *зеро ки*, *вақте ки*, *агар* ва оҳанг алоқаманд мегарданд.

Ба ғайр аз пайвандаки *ва*, *-у (-ю)* пеш аз пайвандакҳои дигар вергул гузошта мешавад: Бригадаи Осипов дар чаҳор смена кор мекунад, вале дар куҷо будани худ Осиповро касе намедонад. (*Ю. Ақобиров*)

Пайвандаки *-у (-ю)* бо калимаи охири ҷумлаи якум якҷоя навишта мешавад: Ҷ. Ҳофизон суруд мехонанду раққосаҳо мерақсанд. (*Тоҷӣ Усмон*)

Ҷумлаҳои сода бе пайвандак, бо ёрии оҳанг ҳам ба ҳамдигар алоқаманд шуда, ҷумлаи мураккабро ташкил медиҳанд: Зиндагӣ ҳамин аст, амак, як кас меравад, каси дигар меояд. (*Сорбон*)

Бихандад лола бар саҳро ба сони чеҳраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун ба сони дидаи Маҷнун.

Абуабдуллоҳи Рудақӣ

Машқи 203. Матиро ифоданок хонед, ҷумлаҳои мураккабашро муайян намуда, воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои содари дар онҳо шарҳ диҳед.

КАДОМАШ ДУРУСТ АСТ?

Афандӣ аз куча дар айни гармии ҳаво ба хонааш омад. Азбаски бисёр тафсида ташна монда буд, занашро ҷеғ зада, гуфт:

— Ягон коса ҷурғот биёр, ҳурам, чунки ҷурғот ҳам тафси дили касро паст мекунад, ҳам ба меъда нафъ дорад.

Занаш гуфт:

— Як коса он тараф истад, як ҷумча ҳам нест!

Афандӣ гуфт:

— Хайр, набошад, боз беҳтар аст, чунки ҷурғот ба кас бисёр зарар дорад.

Занаш пурсид:

— Шумо аҷаб одамед. Аввал гуфтед, ки ҷурғот нафъ дорад, баъд мегӯед, ки зарар дорад. Охир, кадомаш дуруст аст?

Афандӣ ҷавоб дод:

— Агар дар хона ҷурғот бошад, аввалаш дуруст аст, набошад, дуомаш.

Аз «Латифаҳои тоҷикӣ»

Луғат

нафъ — фоида, манфиат

ҷумча — қошук

Савол ва ҷупуришҳо

1. Пайвандак дар аввали кадом ҷумлаи мураккаб омадааст?
2. Дар байни ҷумлаҳои содаи он кадом аломат гузошта шудааст?
3. Муайян кунед, ки ин нақл ба кадом услуб тааллуқ дорад.

Машқи 204. Нависед, ба зери пайвандакҳо хат кашида, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Ҳангоме ки замин ба қадри кифоя гарм мешавад, тухми рустаниҳои гармидуст ё ба гармӣ серталабро кишт мекунанд.

Вале ҳаминро ба назар гирифта нозим аст, ки тухми чунин рустаниҳои гармидуст (гармипарвар), аз қабилҳои ҷуворимаққа, лубиё, бодиринг, каду, харбуза, помидорро ҳам дер кошташ мумкин нест.

Азбаски офтоб руз аз руз гармтар мешавад ва ин боиси боз хуштар гардидани замин мегардад, кишти бемаҳали ин зироатҳо метавонад боиси камҳосилии онҳо гардад. Дар аксари ҳолатҳо, ҳамин ки замин 10—15 дараҷа гарм шуд, ҳар чи зудтар тухми рустаниҳои гармидустро коштан зарур аст. Агар муҳлати кишт дер шавад, тухм ба замини хушк афтида, суст месабзад ва боиси кам шудани ҳосил мегардад.

Аз «Ботаника»

Луғат

боиси — сабаби

Савол ва ҷавоб

1. Ҷумлаҳои яктаркибаро муайян кунед.
3. Ҷаро дар таркиби *ҳангоме ки* пеш аз *ки* вергул намегузоранд?

Машқи 205. Пайвандакҳои *ва, вале, ки, вақте ки, агар* -ро истифода бурда ҷумла соzed.

ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ ҶУМЛАИ МУРАККАБ

Тартиби таҳлил:

1. Хели ҷумла аз ҷиҳати сохт.
2. Тарзи алоқани ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб.
3. Воситаи алоқани ҷумлаҳои сода.
4. Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаб.

Намунаи таҳлил: Вақте ки падарам аз шиносҳо дар бозор кихоро диданамро пурсид, он одам ба ёдам омад... (*С.Айнӣ*)

Таҳлили шифоҳӣ: Ҷумла аз рӯи сохт мураккаб буда, аз ду ҷумлаи сода иборат аст. Дар ҷумлаи якум асос падарам (*мубтадо*) ва пурсид (*хабар*), дар ҷумлаи дуюм асос одам (*мубтадо*) ва ба ёдам омад (*хабар*) мебошанд.

Ҷумлаҳои сода ба ҳамдигар бо пайвандаки **вақте ки** алоқаманд гардида, бо аломати вергул аз ҳамдигар ҷудо карда шудаанд. Ҷумлаи мазкур мураккаби тобеъ аст.

Таҳлили хаттӣ: Вақте ки падарам аз шиносҳо дар бозор кихоро диданамро пурсид, он одам ба ёдам омад.

Машқи 206. Хонед. Мазмуни ҳикматҳоро шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои сода ва мураккаби онро муайян кунед.

Вақте як китоби хуб ба даст овардаед, дигар чӣ гусса доред?

Ҳар китобе, ки ба хона мебаред, донишмандест, ки ба хидмати худ мегуморед.

Бузургтарин сухани бузургонро аз китоб бишнавед.

Ганҷинаи донишро ба ҳар қимате бихаред, арзон аст.

Илм хонаро бино мекунад, ҳунар онро ҷойи айшу зиндагӣ месозад.

Ҳар кас дар осмон ситорае дорад, аммо дурахшон кардан ё кӯр кардани он ситора бо худӣ ўст.

Ҳиёнат ба ватан зану фарзанд ва хешону дӯстонро ба душман фурухтаст.

Муҳаммад Ҳичозӣ

Луғат

мегуморед (гумоштан) — таъйин кардан, муқаррар намудан

Савол ва сӯроишҳо

1. Дар ибораи *бузургтарин сухан* калимаи асосӣ кадом аст? Дар ибораи *ба душман фурухтаст* чӣ?
2. Маънии калимаҳои *эхё*, *фархунда*, *варта* -ро гуед.
3. Дар васфи ватан шеър мелонед?

Машқи 207. Ба ҷойи нуқтаҳо аз пайвандакҳои дар қавс овардашуда мувофиқашро гузоред. Шарҳ диҳед, кадоме аз ин ҷумлаҳо сода асту кадомашон мураккаб.

1. Рузе ман дар лаби ҷуйи Мазрангон, ... аз даруни деҳа мегузашт, бо обкашакам бозӣ мекардам. (*С.Айнӣ*)
2. ... маро ба хонаамон оварданд, зан дар берун, дар дами дарвоза ба ароба савор шуда истода буд. (*С.Улуғзода*)
3. Ман даромада хобидан хостам, ... дигар маро то сахарӣ хоб набурд (*М.Наҷмиддинов*).
4. Об хунук, ... соф буд (*Ҷ.Икромӣ*).

5. ... як сурфае бечо намоя,
Хурад хуни цигар бечора модар.

Эрач Мирзо

4. Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекори... нодонӣ намонем.

С.Айна

(ки, зеро, агар, вале, ва, вақте ки, -ю).

§ 43. НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

Машқи 208. Чумлаҳоро ифоданок хонед. Муайян кунед, ки калом чумлаҳо сухани нависандаанд ва каломашон сухани шахси дигаранд.

1. «Адабиёт одамиятро меомузад», — гуфтаанд бузургон. 2. «Духтарам, — сухан сар қард модар, — мо бояд ҳеч гоҳ тоҷик буданамонро фаромуш накунем». 3. Сабрина ба синф даромаду гуфт: «Бачаҳо, пагоҳ ба мактаб шоирон меомадаанд».

Агар сухани шахси дигар бе тағйирот оварда шавад, **нутқи айнан нақлшуда** ном дорад.

Нутқи айнан нақлшуда дар нохунак оварда мешавад. Сухани нақлкунада дар паҳлуи нутқи айнан нақлшуда меояд ва одатан ба қя тааллуқ доштани онро низ ишора менамояд. Агар нутқи айнан нақлшуда дар аввал ояд, баъди он **аломати вергул, тире** гузошта мешавад: «Доништа монед, ки тозагӣ гарави саломатист», — таъкид қард муаллима. Агар дар охир ояд, пеш аз он **аломати баён** мегузоранд: Падарам ба ман чунин насиҳат мекунанд: «Аз меҳнат натарсия, бузург мешавӣ». Нутқи айнан нақлшуда ҳамеша бо ҳарфи калон сар мешавад.

Машқи 209. Ба суханони нақлкунада суханони шахси дигарро илова қарда нависед. Истифодаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.

1. Асрор гуфт: _____, 2. Муаллим фармон дод: _____! 3. Модарам пурсид: _____? _____?

4. _____! — ҳайрон шуд Комил.

Машқи 210. Матиро хонед. Суханони нақлқунандаро аз суханони шахси дигар ҷудо кунед. Истифодаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.

МАРДИ ҲАҚШИНОС

Искандари Мақдунӣ яке аз амалдорони худро аз мансаби баланд озод кард ва ба вазифаи паст таъйин намуд.

Рузе он мард ба назди Искандар ҳозир шуд ва шоҳ аз ӯ пурсид:

— Дар вазифаи нав худро чӣ гуна ҳис мекуни?

— Умри подшоҳам дароз бод, — гуфт он мард, — бузургиву шарифии мард вобаста ба мансабу вазифа нест, балки мансабу вазифа ба шарофати мард бузург мегардад. Дар ҳар вазифа шуғле бо сирати нек ва аз дили софу бо адлу инсоф кор бояд кард, то мард обрӯву эътибор ба даст орад.

Ҷавоби марди некӯсират ба Искандар писанд омад ва ӯро ба вазифаи аввалааш барқарор кард.

Абдурахмони Ҷомӣ

Дуғат

мансаб — рутба, дараҷа; мартабаи олия

шуғл — машғулият, кор; касбу ҳунар

шарофат — шариф будан; обрумандӣ

Савол ва ҷупоринҳо

1. Таркиби *подшоҳам* -ро муайян кунед.
2. *Барқарор кардан* -ро боз бо кадом калима ифода кардан мумкин аст?
3. Аз мазмуни матн чӣ хулоса бароваред?

Машқи 211. Ба оҳанги ҷумлаҳои айнан нақлшуда риоя карда, матиро хонед.

Тағоиям гуфт:

— Мо меҳмонони ногуфт (нохонда) шуда омадем, шумо дар хона набудед, бо вучуди ин беномусӣ карда даромадем.

— Аз беномусӣ Худо нигоҳ дорад, — гуфт соҳибхона, — ин хонаи худатон аст, магар ба хонаи худ даромадани як кас беномусии ӯ мешавад? Ин тавр нагӯед, ки ман хафа мешавам!

— соҳибхона ба додари худ чою дастархон фармуда, давом намуд:

— Вақте ки дарвоза тақ-тақ шуд, ман дар ин чо будам. «Аҷаб нест, ки барои дастгир кардани ман одамони амир омада бошанд», гуфта берун баромадам ва руй пинҳон кардам. Баъд аз ба хона даромада нишастани шумо ман ба пушти дари боло омада, аз тарқиши дар нигоҳ кардам ва дар равшани чароғ шуморо шинохта, хотирҷамъ шуда, ба хона даромадам.

— Бисёр хуб! — гуфт Қурбонниёз, — гуед кани, зиндагони чӣ навъ гузашта истодааст?

— Агар ба ҳоли худамон монанд, бад нест, — гуфт соҳибхона, — ба касе кордор намешавем, бечорагӣ карда зиндагӣ мекунем.

Садриддин Айни

1. Чумлаҳои мураккаби матиро ёфта, воситаҳои алоқаманд шудани чумлаҳои содаро нишон диҳед.

2. Иборати *руй пинҳон кардан* чӣ маъно дорад?

3. Муносибату муомилаи соҳибхонаро муҳокима кунед.

Машқи 212. Аз рӯи чумлаҳо нақшаҳо соzed.

Намуна:

1. _____ ?
2. _____ ; _____ !
3. _____ , _____ .

1. — Ту ба тамошои футбол меравӣ? — пурсид Шохруҳ.

2. — Об омад! — нидо кард писарбача.

3. — Аввал дарсҳоямро тайёр мекунам, баъд ба оббозӣ меравам, — гуфт Одил.

§ 44. МУКОЛАМА

Машқи 213. Матиро ифоданок хонед. Гуед, ки чанд кас ба ҳамдигар гуфтугу мекунанд.

— Моҳи медорӣ?

— Не.

- Дарёро тамошо мекуни?
- Ҳа.
- Ту аз калом деҳа?
- Аз Заркамар.
- Аз Заркамар? Писари кӣ?
- Писари Салом.
- Наход? Номат чӣ?
- Чалол.
- Эҳ-ҳа. Ана вохурию. Чалол Саломов гуй? Э қанд зан, шаҳбоз.

Ҷонибек Ақобиров

Савол ва суноришҳо

1. Вазифаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.
2. Чаро ҳамсуҳбаташ ба писарбача *ту* гуфта муроҷиат кардааст?
3. Чаро ҳамсуҳбат писарбачаро *шаҳбоз* гуфтааст?

Гуфтугӯии ду ва ё чанд ҳамсуҳбатро **муколама** меноманд. Дар муколама сухани ҳар як шахс аз сари хат бо аломати тире ва ҳарфи калон сар мешавад.

- Ҳо, Баротов? Кай омадед?
 - Ҳамин руз.
 - Пётр Николаевич ду бор Шуморо пурсид.
 - Вай дар ҳамин ҷост?
 - Не, дар хонааш. Нотоб. Фармуд, ки агар биёед, Шуморо ба наздаш равона кунам. Ҳозир равел.
 - Дер нест?
 - Шумо магар одати Пётр Николаевичро намедонед?
- Барои вай ҳеҷ қадом соат дер нест. Роҳи хонаи уро медонед?
- Медонам.

Сотим Улуғзода

Машқи 214. Ҳангоми муколама ба оҳангу тарзи гуфтор риоя намоед.

- Биёед, ки ба таанӣ нишаста гапзанон кунем. Хуш, зиёрат қабул!
- Мурод ҳосил.

- Аз Ленинобод кай?
- Як ҳафта пеш баромада будаму аз Москва худи ҳамин руз.
- Меваҳои Ленинобод имсол чӣ тавр? Ҳоло нағз пухтаанд?
- Шумо кай боз ин ҷод, ки чигунагии ҳосилу пухтани вайро мепурсед?
- Нуҳ моҳ шуд, ки ин ҷо омадам. Аввал ду моҳ дар Душанбе будам. Барои таҳсил омадам.

Раҳим Ҷалил

Луғат

тааний — оҳистагӣ, сабр

Ленинобод — номи пешинаи шаҳри Хуҷанд ва вилояти Суғд

Савол ва супориш

2. Чумлаҳои мураккабро ёбед ва шарҳ диҳед.
3. Суҳбат дар кадом фасли сол воқеъ шудааст?

§ 45. ТАКРОРИ НАҲВ ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ

Савол ва супоришҳо

1. Наҳв чиро меомузд?
2. Ибора чист?
3. Ибора аз кадом ҷузъҳо иборат аст?
4. Ҷузъҳои ибораҳо ба ҳамдигар бо кадом воситаҳо алоқаманд мешаванд?
5. Чумла чист?
6. Асоси чумларо чӣ ташкил медиҳад?
7. Чумла аз ҷиҳати мазмун ва оҳанг чанд хел мешавад?
8. Чумлаи хабариро бо мисолҳо фаҳмонед.
9. Барои чумлаи саволӣ мисол гӯед.
10. Чумлаи амриро бо хитобӣ муқоиса карда, бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Барои чумлае, ки дар охираш ҳам аломати хитоб ва ҳам аломати савол меояд, мисол оред.
12. Аъзои чумла чист?
13. Ҳар як сараъзо ва аъзои пайрави чумларо номбар ва таъриф кунед ва бо мисолҳо фаҳмонед.
14. Чумлаи дутаркиба чист?
15. Чумлаи яктаркибаро бо мисолҳо фаҳмонед.

16. Чумлаи ҳуллас чист?
17. Чумлаи тафсилиро бо мисол шарҳ диҳед.
18. Чӣ гуна чумлаҳоро чидаъзо мегуянд?
19. Мухотаб чист?
20. Чумлаи мураккаб чист?
21. Чумлаҳои сода дар таркиби чумлаҳои мураккаб бо кадом воситаҳои алоқаманд мешаванд.
22. Пайвандакҳои *ва*, *-у* (*-ю*) дар чумлаҳо чӣ вазифаро адо мекунанд?
23. Нутқи айнан нақлшуда чист?
24. Дар нутқи айнан нақлшуда кадом аломатҳои китобат истифода мешаванд?
25. Чиро муколама меноманд?

Машқи 215. Матнро нависед. Ибораҳои ёфта, калимаи асосӣ ва тобеи онҳоро шарҳ диҳед.

Ман ин аҳволро дида гуфтам:

— Ба ин ҷо даромадани ту дуруст набуд ва дукони берун барои ту аз ин ҷо беҳтар буд.

— Агар ихтиёр дар дасти худам мебуд, ба ягон касби дигар медаромадам, аз ҳама беҳтар буд, — гуфт у бо табассуми захромез ва баъд аз ду-се бор сурфа кардан сухани худро давом дод: — Ман аз падар дувоздаҳсола мондам. Модарам дар зиндагӣ муҳтоҷ шуда, аз шайх панҷоҳ танга бунак (аванси музди кор) гирифта, маро ба у ба шогирдӣ дод. Шайх маро барои усто кардан дар назди устои дукони берунаш монд.

Садриддин Айни

Савол ва сунорш

1. Маънии иборати *табассуми захромез* чист?
2. Сабаби шогирди шайх шудани ҷавонро фаҳмонед.

Машқи 216. Матнро нависед. Ба зери калимаҳои, ки аломати предметро аз ягон ҷиҳат муайян мекунанд, хат кашед.

Нурҳои гарми офтоб ва садоҳои хуши паррандагон моро аз хоб бедор карданд. Руз аллакай нисф шуда буд. Дарахтзор, ки дар торикии шаб фарқ карда натавонистам, себзоре будааст. Гирду атрофи шоҳаҳои онҳо занбурӯҳо парвоз доштанд. Гулҳои сурху сафед ва баргҳои сабзи шоҳаҳои дарахтон якҷоя бо

лолаҳои шукуфону майсаҳо чаманзореро мемонданд. Аз куҷое овози форами булбулон ба гуш мерасид. Он руз гулу булбул ҳам ҷанги хонумонсузро фаромуш карда буданд.

Абдуҷаббор Қаҳҳорӣ

Савол ва супориш

1. Маънии ибораҳои *садоҳои хуши паррандагон* ва *овози форами булбулон-ро шарҳ* диҳед.
2. Дар матн кадом фасли сол тасвир шудааст?

Машқи 217. Хонед. Ҷумлаҳои содаи дутаркиба ва яктаркибаро муайян кунед.

Зебо қатори садҳо ҷавонон бахташро санҷид. Аз се имтиҳон гузашт. Вале дар санҷиши охирон кораш омад накард. Духтарак зиқ шуд, лекин аз ҳеҷ кас домангир не. Охир ба саволҳо ҷавоби пурра дода натавонист... Аммо шоду қаноатманд ҳам буд, ки аз се имтиҳон гузашт ва роҳу равиши имтиҳонсупориро фаҳмид. Бовар кард, ки талош кунад, ба мақсад мерасад...

Ба деҳа баргашт. Дар лабаш ханда буду дилаш хичил... Модараш аз бебарории у зоҳиран худро бепарвою шод нишон дод, аммо дилаш ба ҳоли духтараш сӯхт.

— Гуфтам-а, ба чени курпаат пой дароз кун, ки хандасор нашавӣ..., меҳнатакот зоеъ шуд...

— Чаро хандасор мешудааст? — гуфт амаки Абдулло. — Ягон гуноҳ накардааст-ку, занак. Меҳнаташ ҳам беҳуда нарафт. Бисёр чизҳоро фаҳмидӣ-а, духтарам?... Боз соли оянда... Ҳеҷ гоҳ ноумед нашав, духтарам...

Дили Зебо аз суҳанҳои нарми падар кушода шуд, таскин ёфт.

Абдулҳамид Самадов

Савол ва супоришҳо

1. Дар ҷумлаҳои яктаркиба бештар кадом таркиб вуҷуд дорад?
2. Маънии калимаҳои *ҳикмат*, *офият*-ро гуед.
3. Чаро Зеба аз имтиҳон нагузашта бошад ҳам, хурсанд аст?

Машқи 218. Хонед. Чумлаҳои мураккабро муайян кунед ва воситаҳои алоқаи чумлаҳои соларо шарҳ диҳед.

Дар таърихи маданияти хеле қадим ва пурифтхори халқи тоҷик аз будани китобхонаҳои пур аз китобҳои пурқимати нодир дарак дорем. Дар вақти мунозеа ва кашмакашҳои байни ҳукмдорон сухта нобуд карда шудани маҳзанҳои китобро низ маъхазҳои таърихӣ қайд кардаанд. Дар ҳар сурат таъсиси китобхонаҳо ва ҷамъ овардани китобҳо яке аз рукнҳои асосии маданияти мо будааст. Вале китобхонаҳои давлатӣ, ки дар онҳо китобҳои пурарзишро ҷамъ мекарданд, як ҷузъи хазинаи давлат ҳисоб меёфтанд. Китобҳо ба сандуқҳо зер карда, дар хонаҳои дарбаста нигоҳ медоштанд ва ҳатто олимони забардаст ҳам ба онҳо роҳ ёфта наметавонистанд. Бигирем Абу Алия ибни Синоро. Ӯ аз будани китобхонаи бузурге дар арки амири сомонӣ хабар дошт, лекин ба он роҳ ёфта наметавонист. Ниҳоят, вақте ки амири сомониро муолиҷа кард, амир ба вай гуфт: — Ҳар чӣ мехоҳӣ, аз ман талаб кун.

Абу Алия зару зевар талаб накард, мансаб напурсид, фақат иҷозат хост, ки ба вай ба даромадан ба китобхонаи арк рӯхсат дода шавад.

Раҳим Ҳошим

Дуғат

- мунозеа** — низоъ, хусумат
маҳзан — хазина, ганҷ
маъхаз — сарчашма, санад
руки — қисми муҳимми ҳар чизе
ҷузъ — қисм, ҳисса
арк — қалъаи амир

Савол ва супоришҳо

1. Гуед, ки дар ду ҷумлаи аввали матн кадом аъзоҳо чида шудаанд?
2. Шумо ба хоҳиши Абуалия ибни Сино чӣ баҳо медиҳед?
3. Шумо ба ягон китобхона аъзо ҳастед?
4. Ба матн сарлавҳаи мувофиқ гузоред.

Машқи 219. Хонед, сухани нақлқунанда ва нутқи айнан нақлшударо муайян намуда, ҷойи онҳоро фаҳмонед.

Дар айни қиёми рӯз ба сари тарозуи вай Зебӣ, Умрихола ду ҷуволӣ калони пахтаро бардошта омаданд. Зебӣ аввал ҷуволӣ

худ, баъд чуволи Умрихоларо ба болои тарозу партофту остини барзадаашро кушода, бо нугаш арақи пешонӣ ва зери муйҳои ду чаккаашро пок карда, зуд-зуд нафаскашон ба тарозубон гуфт:

— Ҳотамҷон, кани баркашед!

— Хуш, муаллима. Як дам сабр кунед, камтар истироҳат кунед, аз афтатон мебинам, ки хеле монда шудаед, — ҷавоб дод Ҳотам бо дафтарчаи дар дасташ буда синаи арақшори худро бод дода.

— Барои мондашавӣ фурсат нест, додар, — ба гап Умрихола ҳамроҳ шуд, — тезтар баркашида, ҷуволҳоро ҳолӣ кунед, ки қорамон шитоб.

— Боз чӣ шитобқорӣ, як бошад, нормаи имрузаатонро-ку ду баробар барзиёд иҷро кардел.

— Магар чор баробар иҷро шавад, бал аст? — пурсид фаҳрида Зеби.

— Кани, кошки ҳамин тавр шавад, муаллима, тоқиямро ба осмон партофта, давон-давон барои хабар додан ба назди Мамараҷаб мерафтам, — гуфт Ҳотам.

Зеби номи Мамараҷабро шунидан замон як ба атрофаш нигоҳ карду баъд оҳиста аз Ҳотам пурсид:

— Звенои Мамараҷаб чӣ қадар чида бошад, намедонед?

— Ана ҳозир мефаҳмем, хоҳар, соҳиби лавҳаи фаҳри, талабаи худатон Шокирҷон ҳам омада истодааст.

Фотех Ниёзӣ

Дуғат

қиём — рост шудани офтоб дар ними рӯз

чакка — ду тарафи пешонӣ

норма — меъёр, миқдори муқарраршуда

звено — қисме аз ғуруҳи одамон

Савол ва ҷуворибхудо

1. Маънии иборати *тоқиямро ба осмон партофта*-ро шарҳ диҳед.
2. Чаро Зеби аз вазъияти пахтачинии звенои Мамараҷаб пурсон шуд?
3. Аз мазмуни матн чӣ хулоса бароварлед?
4. Ба матн сарлавҳаи мувофиқ гузоред.

Машқи 220. Матиро ба таври муколама хонед ва истифодаи аломатҳои китобатро дар ҳар як суҳан шарҳ диҳед.

— Ҷавони нағз, намеғуед, кучаи ба номи Муродҷон Азимов кучост?

— Кучаи Азимов? Мебахшед, бори аввал мешунавам.

— Шумо инҷой нестед?

— Чаро? Ҳаминҷоиям.

— Пас, нахонд надонед, ки ҳамин хел куча бошад.

— Гуфтам-ку: — Ин хел куча нест.

— Ман меғуям, ки ҳаст.

— Аҷиб. Шояд ин бофтаи хаёли шумо бошад?

— Не, ҷавони нағз. Ин бофтаи хаёли ман нест. Ин нидон дили ман аст. Ман бовар дорам, имрӯз ё фардо дар ноҳияи шумо сатрҳои «Кучаи ба номи Муродҷон Азимов» пайдо мешаванд.

— Намефаҳмам, ин одам қаҳрамони кадом давру замон аст, ки дар сифоташ ин қадар бо ҳарорат ҳарф мезанед?

— Нахонд надонед?

— Ба ростӣ, намедонам.

— Пас, шумо одами инҷой набудаед.

— Ин хел нағуед, ман меранҷам.

— Меранҷед? Ҳайф. Шумо аллақай маро ранҷондед, ҷавони нағз.

— Ман?

— Бале! Номи ҳамдиёри қаҳрамони худро надониста...

Ато Ҳамдам

Супориш

1. Дар ибораҳои *ҷавони нағз*, *ҳамдиёри қаҳрамон* калимаи асосӣ ва тобеъро муайян карда, воситаи алоқа ва маъноро дар онҳо шарҳ диҳед.

Машқи 221. Аз рӯи нақшаи зерин ҷумлаҳо тартиб дода, таҳлил кунед.

1. _____ ва _____.

2. _____, аммо _____.

3. _____, зеро ки _____.

4. _____, ки _____.
5. _____, _____.
6. _____.
7. _____.
8. _____.
9. _____.
10. _____.

§ 46. УСЛУБҲОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКИ

Машқи 222. Муродифот ё шаклҳои гуногуни (шевагии) каллимаҳои адабии зеринро дар муқоиса бо лаҳҷаи маҳаллаатон ёбед ва фарқи онҳоро гуед.

Падар, модар, додар, бародар, падарарус, модарарус, сабзӣ, гунҷишк, танур.

Машқи 223. Ба гуфтугӯи падару модар ва аҳли хонаводаву ҳамсояҳоятон бодикқат гуш диҳед ва гуед, ки нутқи онҳо аз гуфторҳои радиою телевизион фарқ дорад ё не.

Забони адабии услубҳои гуногун дорад: **бадеӣ, илмӣ, публицистӣ** (рузноманигорӣ), **расмӣ (корғузорӣ)** ва **муошират**.

Услуби бадеиро шоирону нависандагон истифода мебаранд. Услуби публицистӣ дар соҳаи матбуот (мақола, хабар, очерк, репортаж, мусоҳиба) ва гузоришоти радиову телевизион истифода бурда мешавад.

Машқи 224. Ба оҳанги ҷумлаҳо риоя карда, матнро бурро ва бо эҳсосоти баланд қироат кунед.

— Бародарон! Фақирон! Бихезед, ғазот кунед! Чавру зулм аз ҳад гузашт, мулк қазирбод шуд, халқон ҳору зор. Манғит моро одам ҳисоб намекунад. У моро дар диёри худамон ғариб карда, бехонумон кард. Ҳоким, амалдор, сипоҳӣ, халқонро гургворӣ мебаранд, корашон бигиру бибар, бизану бидар аст, тамом. Худи онҳо кистанд? Аз кучо омалаанд? Чӣ ҳақ доранд,

ки фақиронро тороҷ кунанд, кудакони моро аз гуруснаги бикушанд? То кай мо чафо мекашем? Дигар тоқат намонд. Ман ба золимон тег кашадам! Фуқаро, бихез, ғазот бикун! Агар номус дорӣ, ҳамият дорӣ, бихез ба ғазот! Тег наёбӣ, таёқ бигир! Табару теша бигир! Аз золим қасос бигир!

Сотим Улуғзода

Дуғат

ғазот — ҷанг, ҳарб, разм дар роҳи дин

фуқаро — фақирон, камбағалон, қашшоқон

ҳамият — номус, орият, ғайрат

Савол ва супоришҳо

1. Матн хоси кадом услуб аст?
2. Муродифи калимаи *таёқ*-ро ёбед.
3. Ин матн аз кадом асари Сотим Улуғзода аст?

Машқи 225. Матнро хонед ва гуед, ки он бо кадом услуб навишта шудааст.

ТАЪРИХИ СИИСТОН

Муаллифи ин таърих маълум нест. Аз ахбороти дар дебочаи китоб сабтгардида бармеояд, ки ин асар дар давраи ҳукмронии Туғралбеки Салҷуқӣ (1040—1063) таълиф ёфтааст. «Таърихи Сиистон», чунон ки аз номаш маълум мегардад, таърихи Сиистонро аз давраҳои қадим то соли 1073 дар бар мегирад. Умуман, ин асар дар хусуси таърихи тоисломии Сиистон, муҳити ҷуғрофии он, шахсони бузургу номдори ин сарзамин, таърихи халифаҳои араб ва забт кардани Сиистон аз тарафи арабҳо ва инчунин воқеаҳои сиёсии минбаъдаи ин диёр баҳс мекунад ва доир ба таърихи ин сарзамини қадима маълумоти муфиду муҳим медиҳад.

Дар «Таърихи Сиистон» воқеаҳо ба таври нисбатан объективӣ баён карда шуда, аз овардани ҳама гуна ҳикоятҳои ривоятҳои афсонавӣ худдорӣ карда шудааст. Муаллиф ҳангоми тавсифи қаҳрамонҳо ва шахсони муътабарӣ Сиистон аз ашъори Рудақӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ва дигар шоирони гузаштаи форсу тоҷик мисолҳои зиёд меоварад.

Лугат

дебоча — сарсухан, муқаддима

халифа — ноиб, қонишин

объективӣ — воқея, ҳолисона

Савол ва ҷавоб

1. Ин матн аз матни боло аз қадом қиҳат фарқ мекунад?
2. Муродифи қалимаи *баён қардан*-ро гуед.

Машқи 226. Матиро бодикқат хонед ва гуед, ки он ба қадом услуб тааллуқ дорад.

АЗ ИМТИҲОН ГУЗАШТАНД

Дар доираи амалия намудани дастуру ҳидоятҳои Президенти Тоҷикистон дар мавриди ҳар чӣ бештар ба ғамхория ва таҳсил фаро гирифтани یتимон ва маъюбону бепарастон 4 июли соли равон дар осоишгоҳи собиқадорони ҷангу меҳнат, воқеъ дар мавзеи Харангон, воҳурӣ ва мулоқоти хатмқарлагони литсей — интернати махсуси маъюбон бо ректорони мактабҳои олии шаҳри Душанбе барпо гардид.

Вазири меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҷумҳурӣ зикр қард, ки дар самти сиёсати ҳифзи иҷтимоӣ, махсусан дар бобати дастгирии یتимону бепарасторон, маъюбон ва ба таҳсилу кор фаро гирифтани онҳо аз қониби Ҳукумати ҷумҳурӣ пайваста тадбирҳои судманд андешида мешаванд. Соли гузашта 27 нафар маъюби аълохони литсей ба донишгоҳу донишқалаҳои пойтахт аз тариқи сӯҳбати озод қабул шуда буданд.

Баъд аз сӯҳбату озмоиш 16 нафар тамомқунандаи литсей-интернати мазкур ба мактабҳои олии пойтахт номнавис шуданд.

Аз «Ҷумҳурият»

Савол ва ҷавоб

1. Ҷумлаи охири матн аз рӯи оҳанг ва сохт чӣ гуна аст?
2. Дар бораи вазъи таҳсили хонандагони синфатон ба рӯзномаи девории мактаб хабаре нависед.

§ 47. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МАТН

Машқи 227. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, фарқи онҳоро гуед.

1. Падари Шайх Сино ном дошта, аз вилояти Балх будааст. (*Восифӣ*) 2. Чоршанбе дар Тус бозори калон буд. (*С.Улуғзода*) 3. Устоамак мехост писари хурди худ — Икромхоҷаро устои хунарманд кунад. (*С.Айнӣ*) 4. Моҳи Рамазон дар вақти зардолупазӣ, ки ба моҳи июн рост меояд, омада буд. (*С.Айнӣ*)

Лола духтари хубе буд. Бо омадани ӯ ба хонаи мо қору бори Ҷаҳоншо кам шуд. Ӯ духтари чаққон буду хонаҳои моро тозаю озода мекард, таомҳои лазиз мепухт. Ҷаман, ҳам Ҷаҳоншо Лоларо бо номаш ҷеғ мезадем. Шояд падару бибиям зинда мебуданд, ҷанг мекарданд. Онҳо иҷозат намедоданд, ки мо одами аз худ калонро бо номаш ҷеғ занем. (*Ҳ.Муҳаммадохир*)

Ду ва зиёда ҷумлаҳои аз ҷиҳати маъноии грамматикӣ алоқамандро **матн** меноманд. Матн дорои мавзӯи муайяну ягона буда, дар бораи чизе маълумоти мураттабу батафсил медиҳад.

Матнҳо вобаста ба мазмунашон *нақлӣ (ҳикоягӣ), тасвирӣ ва муҳокимавӣ* мешаванд.

Дар матнҳои ҳикоягӣ ҳодисаю воқеаҳо бо як сужету тартиби муайян нақл карда мешаванд.

Матнҳои тасвирӣ ифодаи ҳолату аломати воқеа ё ҳодисаро дар бар мегиранд.

Дар матнҳои муҳокимавӣ фикр ба тариқи муҳокимаронӣ баён карда мешавад.

Машқи 228. Хонед ва аз рӯи мазмун ба қадом навъи матн тааллуқ доштани онро муайян кунед.

Ривоят мекунад Али (к) аз Расул (с), фармуданд: Ҷар гоҳе ки падару модар фарзандро овоз кунад, февран ҳама қори худро монда, назди падару модари худ рафта, фармонбардории онҳоро ба қону дил кунад ва агар эҳмол карда тарки фармони онҳо кунад, ман безорам аз он шахс. Овардаанд, ки шахсе аз аъроб

назди Расул (с) омаду гуфт: Ё Расулаллоҳ, маро панде диҳед, ки дар дунё ва охираат маро нафъе ҳосил шавад.

Расул (с) гуфтанд, ки падару модари худро эъзоз кун ва фармонбардории онҳоро ба ҷо ор ва аввал таомро ба онҳо ҳурон, Худованд бар ҳар луқмаи таом ба ту қасре дар биҳишт ато кунад.

Аз «Дурратулвоизин»

Дугат

эҳмол — бепарвой, саҳлангоря

эъзоз — ҳурмат, иззат, эҳтиром

аъроб — араб

Савол ва супоришҳо

1. *Овоз кардан* ба кадом маъно омадааст?
2. Калимаҳои *аломати сактадор* -ро ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.
3. Гуед, ки мати ба кадом услуб тааллуқ дорад.
4. Дар хона доир ба мавзӯи «*Ҳурмати падару модар*» нақд нависед.

Машқи 229. Матро хонед ва гуед, ки дар он фикр дар кадом шакл ифода ёфтааст.

Айёми тобистон офтоби ҷаҳонтоб бар болои сар рост баромада, кӯху биёбонро равшан ва гарм намуда буд; лекин, ҳарчанд нимрузии тобистон бошад ҳам, ҳавои кӯҳсор монанди ҳавои баҳор миёна ва форам буд; кабкҳои дари гоҳо бар тега ва гоҳо дар камар сайругашт менамуданд; мурғони хушилхон бар шоҳаҳои дарахтони кӯҳи нишаста нағмасарой ва ғазалхонӣ мекарданд; ҷуйчаҳои оби соф, ки аз фарози кӯҳ ба нишеб аз санге ба санге ҷастухез карда мефуромаданд, аз шилдир-шилдири оҳангдори худ бо мурғони нағматироз ҳамовозӣ мекарданд; гусфандон дар хоби ноз; бузғолагон дар такутоз; ҷупонбачагон дар давидан; оҳубаррагон дар рамидан; хулоса, ҳар кас, ҳар чиз ва ҳамаи табиат дар олами худ ҳурсанд ва шодмон буд.

Ҷупонон ва полабонон гала ва рамаҳои худро, ки аз аввали пагоҳ то нимаи рӯз чаронда сер карда буданд, дар камароби соярав оварда, ба истироҳат гузоштанд ва худҳошон ду-ду, чор-чор ба ҳар гуна бозиҳо: найнавозиҳо, ғазалхониҳо ва бадеҳагӯиҳо машғул шуданд.

Садриддин Айна

1. Дар сархати охир қалом аъзоҳои ҷумла чӣда шудаанд?
2. Дар бораи тобистони маҳалатон мухтасар нақл кунед.

Машқи 230. Хонед ва муайян кунед, ки фикр дар матн чӣ тарз баён шудааст.

НОМИ ИНСОН ВА ТАЪРИХИ ОН

Баъди таваллуди фарзанд аҳли хонавода одатан хеле сертарадду серташвиш мешаванд. Барои вай сару либос, ҷойи хоб, хӯрок ва ҳоказо даркор аст. Аммо волидони қудак ва хешу табор аксар вақт ба як чиз бештар андармон мешаванд, ки он ҳам ҷустуҷӯи ном аст. Ин, албатта, кори хеле муҳиму масъулиятнок аст. Кас мехоҳад, ки ном ҳам хушоҳанг, ҳам пурмазмун ва ҳам ҳозиразамон буда, ба аксарияти аъзоёни оила маъқул бошад. Номро бояд тавре интихоб кард, ки баъд боиси пушаймонӣ нагардад. Ҳама чизро иваз кардан мумкин аст, вале номро аксар вақт бадал намудан амри маҳол аст. Барои ҳамин ҳам интихоби ном бояд амалан мулоҳизакоронаю масъулиятнок бошад. Дар ин кор маълумоти мо дар хусуси ном ҳар қадар васеътару мукамалтар бошад, ҳамон қадар беҳтар аст.

Олим Фафуров

1. Дар матн сухан дар бораи чӣ меравад?
2. *Воқиф будан*-ро шарҳ диҳед.
3. Байти Саъдии Шерозиро маънидод кунед:

«Гирди номи падар чӣ мегардӣ,
Падари хеш шав, агар мардӣ».

4. Ҷумлаҳои ҷидаъзоро навишта, ба зер аъзоҳои ҷида хат кашед.

Машқи 231. Матиро хонед ва мазмуни онро нақл кунед.

Мо дар замоне зиндагӣ мекунем, ки баъзеҳо мегӯянд: «Ҳама чизро бо пул харидан мумкин аст!»... Аммо ҳар кас бояд фаҳмал, ки пул ғуломи дониш аст, на дониш ғуломи пул. Инсон бояд ба қадри худ, забон, миллат ва Ватани худ расида тавонад.

Фуломони пул чунин карда наметавонанд. Чанде пештар ман аз як рафиқам, ки дар шаҳри Лондон таҳсилу кор мекунад, мактуб гирифтаам. Вай навиштааст, ки ба гумони баъзеҳо дар хориҷа дарахти пул бошад.

Бехтарин хушбахтия барои инсон дар сарзамини худ, дар оғуши ватани худ будан аст. Дар Ватани худ дониш андӯхта ва агар зарур бошад, дар хориҷа ин донишро муқаммал кардан ватандӯстия мебошад. Мо бояд фарзандони Ватани худ бошем!

Мирзо Анвар

Сабақ ва суноршиҳо

1. Дар матн боло тарзи ифодаи фикро муайян кунед.
2. Ба матн қадом ном мувофиқ аст?
3. Ифодаҳои *фуломи пул* ва *дарахти пул* -ро аз ҷиҳати мазмун шарҳ диҳед.
4. Нутқи айнан нақлшударо ёбед ва аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед.
5. Сохти ҷумлаи охиринро муайян кунед.

Машқи 232. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

Амир Исмоил бо писараш Аҳмад деворнигораҳои толори китобхонаро тамошо мекунанд. Наср бо ҳайрат ба тасвирҳои менигарад. Деворнигора аз тасвири дарахте азим, ки сар ба фалак кашидааст, оғоз мешавад. Дарахт, ки бештар ба сарв шабеҳ аст, дар миёни дарёи бузург рустааст. Даруни об ҷондорҳои дарёии гирди танаи он ҷамъ шудаанд. Як навъ махлуқҳои афсонавӣ. Дар шохсораш анвои паррандагон лона гузоштаанд. Дар сари дарахт паррандаи азиме бо ҷуваро болҳои бузург зебӯе нишастааст. Дар соҳили сабзу хуррами дарё ҷондорони рӯи замин дар мавқеҳои мухталиф тасвир шудаанд. Шерон — нару мода ба истиқболи якдигар меоянд. Дар миёни онҳо гизоле орому осуда ғунудааст. Аспи сафед ба сӯи уфуқҳои дур медавад, бе савор аст. Ва марде мусаллаҳ ба самти он асп равон аст. Ва офтоб аз паси мурғи афсонавии сари дарахт ҳамчун ҳалқаи заррини мушаъшаъ нурпош мебошад. Филе маст ба паланге ҳамлавар.

Ин ҳама болои шоҳи гови бузург ва гов дар болои моҳие бузургтар. Ва моҳи дар зери замини бекарон.

Аҳмади хурдсол ба нигора наздиктар меравад ва бо диққати ҳар чӣ томтар ба он менигарад.

Муҳаммадзамони Солеҳ

Луғат

махлуқ — офаридашуда, халқшуда

анво — навъҳо, хелҳо, чинсҳо

ғизол — оху, оҳубара

ғунудааст — хобидааст

мушаъшаъ — равшан, дурахшон

Савол ва супоришҳо

1. Матн аз рӯи тарзи баёни фикр чӣ гуна аст? Аз рӯи услуб чӣ?
2. *Деворнигора*-ро шарҳ диҳед.
3. Шумо нигораҳои кадом рассомони тоҷикро дидаед?
4. Ба матн сарлавҳа ёбед.

Машқи 233. Дар хона ягон матни ҳикоягӣ нависед.

Машқи 234. Ба тарзи навиштани нома (мактуб) ва суроғи рӯи лифофа диққат диҳед.

НОМАИ ДУСТОН

Ассалому алайкум, дӯсти азизам, Гуландом!

Ин лаҳза, ки бо ёди ту қалам ба даст гирифтаам, меҳоҳам аз вазъи саломатӣ, зиндагӣ ва қору борат оғаҳӣ ёбам. Саломатиат чӣ навъ аст? Зиндагӣ чӣ гуна ҷараён дорад? Ягон навигарӣ дар зиндагӣ ва корат ҳаст? Агар бошад, ба ман навис. Аз аҳли хонаводаатон пурсем: падару модар, хоҳару бародаронат дар чӣ ҳоланд? Ростӣ гап, ман меҳрубонии волидонӣ туро ҳеҷ гоҳ фаромуш карда наметавонам. Ҳар вақт ба падару модарам баён мекунам. Падару модарам мегуянд, ки шуморо ба меҳмонӣ таклиф намоям. Вақти мевапазӣ биёед, бисёр хуб мешавад.

Агар аз мо пурсидан хоҳӣ, шукри Худо нағз ва осудаем. Дар хона навигарӣ ҳамин, ки ман доларчадор шудам. Ба у Фаридун ном мондем. Ҳаёти мактабиам ҳам бад нест. Дар озмуни варзишӣ шоҳмотбозон иштирок карда, соҳиби ҷойи аввал гардидам. Ба ман ифтихорнома тақдим карданд.

Гуландом! Дар ҳамин ҷо ман ба сухани худ хотима мебахшам. Ба ту, аҳли оила ва дустонат тамоми хушиҳои зиндагиро таманно дорам.

Интизори ҷавоби туам.

Дустат Маҳастӣ.

13.12.06.

Аз кучо? Шаҳри Хоруғ, кӯчаи

Носири Хусрав, хонаи 40

Аз кӣ? Маҳастии Шарифдухт

Ба кучо? Шаҳри Қӯлоб,

маҳаллаи Борбад, хонаи 18, хучраи 24

Ба кӣ? Гуландоми Раҳмон

НОМАИ ФАРЗАНД БА ПАДАР

Ассалому алайкум, падари меҳрубон!

Шуморо ба муносибати Соли нав табрик менамоям. Саломатии Шумо ҷӣ тавр? Мо сиҳат ва саломатем. Падарҷон, медонам, ки Шумо аз хониши ман доништан меҳоҳед. Ман нимсолаи аввали соли хонишро бо баҳои аъло ҷамъбаст намуда, дар озмуни ноҳиявӣ аз фанни таърих ғолиб омадам, Модарам барои ғолибиятам ба ман китоби нағз хариданд.

Хайр, падарҷони азиз. Модару бибиям ба Шумо салом меғоянд.

Бо эҳтиром, писари Шумо Хуршед.

Аз кучо? Ноҳияи Панҷакент,

Ҳоҷагии ба номи Рудақӣ, деҳаи Панҷруд

Аз кӣ? Хуршеди Парвиз

Ба кучо? Шаҳри Душанбе,

ҳиёбони Исмоили Сомонӣ,

хонаи 134, хучраи 47

Ба кӣ? Парвизи Сафарзода

§ 48. МАЪНОИ ЛУГАВИ ВА ГРАММАТИКИИ КАЛИМА

Калима воҳиди асосии забон аст. Бо ёрии калимаҳо мо чумла месозем ва фикри худро ифода мекунем.

Калима ду ҷиҳати ба ҳам алоқаманд: ҷиҳати овозӣ ва ҷиҳати маъноӣ дорад.

Маҷмуи овозҳои, ки маъноеро ифода мекунад, калима номида мешавад. Масалан, калимаи *хона* аз пайвасти овозҳои *х-о-н-а* сохта шуда, маънои истиқоматгоҳ, ҷойи зистро ифода мекунад.

Калимаҳоро аз ҷиҳати ифодаи маъно ба ду ғуруҳи калон ҷудо мекунад:

1. Калимаҳое, ки маънои лугавӣ доранд ва ба савол ҷавоб мешаванд: *об, замин, некӣ, муаллим, зебо, дур, ман, мо, рафтан, гуфтан, дирӯз, оҳиста*. Ин ғуруҳи калимаҳоро **ҳиссаҳои мустақили нутқ** меноманд.

2. Калимаҳое, ки маънои мустақил надоранд ва ба савол ҷавоб намешаванд: *аз, ба, барои, ки, вале, зеро, чунки*. Ин ғуруҳи калимаҳоро **ҳиссаҳои ёридиҳанда** меноманд.

Ба қалом ҳиссаи нутқ тааллуқ доштан ва хусусиятҳои забони онро доро будан маънои грамматикӣ калима мебошад.

Машқи 235. Матро хонед ва ҳулосатонро нависед. Калимаҳои мустақилмаъно ва ёридиҳандаро ёбед.

АНДАР ПЕШИ ҚУСТАН ДАР СУХАНДОНИ

Эй писар, бояд, ки мардум суҳандону суҳангӯй бувад ва аз бадон суҳан нигоҳ дорад. Аммо ту, эй писар, суҳан рост гӯй ва дуруғгӯй мабош ва ҳештан ба рост гуфтан маъруф кун, то агар ба зарурат дуруғе аз ту бишнавад, бипазиранд. Ва ҳар чӣ гӯй, рост гӯй. Валекин ростӣ ба дуруғ монанда мағӯй, ки дуруғи ба рост монанда беҳ, ки ростӣ ба дуруғ монанда, ки он дуруғ мақбул бувад ва он рост номақбул. Пас аз рост гуфтани номақбул парҳез кун...

Унсуралмаолии Қайковус

пешӣ — пешравӣ

маъруф — машҳур, шӯҳратёфта, шинохташуда

мақбул — қабулкардашуда, писандида

парҳез — худдорӣ кардан аз коре, канорагириӣ

Савол ба суворишӯ

1. Фикр дар ҷумлаҳо бо кадом оҳанг ифода ёфтааст?
2. Мухотабро дар матн муайян кунед.
3. Байти зеринро аз ёд кунед:

Дуруғ одамиро кунад шармсор,
Дуруғ одамиро кунад бевиқор.

Машқи 236. Байтҳои зеринро ба дафтаратон нависед. Маънои калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Шараф чизи таҷовузнопазир аст,
Ҳар он кас ки шараф дорад, **кабир** аст.

Мирзо Турсунзода

Одами **бахри** Ватан гар аз дилу ҷон ҷон диҳад,
Пас Ватан уро **чу** модар умри ҷовидон диҳад.

Аскар Ҳаким

Мегапад дил, мезанад дил, меканам ҷон, зиндаам,
Тоҷикам, ҷон додани ман нест осон, зиндаам.

Мирзо Файзали

§ 49. МАЪНОИ АСЛИ ВА МАҶОЗИИ КАЛИМА

Машқи 237. Ибораҳои зеринро муқоиса намуда, бигӯед, ки калимаҳо дар кадоме аз онҳо ба маънои аслии худ наомалаанд.

Ханҷари бурро
курсии саҳт
дарси забон
ангури ширин
барфи сафед

забони бурро
одами саҳт
дарси ҳаёт
сухани ширин
бахти сафед

Ба маъноӣ воқеӣ истифода шудани калима **маъноӣ асли** ном дорад: *хонаи калон, китоби хуб, чормағзи пуч*. Ба маъноӣ ғайриаслӣ истеъмом шудани калима **маъноӣ маҷозӣ** ном дорад: *одами пуч, дили гарм*. Дар ибораи *анори ширин* калимаи *ширин* ба маъноӣ аслии худ кор фармуда шудааст, вале дар ибораи *сухани ширин* ба маъноӣ ғайриаслӣ, яъне *маҷозиаши* истифода гардидааст. Дар ин ибора калимаи *ширин* ба маъноӣ фораму гуворо омадааст.

Маҷоз барои таъсирбахшу ҷозибаноктар тасвир намурадани предмет ва ҳодисаҳои гуногун хизмат мекунад.

Машқи 238. Гуед, ки дар байтҳои зерини Ҳофиз ифодаи «*нури ҷашм*» ба кадом маъноҳо омадааст.

Эй *нури ҷашми* ман, сухане ҳаст, гуш кун,
То соғарат пур аст, бинушону нуш кун!

Деҳқони солхурда чӣ хуш гуфт бо писар,
К-эй *нури ҷашми* ман, ба ҷуз аз кишта надравӣ.

Машқи 239. Муайян кунед, ки дар ҷумлаҳои зерин ифодаҳои ишорашуда кадом маъноҳои маҷозиро ифода намудаанд.

1. Ҳарчанд эшон ва дуохонҳо дар **пӯст кандани мардум** аз сипоҳ фарқ надоранд, лекин у **ҷони касро ба пахта мегирад** ва дар дасти у гирифторшудагон ҷон додани худро нафаҳмида мемонданд. (С.Айнӣ) 2. Устоамак бо ин сухани худ... эшонҳои дуохонии он деҳаро **санг зада буд**. (С.Айнӣ) 3. Модарам **нӯги калобаи чигилшудаи аҳволи** падарамро ёфта буд.

Ўғат

сипоҳ — лашкар, қўшун

Саволҳо

1. Дар мисолҳои боло кадом калимаҳо ба маъноӣ асли ва маҷозӣ омадаанд?
2. Чаро нависандагон чунин ифодаҳоро истифода мебаранд?

Машқи 240. Ибораҳои зеринро маънидод кунед ва ба ҳар кадоми онҳо ҷумла тартиб диҳед.

сандуқи оҳанин
чормағзи пуч
оши пухта
пероҳани сафед
қалами сиёҳ

иродаи оҳанин
суханони пуч
одами пухта
тиллои сафед
рузи сиёҳ

Машқи 241. Ба саволҳои шӯхиомези зерин ҷавоб нависед ва ба маънои калимаҳо диққат диҳед.

1. Кадом *ҳиссаи калима* дар замин ниҳон аст?
2. Кадом *кўпрук* ба ҷайб (киса) меғунҷад?
3. Бо кадом *адад* моҳӣ гирифтани мумкин аст?

Машқи 242. Маъно ва тобишҳои маъноии калимаҳои *сар*, *забон* ва *омад* -ро дар ибораву таркибҳои зерин муайян кунед.

1. Сари кор, сар додан, сари кўҳ, сари ангур, сар бардоштан, аз сар гузаронидан, сари миз.
2. Забони русӣ, забони модарӣ, забони адабӣ, забони паррандагон, забони шеър, забони мурғон.
3. Омади гап, омади кор, омад-омади Аҳмад.

Машқи 243. Шеърро хонед ва ба саволҳо ҷавоб нависед.

Мактабам, нури дидагонам — ту!
Мактабам, умри ҷовидонам — ту!
Мисли модар муҳиббу ғамхорӣ,
Мактабам, ёри меҳрубонам — ту!
Бахту шодӣ — мудом ёри ман,
Мактабам, боғи беҳазонам — ту!

Гулмеҳра Сулаймони

Дуғат

муҳиб — дӯстдор, дӯст
мудом — доим, ҳамеша

1. Сабаби бо ташдид навиштани калимаи муҳиб-ро шарҳ диҳед.
2. Чаро шоира мактабро нури дидагон мегӯяд?
3. Мактабро умри ҷовидон ва ёри меҳрубон дониستاني шоира дуруст аст?
4. Илмомузия чӣ хубиҳо дорад?

§ 50. КАЛИМАҲОИ ЯКМАӢНО ВА СЕРМАӢНО

Машқи 244. Матнро хонед, калимаҳои якмаӢноро муайян кунед.

ДОСТОНИ МАРДИ ҒАРИБ ВА ДУСТИ Ӯ

Марди ғарибе дар шаҳре ворид шуд. Гирди хонае мегашт, ки дар он ҷо маскан гирад. Ба дусте бархурду аз ӯ кумак хост. Душташ уро ба хонаи вайронае бурд, ки хучраҳо сақф надоштанд ва дару тирезаҳои он аз миён рафта буданд. Чунин хонаи вайронаро ба марди ғариб нишон медоду мегуфт, ки агар сақф медошт, метавонистӣ дар он бимонӣ. Агар як хучраи дигар ҳам медошт, метавонистӣ ҳамсаратро ҳам ҷо бидиҳӣ. Агар дару тиреза медошт, метавонистӣ дар он осуда бихобӣ!

Марди ғариб гуфт: — Дар канори дӯстон будану сарпаноҳ доштан хуб аст. Лекин, эй дӯсти гиромӣ, дар «агар» наметавон зиндагӣ кард.

Ҷалолуддини Румӣ

Дуғат

- ғариб** — бекас, мусофир
маскан — ҷойи истиқомат, бошишгоҳ
сақф — шифти хона

1. Боз кадом маӢнои калимаи *дар*-ро медонед?
2. Мазмуни матнро шарҳ диҳед. Ба марди ғариб душташ маслиҳати хубе дода тавонист?
3. Агар шумо ба ҷойи ӯ мебудед, чӣ кор мекардед?
4. Ин байти Саъдиро аз ёд кунед:

Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,
 Дар парешонҳолию дармондагӣ.

Машқи 245. Чумлаҳоро нависед ва гуед, ки дар онҳо калимаи *сар* ба кадом маъноҳе омадааст.

1. Як **сари** канабро аз гарғара гузаронида, ба тарафи берун мефуроранд. 2. Меҳмон ба бозӣ ва парвози гунҷишкони **сари** дарахт чашмашро духта, ба андеша фуру рафта буд. 3. Аз баъзе ҷойҳояш **сари** ангур намоён мегардид. 4. Баъд аз **сари** ману ту ҳам ҳисобамон ба қиёмат намонад. 5. Панҷ нафар тоҷики фидои талабгор шуданд, ки дар **сари** онҳо Дохунда меистад. 6. Ҳамроҳбой ба **сари** келин кардани Гулнор гузашт. 7. **Сари** ин одам калон буд.

Савол ва ҷавоб

1. Дар кадом чумла калимаи *сар* ҳаммаъноӣ худ — *калла*-ро иваз карда метавонад?

2. Даҳ калимаи мураккаб нависед, ки ҷузъи аввалашон калимаи *сар* бошад. *Намуна*: сардор.

Калимаҳо **якмаъно** ва **сермаъно** мешаванд. Калимаҳое ҳастанд, ки фақат як маъно доранд: *радио, танк, ғазал, таърих, сабзӣ, пиёз, ангур, қассоб, дуредгар*.

Гуруҳи дигари калимаҳо ба ғайр аз маънои аслиашон маъноҳои иловагӣ пайдо кардаанд. Масалан, калимаи **дам** дар алоқамандӣ бо дигар калимаҳо маъноҳои зиёдеро ифода мекунад: *даме ки, дам нишастан, дам назадан, дами обро гирифтан, дам кардан (оширо), дами корд, дар дами дар*.

Машқи 246. Аз ибораҳои зерин чумлаҳо тартиб диҳед.

Руйи одам, руйи хотир, руйи замин, руйи миз; бари курта, бари хона; дами об, дами шамшер, дами беғам.

Машқи 247. Хонед ва мазмунашро нақл карда, ҳулосаатонро гуед.

Ба номи наку кушта гаштан ба ҷанг
Беҳ аз зиндагонии боайбу нанг!...
Бифармо, ки мо ҷонсупорӣ кунем,
Ба ҷанги Ватан бар ту ёрӣ кунем!

Муаллим фармуда буданд, ки ин ҷавоби шеърӣ ҷанг-оварони Темурмаликро ба наср гардонда нависем. Ман бо ҳамин

кор машгул будам. Падарам газета мехонданд. Ман аз падарам маънои **накӯ**, **нанг** барин калимаҳоро мепурсидаму он кас маънидод мекарданд. Дар ҳамин вақт касе дарро тақ-тақ кард. Дарро кушодам, ки шахси хушандоме истодааст. Пас аз салому алек у гуфт: «Падаратро назди ман бихон». Дар ҳайрат мондам, ки чӣ хел бихонам, падарро ҳам мехонанд-ми? Бо вучуди он назди падар рафтам ва гуфтам, ки шахсе «Падаратро назди ман бихон» мегуяд.

Баъдтар аз падарам пурсидам: «Магар он шахс тоҷикиро намедонад, ки падаратро «бихон» мегуяд?». Падарам гуфтанд: «Писарам, пурсидан айб несту лекин худи кас ҳам бояд ҷустуҷӯ кунад.» «Фарҳанги забони тоҷикӣ»-ро гирифта бин, ки *хондан* чӣ маъноҳе дорад. Худат ҳам маънои **накӯ** ва **нангро** надоништя-ку. Кас ҳар қадар бештар калима донад, ҳамон қадар беҳтару хубтар сухан мекунад».

Дар ҳақиқат, дар луғат (фарҳанг) дидам, ки *хондан* фақат китобхонӣ набуда, балки **даъват кардан**, **ҷег задан**, **номидан**, **сурудан** ва ҳатто **ҳисоб кардан** барин маъноҳе ҳам доштааст.

Гузариш ба суҳбат

1. Дар иборати *меҳмони ноҳонда* ноҳонда чӣ маъни дорад?
2. Аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маънои номатонро ёбед.

§ 51. МУРОДИФ (СИНОНИМ)

Матри 248. Матиро хонед. Калимаҳои ишорашударо бо ҳаммаъноҳояшон иваз кунед.

Рудаки хушу хуррам мақоми **шӯхеро** бо овози паст зам-замакунон ба **гузари** «Куйи мисгарон»-и шаҳр омада, ба дари **кулбачаи** назарногире дохил шуда, аз роҳрав ба зинапоия гилин ба болохона баромад. Кулба бо ҳавличаи хурдтаракаш ба Маҷ тааллуқ дошт, ки шоир акнун бо вай дустӣ мунис шуда ва дар ин **мусофирати** худ дар кулбаи **вай манзил карда буд**. Рудаки дар болохона, ки рост дар болои дари берун воқеъ шуда буд, **иқомат мекард**. Дари болохона ба руйи бомчаи **пахни** ҳезумхона **кушода мешуд**, ки ин бомча барои болохона хизмати «руйи ҳавлӣ»-ро **адо мекард**.

Сотим Улуғзода

мақом — ин чо номи ҳар як ғуруҳи муайяни оҳангҳои мусиқӣ
мӯнис — унсғирифта, ҳамсуҳбат, дӯсти наздик
тааллуқ — алоқамандӣ, пайвастагӣ

Суроға ба сурудаҳои

1. Соҳти калимаи *назарноғир*-ро шарҳ диҳед.
2. Рудақӣ магар суруд ҳам мехонд?
3. Кадом намоишномаи Сотим Улуғзода ба Рудақӣ бахшида шудааст?

Ҷавобҳо: Гуед, ки мафҳумҳои зеринро боз ба воситаи кадом калимаҳои ифода кардан мумкин аст.

Ангишт, қушун, ахлоқ, ашк, барқ, бемор, бино, бод, бой, камбағал, булбул, ватан, гард, нависанда.

Ду ва зиёда калимаҳои, ки як маъно ё маъноҳои наздикро мефаҳмонанд, **муродиф** ном доранд. Таркиби овозии муродифҳои гуногун, вале маънояшон ба ҳам наздик аст: *ҷаҳон, дунё, гетӣ, даҳр; нодон, сода, ғул, ғумроҳ; хона, кулба, ошён.*

Муродифҳои боигарии забон буда, ба воситаи онҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ ва услубӣ ифода меёбанд.

Мисол 250. Муродифҳои калимаҳои ишорашударо ёбед.

Ду сол гузашт. Фирдавсӣ ҳамоно дар Табаристон **мезист**. Аз ватанаш, хешонаш хату хабар набуд. Аз вай ҳам ба онҳо хабаре намерасид. У зинда аст ё на ва агар зинда бошад, ба чӣ ҳол аст, онҳо намедонистанд. Хавотирӣ мекашиданд, Манижабону **меғирист**, беқарор буд, ки мабодо падараш дар ғурбат бимирад ё балки мурда бошаду хокаш дар ҳамон тарафҳои касмаёб мондааст? Дар соли дуввуми ғайбати Фирдавсӣ хавотиркашии хешон ва дӯстони у, беқарорӣ духтараш аз ҳад гузашт. Манижа ба ки нолида метавонист? **У зорӣ мекард**, ки Рустамзод ба **суроғи** падараруси ғумшуда биравад ва аз у хабаре биёрад...

Дар миёнаҳои тирамоҳ Рустамзод, марди чиҳилсолаи солиму бақувват, ба суроғи падарарусаш сафари Табаристон пеш

гирифт. Роҳи дарозу душвор савора дар як моҳ тай карда шуд. Ниҳоят дар аввали зимистони соли 1017 домоду падарарус дар шаҳри Омул ба дидори ҳам расиданд...

Сотим Улуғзода

Дуғат

гурбат — гарибӣ, мусофири, дурӣ аз ватан

Сабақ ба суғраида

1. Маънои калимаи *касмаёб*-ро шарҳ диҳед.
2. Ифодаи *соли дуввуми гайбат* чӣ маъно дорад?
3. Аз мазмуни матн ба Манижа чӣ гуна баҳо дода метавонед?

Машқи 251. Ба ҷойи нуқтаҳо аз силсилаи муродифҳои овардашуда калимаҳои мувофиқро нависед.

1. Ором, осуда, сокит, хомӯш.

Бача ором ва ... меҳобид. (*С.Айнӣ*)

2. Калон, бузург, азим, кабир, аъзам.

Назар ба гуфти падарам, дар ҳафт иқлим аз Сир ...тар дарё набудааст ва он чунон ... будааст, ки агар дар ин лаби дарё фарёд занам, дар он лабаш шунида намешудааст. (*С.Улуғзода*)

3. Гунчишк, чумчуқ.

Аз ...тарсия, арзан макор. (*Зарбулмасал*)

4. Асо, ҷўбдаст, таёқ, сўта.

Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам, ... биёр, ки вақти асову анбон шуд. (*Рўдакӣ*)

Сабақ ба суғраида

1. Дар истифодаи муродифҳо чиро мушоҳида кардед?
2. Маънои калимаи *анбон*-ро ба хотир биёред.
3. Калимаи *кунун* бештар дар назм истифода мешавад ё дар наср?

Машқи 252. Монандя ва фарқи маъноии калимаҳои ишорашударо дар ҷумлаҳои зерин муайян кунед.

1. Фиребгаря, мунофиқя, золимия дар дарбори Худоёрхон **нафрату ғазаб** ва эътирози Анварро нисбат ба сохти феодалӣ зиёд мекунад. (*С.Улуғзода*) 2. На танҳо дуст, ҳатто душман ҳам, агар **кӯру аъмо** набошад, пас аз тамошои ин шаҳрҳои замони мо эътироф мекунад, ки сухани обод дар таркиби номи инҳо айнан муносиби ҳол омадааст. 3. Асо ва кампир бо **аламу яъс гиряю нолаи** бисёре карданд. **Доду фарёди** кампири бечора ҷавони бетачрибаро аввал гаранг кард ва сонияе чанд уро ба гирдобӣ тардид гузошт...

Ҷалол Икромӣ

Азбун

эътироз — эродгирӣ, норозигӣ, муқобилат

аъмо — кӯр, нобино

яъс — ноумедӣ, маъюсӣ

тардид — дудилагӣ, шубҳа

Машқи 253. Бо муродифҳои ҷуфтистеъмоли зерин ҷумлаҳо соzed.

Қаҳру ғазаб, таърифӣ тавсиф, молу давлат, ҳазлу шухӣ, ҳилаву найранг, ризқу рузӣ, синну сол, сайру саёҳат, тую сур.

Савол

1. Ҷузъи калимаҳои ҷуфтҳои зерин ба ҳамин маъно истеъмол мешаванд ё не?

Боғу **роғ**, долу дарахт, пурсу **пос**, чизу **чора**, майдаву **чуйда**, бекасу **қуй**, молу **ҳол**.

Баъзе муродифҳои ҷуфт истеъмол мешаванд: *азобу шиканҷа, шоду хуррам, бахту саодат*. Дар аксари онҳо ҷойи калимаҳо устуворанд. Масалан, муродифи ҷуфтистеъмоли *доду фарёд*-ро ба тариқи *фарёду дод* истифода намекунамд.

§ 52. МУТАЗОД (АНТОНИМ)

Мисли 254. Ҳангоми навиштани ҷумлаҳо калимаҳои ишорашударо аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.

1. Танҳо ба баъзе хонаҳо, ки дарҳояшон зич пушида нашудаанд, овози гоҳ **пасту** гоҳ **баланди** баъзан **занона**, баъзан **мардона** ба гуш мерасид. Аз ҷойи дудбарои ҳамон хона байрақчае ба ҳаво баланд мегашту гоҳ ба **рост** ва гоҳ ба **чап** ҳамида аз нав ғоиб мегашт. (*Фотех Ниёзӣ*)

2. — **Нодон** айб мекунад, **доно** худаш мефаҳмад, — ҷавоб дод Ҳочиимар. — Росташро гуям, ин Туроб ба ман ҳам он қадар маъқул набуд. (*С.Улуғзода*) 3. Зиндагӣ бе **ғаму шодӣ**, бе **нӯшу неш**, бе **нишебу фароз**, бе **талхиву ширинӣ** намешавад. Вале аз **нобарорӣ барор**, аз **ноумедӣ умед**, аз **бесомонӣ сомон** ҷустан ҳам ҳунар аст. (*А.Қаҳҳорӣ*)

Калимаҳои зидмаъноро **мутазод** меноманд: *нек — бад, дур — наздик, рост — дурӯғ, талх — ширин, субҳ — шом.*

Калимаҳои зидмаъно яке аз воситаҳои муҳими таъсирбахш ифода намудани фикр мебошанд:

Бо *бадон бад* бошу бо *некон наку*,
Ҷойи гул *гул* бошу ҷойи хор *хор*.

Саъдии Шерозӣ

Мутазодҳо ҳам ҷуфтистеъмол мешаванд: *чангу сулҳ, кӣму беш, пасту баланд.*

Мисли 255. Мутазодҳоро ёфта, нависед, маънои онҳоро шарҳ диҳед.

1... Ҷавони соҳибҷамол дар байни ҳаёту мамот дасту по мезад. Поезд ба пеш меравад, аммо фикрҳои ман ба ақиб, ба давраи бачагиам бармегарданд. Ман мағлуб шудаам, аммо ин мағлубиятро ғолибият мепиндорам. Ман ҷӣ қадар мехостам, ки ишқ галаба кунад. Масъала хоҳ хурд бошад, хоҳ калон, ҳалли худро талаб мекунад. (*А.Шукӯҳӣ*) 2. Агар ҳамин хулосаи тахминӣ ҳақиқат бошад, албатта, душманони Муқаннаъ ба ин ҳақиқат иловаҳо дароварда, ин корро тилием ва аз асари ҷодутарии у

мешумуранд. Оммаи дустдорони Муқаннаъ уро халоскори худ медонистанд. (*С.Айнӣ*) 3. Ба падараш ширро сафед гуянд, сиёҳ мегуянд. Зиндагонро-ку хурмат намекунед, ақаллан мурдагонро хурмат кунед. (*Р.Ҷалил*) 4. Шикамсер чӣ парвои шикамгурусна дорад. (*Зарбулмасал*)

Дугат

ТИЛИСМ — ҶОДУ

Мазҳаб 256. Дар ҷумлаҳои зерин мутаазодҳои ҷуфтро нишон диҳед.

1. — Барои шумо рости дуруғ, ҳаққу ноҳақ фарқ надорал-мӣ? Дар омади гап бояд гуфта гузарам, ки саргузашти Додо Зокир барин муборизони роҳи озодӣ, пирони гарму сардида ва талху ширинчашидаи халқамонро ба шакли китобчае дароварда, дастраси омма накардани мо, аҳли қаламро дар назди авлоди навраси халқ хеле қарздор кардааст. (*А.Деҳотӣ*) 2. Хеле чиз омухтам, фарқи девонаю хушёрро аз ҷаноби ҳоҷа беҳтар медонистагӣ шудам. (*Ҷ.Икромӣ*) 3. Баду нек ва пасту баланди мардуми ҳар туманро мардуми худи он ҷо медонанд. Дар дили у ҳиссиёти андуҳ ва шодӣ, дар сари у хаёлҳои ширину талх ва дар сари у хунҳои қаҳру ғазаб дар ҷавлонанд... (*С.Айнӣ*) 4. Панҷ рӯз гузашт..., панҷ рӯзи ваҳму ҳарос, панҷ рӯзи пурҳаяҷон, панҷ рӯзи яъсу умед. Вай худаи марди рӯзгузаронида, ҷафокашида ва гармию сардии замонаро аз-саргузаронида буд. (*Ҷ.Икромӣ*)

Мазҳаб 257. Матро хонед ва муайян кунед, ки пешванду пасвандҳои аз қадом калимаҳои мутаазодҳои нав сохтаанд.

Муҳаммадӣ давраи ҷавониашро ба ёд оварда, бо давраи пирии худ муқоиса мекард. Ҷуғиён ба гармию сардии ҳаво нигоҳ накарда роҳ мепаймуданд. Ҳоло давраи сарию пурӣ, он солҳои душвор буд. Қисми мардуми ин деҳа дар гармию тобистон, қисми дигарашон бошад, дар зимистон аз гушнагӣ мурда рафтанд. Модари ту ҳам дар ҳамон солҳои қаҳтӣ мурд.

Сарбон

Дугат

ҚАҲТӢ — ХУШКСОЛӢ, ГУРУСНАГӢ

1. Шумо ҳам бо ёри воситаҳои калимасоз мутаозодҳо созад.
2. Дар бораи ҷуғиён маълумоти саҳеҳ доред?
3. Мисраи *Бани одам азои якдигаранд* -ро шарҳ диҳед.

Машқи 258. Зарбулмасалу мақолҳои зеринро нависед ва ба сохти мутаозодҳо аҳамият диҳед.

1. Дуст мезанад табарвор,
Душман мезанад шакарвор.
2. Аз дустии нодон душмани доно беҳтар.
3. Ҷавонию тавонӣ — пирию нотавонӣ.
4. Ба некномӣ мурдан беҳ, ки ба бадномӣ зистан.

Машқи 259. Дар матни зер калимаҳои зидмаъноро ҷудо карда, тарзи сохта шудани онҳоро гуед.

Зан тамоми сулфаю атсаи шавҳарашро натиҷаи бачою бечо бо халқ суханронии у мепиндошт. (*Р.Ҷалил*) Ман то он вақт дар навиштаҳои худ калимаҳои *пойдор, нопойдорро* кор фармоям ҳам, аз тарси он ки омма намефаҳманд, «*напояд*»-ро кор намефармудам. (*С.Айнӣ*) Барои зиёд ё кам шудани харчи туй гушнагӣ ё серии туйхурҳо дахл надорад, балки калонгир ё бечора будани туйхурҳо дахл дорад. (*С.Айнӣ*) Ҳам хурду ҳам калон хандакунон ҷавоб мелоданд... (*Р.Ҷалил*)

1. Мутаозодҳои калимаҳои зеринро ёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед: *хандакунон, тарсончак*.
2. Калимаҳои *гушнагӣ, серӣ* аз ҷиҳати таркиб аз калимаҳои *гушна, сер* чӣ фарқ доранд?

§ 53. ҲАМГУНА (ОМОНИМ)

Машқи 260. Ҷумлаҳоро хонда муқоиса кунед.

1. Китобро ду бор хондам.		Ин бор вазнин аст?
2. У чангро хуб менавозад.		Чанги либосатро тоза кун.
3. Занг зада шуд.		Корд занг зал.

Ҳамгунаҳо калимаҳоеанд, ки шаклан якхела буда, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд: *тор* — *торик*; *тор* — *нахи ресмон*; *тор* — *фарқи сар*; *тор* — *асбоби мусиқӣ*; *шона* — *асбобе*, ки *мӯйи сарро ба тартиб медароранд*; *шона* — *устухони китф*.

Машқи 261. Ин байтҳоро навишта, муайян кунед, ки калимаи *тор* кадом маъноҳоро ифода намудааст.

Ҷомаи ҷон чок шуд, **торе** зи пирӯҳан бубахш,
К-аз ҷунон ришта тавон пайванд кард ин ҷокро.
Абдурахмони Ҷомӣ

Обканде дидаму бас **тор** ҷой,
Лағз-лағзон чун дар у бинҳанд пой.
Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

ҶУМЛА

пирӯҳан — курта
обканд — гузаргоҳи сел, селроҳа

Машқи 262. Бо калимаҳои зер ҷумлаҳо соzed. Гуед, ки ин навиҳои ҳамгунаҳо чӣ хел пайдо шудаанд.

Намуна: се бор-се дафъа, маротиба; себ ор-себ биёр.

Як бор бигуфтамад, ки себ ор ба ман,
Аз боғи латофатат ду себ ор ба ман.
Се бор биомадӣ, наовардӣ себ,
Эй, ваъда хилоф карда се бор ба ман.

Дутор — номи яке аз асбобҳои мусиқӣ; ду тор — ришта, ресмон. Инсон (одам) — ин сон (ин хел). Ҷушон (оби ҷушон) — ҷушон (обро ҷушон).

Қор: 1. амалиёт; 2. феъли фармоиши **қоридан**; **Рон:** 1. **рон-**рони по; 2. феъли фармоиши **рондан**; **Пар:** 1. қанот 2. феъли фармоиши **паридан**; **Парда:** 1. пардаи дару тиреза. 2. пардаи яқум, дуҷум ва ғайра дар намоишномаҳо; **Гард:** 1. феъли фармоиш (аз гардондан). 2. гард (гарду чанг).

§ 54. ЛУГАТҲОИ ТАФСИРИ ВА ДУЗАБОНА

Илми луғатнигориро **лексикография** (аз калимаи юнонии *лексикос* — **калима**, **луғат** ва *графо* — **менависам**) меноманд. Луғатҳои мавҷудаи ҳар як миллат сарвати бебаҳои онро ташкил медиҳанд, зеро онҳо сарчашмаи муҳими забономузию суҳандонианд.

Луғатҳо (фарҳангҳо, қомусҳо) гуногун мешаванд: луғати этимологии, луғати шева, луғати имло, луғати осори адибон, луғати калимасозӣ, луғати ҳамгунаҳо, муродифҳо, мутақодҳо.

Луғатҳои дузабона маънои калимаву ибораҳои як забонро ба забони дигар бармегардонанд.

Калимаҳо дар луғатҳо аз рӯи тартиби алифбо ҷойгир карда мешаванд. Агар калима дорои маънои зиёди луғавӣ бошад, ҳамаи маъноҳо шарҳ дода мешаванд. Чунончи, дар луғати дузабона (тарҷумавӣ):

Меҳрубон — добрый, ласковый, нежный, любимый, милосердный; Модари меҳрубон — ласковая мать. (Аз «Луғати русӣ-тоҷикӣ.»)

Намунаи луғатҳои дузабона: «Луғати тоҷикӣ-русӣ», «Луғати русӣ-тоҷикӣ», «Луғати англисӣю тоҷикӣ».

Луғатҳои тафсирии калима ва баъзан таркибу ибораҳо маънидод намуда, тобишҳои маъноии онҳо ро бо овардани мисолҳо аз эҷодиёти шоирону нависандагон, асарҳои илмӣ нишон медиҳанд. «Луғати фурс»-и Асадии Тусӣ (нимаи аввали асри XI) намунаи аввалини луғати тафсирии форсӣю тоҷикӣ.

Дар луғату фарҳангҳои тафсирии, аз ҷумла дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маъноҳои калима ба воситаи таъриф ва

овардани якчанд муродиф (синонимҳо) шарҳ дода мешавад: Чунончи: Забон 1. узвест иборат аз порчаи гушти мутаҳаррик дар даҳон; 2. воситаи ифодаи фикр ва алоқа бо мардум, нутқ:

Забон дар даҳон, эй хирадманд, чист? —
Калиди дари ганчи соҳибхунар.

Саъдии Шерозӣ

Гуфтаҳои

1. Маънои калимаҳои *мактаб*, *омузгор* ва *хондан* -ро шарҳ диҳед ва нависед.

2. Аз рӯи ашёҳое, ки дар хона ва мактаб бо онҳо кор мекунад, лугати тафсирия тартиб диҳед.

§ 55. ТАКРОРИ МАВЗУИ КАЛИМА

Саволҳои ҷустуҷӯӣ

1. Чиро калима меноманд?
2. Маънои асли ва маъзони калимаро бо мисолҳо фаҳмонед.
3. Калимаҳои сермаъно ва якмаъно аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?
4. Муродиф чист?
5. Чиро мутазод меноманд?
6. Ҳамгуна чист?

Машқи 76a. Матиро бодикқат хонед. Калимаҳои сермаъноро ёбед ва шарҳ диҳед.

ДАРДИ ПАДАР

Хурд будам. Бо падарам дар пуштаҳо дарав мекардам. У ҳар гоҳ маро таъкид мекард, ки хушёр бошам, то ба поям хоре нахалад, дос ба ягон ҷоям нарасад. Аз таъкидҳои зиёди у ғашам меомад. Рузе тифоқо ба поям хоре халид. «Оҳ!» — гуён ба ҷоям нишастам ва хорро аз поям дур кардам. Падарам аввал таскинам доду соня сабук-сабук танбеҳ намуд. — «О, дард кунад, пойи ман дард мекунад, ба Шумо чӣ? Ин қадар гур-гур мекунад?!» — аз алами дард дурушти кардам ба падар. Бечора чизе нагуфт, танҳо ба кадом як маъние сар чунбонду халос. Солҳо гузаштанд. Боре ба нияти ёди айёми кудакӣ бо писарчаам ба пуштаҳо баромадам. Ҳангоми сайругашт ногоҳ

ба пойи писарчаам хоре халид ва у «Оҳ, дадаҷон!» — гуён дар ҷояш нишаст. Вучудам таконе хурд, гумон кардам, ки хори ба пойи у халида ба дилу ҷигари ман расид. Ин дам ба хотирам омад ҳамон ҳодисаи алафдарави бо падарам. Акнун фаҳмидам, ки он вақт дарди кӣ зуртар будааст. Ва шармзадаву хиҷолатманд гардидам аз дуруштии онвақтаам.

Абдурауф Муруди

Синон ва синонимҳо

1. Магар **хор** ба дилу ҷигари кас мехалад?
2. Калимаи **хор** (шоҳчаи нугдори халандаи наботот) ҳамчун ҳамгуна боз калом маъноро ифода мекунад?
3. Дар хона хулосаатонро доир ба мавзӯи матн боло нависед.

Машқ 265. Байтҳоро хонда, аз ҷиҳати мазмун онҳоро шарҳ диҳед. Мурулифи калимаҳои ишорашударо ёфта, маънидод кунед.

Чу **инсонро** набошад фазлу эҳсон,
Чи фарқ аз **одамӣ** то нақши девор?

Шукронаи зуроварии рузи ҷавонӣ
Он аст, ки қадри **падари пир** бидонӣ.

На чандон **бихӯр**, к-аз даҳонат барояд,
На чандон, к-аз **заъф** ҷонат барояд.

Саъдии Шерозӣ

Лугат

заъф — сустӣ, нотавонӣ, беқувватӣ

Машқ 266. Аз матн калимаҳои якмаъноро ҷудо карда, ба дафтарадон нависед. Гуед, ки ин матн хоси калом услуби нутқ аст.

ОБ — ЗАРУРАТИ РУЗГОР

Яке аз омилҳои муҳимтарини фаъолияти ҳаёти олами ҳайвоноту набобот оби ошомиданист. Тахминан 65 фоизи вазни инсонро об ташкил медиҳад. Дар як шабонаруз меъери физиологии оби истеъмолкунандаи ҳар як инсон ба 2,5–4 литр баробар аст.

Инсон бе истеъмоли ҳуҷра аз як моҳ зиёд зиндагӣ карда

метавонад, вале бе об ҳамагӣ якчанд шабонаруз умр ба сар бурда метавонаду халос. Маълум аст, ки барои муътадили фаъолияти ҳаёти инсон, воқеан, назар ба меъёри физиологии муқаррарӣ хеле зиёдтар об лозим аст. Дар шароитҳои гуногуни ҳаёт талабот ба об барои ҳар як инсон ҳар хел аст, вале саҳеҳ аз 30 то 230 литр дар як шабонаруз тағйир меёбад. Аз ин ру зарур аст, ки қадри обро бидонему инро ба дигарон низ талқин намоем.

Дуруст

муътадил — дуруст, солим
талқин кардан — ёд додан, фаҳмондан
ошомидан — нушидан, об хурдан

Савол ва ҷавобҳо

1. Чаро нушидани оби ночушонида зарар дорад?
2. Муродифҳоро ёфта, шарҳ диҳед, ки бо кадом мақсад кор фармуда шудаанд.
3. Ҷавоби ин чистонро ёбед:

Об дар об чӣ бошад?
 Ҳавзи гулоб чӣ бошад?
 Оташ расад ях кунад,
 Ба ин ҷавоб чӣ бошад?

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ

Вай дар чеҳраи мизбонаш осори хастагӣ мушоҳида намуд.
 Ин ҷумла аз 7 калимаи мустақилмаъно: *вай, чеҳра, мизбон, осор, хастагӣ, мушоҳида намудан* ва 1 калимаи ёридиҳанда (пешоянди **дар**) иборат аст.

Чеҳра — руй, талғат. Ин калима сермаъност. Ба маънии симою сурат низ меояд.

Мизбон — соҳибхона, меҳмондор, касе, ки меҳмонро пазиroy мекунад.

Осор — вожаи сермаъно буда, маъноҳои нишону аломат, таъсир, хотира ва самараю натиҷаро ифода менамояд.

Хастагӣ — исмест, ки ҳолати рӯҳии шахсро ифода менамояд.

Мушоҳида намудан — бо чашми худ дидан.

§ 56. ТАРКИБИ САРФИИ КАЛИМА.
КАЛИМАСОЗИЯ ВА ИМЛО

Мисоли 267. Калимаҳои ҳар ду сутунро ду хел ба ҳиссаҳо ҷудо мекунем.

хо-на-ги
ба-ро-мад
о-ма-дам
ки-то-бам

хона-ги
бар-омад
омад-ам
китоб-ам

Калимаҳоро мо на танҳо ба ҳиҷоҳо, балки ба ҳиссаҳои дорои маъноӣ луғавию грамматикӣ дошта — морфемаҳо (ҳисса ва ҷузъҳо) низ ҷудо карда метавонем. Масалан, дар калимаи *гулҳо* маъноӣ луғавӣ дар ҷузъи *гул* ва маъноӣ грамматикӣ бисёрӣ бо ёрии ҷузъи *-ҳо* ифода ёфтааст. Ҳар ҷузъи калима, ки маъноӣ луғавӣ ё маъноӣ грамматикӣро ифода мекунад, **морфема** номида мешавад.

Мисоли 268. Матро нависед. Калимаҳои ишорашударо ба морфемаҳо ҷудо кунед.

Боре дар деҳа **зани** девонаеро **дидам**. Чанд кудакӣ **нодон** аз қабиле у **медаванд**. Баланд механдиданду мазохомез забонашонро бароварда ба **кирдораш** тақлид мекарданд.

Девона **оташин** гашт. Ҳам шуду аз зери по сангери **бардошт** ва хост ба тарафи **кудакон** ҳаво диҳад. Дастони бардошта дар ҳаво муаллақ монданд. У ҳам молар буд. Шояд **тифлаш** ба ёд омад.

Латофат Кенчаева

Луғав

муаллақ — овезон

Қисмати 1-и ҷомеа

1. Маъноӣ мақоли *Фарзанд азиз, одобаш аз вай азиз*-ро шарҳ диҳед.

2. Бо одамони ақлбохта чӣ гуна муносибат кардан лозим аст?

Машқи 264. Рубоии халқиро нависед ва аз ёд кунед. Калимаҳои ишорашударо аввал ба ҳиҷоҳо ва баъд ба морфемаҳо ҷудо кунед.

Намуна: мурғони, мур-ғо-ни, мурғ-он-и.

Навруз **шуду лолаи** хушранг **баромад**,
Булбул ба тамошои дафу чанг баромад.
Мурғони ҳаво ҷумла бикарданд парвоз,
Мурғи дили ман аз **қафаси** танг баромад.

§ 57. РЕША. КАЛИМАҲОИ ҲАМРЕША

Машқи 270. Хонед ва гуед, ки дар маънои луғавии ин калимаҳо чӣ гуна умумият вуҷуд дорад.

Алаб, беалаб, боалаб, алабгоҳ, алабистон, алаби, беадабона, беалаби; даст, бедаст, ҳамдасти, даста, дастак, дастаки, дастгоҳ, дастӣ, бедаста, ҳамдаст; омад, баромад, даромад, ноомад, фуромад, баромадгоҳ, даромадгоҳ, фуромалгоҳ.

Он ҳиссаи калима, ки маънои асосӣ дар он аст, **реша** ном дорад. Решаро бо *камонак* нишон медиҳем.

Боғбон, коргар, бекорӣ, гулистон, барвақт, суҳанвар,
панҷа, дастгоҳ, дустӣ, Тоҷикистон, ҳамроҳ, боалаб,
хонагӣ.

Машқи 271. Калимаҳоро нависед ва ҳиссаи асосиро дар онҳо муайян кунед.

Хубӣ, ҳамроҳ, бофаросат, коргар, корманд, Тоҷикистон, даста, ҳафта, чашма, дашти, кӯҳӣ, хонагӣ, беғайрат, бадӣ, обдон, неки, бачагона.

Машқи 272. Калимаҳои сутуни аввалро ба сутуни дуюм муқоиса кунед ва фарқи онҳоро гуед.

хона — хонагӣ, ҳамхона.
омадам — баромадам, даромадам.

хона — хонаҳо, хонача.
омадам — наомадам, меомадам.

Калимаҳои **ҳамреша** аз ҷиҳати маъно гуногунанд: ҳамкор, коргар, корманд, ҳамкорӣ, бекорӣ, бекор, корзор.

Ҳангоми тағйири калимаҳо шаклҳои гуногуни як калима ба вуҷуд меоянд: *хона — хонача; хона — хонаҳо, хона — хонае.*

Машқи 273. Аз калимаҳои зер калимаҳои ҳамреша созад. *Намуна:* рафт, рафтор; гул, гулзор, гулшан, гулистон.

Даст, сухан, гандум, боғ, бародар, хизмат, корд, хона, омадам, хабар, сабз, рафт, сафед, қалам.

Машқи 274. Бо калимаҳои ҳамрешаи зерин ҷумлаҳо созад.

Баромад, даромад, ноомад, фуромад, баромадгоҳ, даромадгоҳ, фуромадгоҳ; шабака, шабгоҳ, шабгун, шабина, шабона; гулзор, гулшан, гулистон.

Машқи 275. Аз калимаҳои ишорашуда ҳамрешаҳои шонро пайдо намоед.

Намуна: хона, хонагӣ, хонадон, ҳамхона.

АВВАЛ ТАОМ В-ОН ҒАҲ КАЛОМ

Мо ба хона даромадем. Бой ба ҳеҷ кор, ҳатто ба намозхонӣ ҳам машғул нашуда, ҷуту дафтарро ба пеши худ гирифт. У ҳай ҷут мезад, ҳай дафтарҳоро бо хату рақам сиёҳ мекард. Дар ин миён хизматгор ош кашида оварда, ба пеши мо монд, аммо бой ба ош ҳам нигоҳ накарда кори худро давом дод. Ман, ки гурусна монда будам, ба у гуфтам:

— Биёед, аввал таомро хурем, “аввал таом в-он ғаҳ калом» гуфтаанд.

Садриддин Айнӣ

§ 58. ПАСВАНД (СУФФИКС)

Атабони 176. Номи ашёҳои дар расмҳо инъикосёфтаре нависед ва гуед, ки онҳо ба якдигар чӣ муносибат доранд. Дар онҳо ҳиссаи калимаеро, ки баъди реша омада, калимаи нав сохтааст, нишон диҳед.

дастгоҳ

даста

панҷа

Он ҳиссаи калима, ки пас аз реша омада, маънои онро тағйир медиҳад, **пасванд** номида мешавад: кор-гар, боғ-бон, чашм-а, нек-я, бача-гона, ҳафт-а, хон-иш, дид-ор, гуфт-ор.

Машқи 277. Калимаҳои ишорашударо нависед ва фаҳмонед, ки пасвандҳо аз кадом реша калимаҳои нав сохтаанд.

Агар гуфтан сим аст, **хомӯшӣ** зар аст,
Агар коҳ аз ту нест, **коҳдон** аз ту аст.

Авҳадиӣ Мароғӣ

Фарзанд агарчи **айбнок** аст,
Дар чашми падар зи айб пок аст.

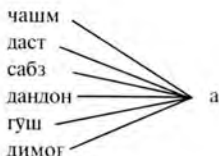
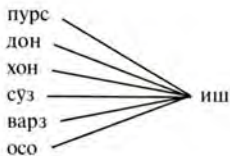
Абдуллоҳи Ҳотиҷӣ

Лугат

сим — нуқра

зар — тилло

Машқи 278. Бо пасвандҳои *-а*, *-гор*, *-она* калимаҳо сохта, онҳоро ба шакли нақшаи поён нависед.

Машқи 279. Калимаҳои аз решаю пасванд сохташударо навишта, таҳлил кунед.

— Медонӣ, Расул, рузҳои хурсандӣ дар ҳаёти ман, албатта, кам набуданд. Орден доданд-хурсандӣ кардам; ордер доданд — хурсандӣ кардам; соли бистум аскарони сурх аспӣ қангӣ доданд — хурсандӣ кардам. Ман бо аскарони сурх мегаштам, сурнайнавози отряд будам ва дар роҳҳои қанг фуки аспӣ ман ба сари аспӣ командир мерасид. Ин ҳам бароям хурсандӣ буд.

Вале хурсандии нахустин ва калонтарини ман ин набуд.

Ман он вақт бачаи ёздаҳсола будам ва гусолабонӣ мекардам. Падарам ба ман аввалин бор дар ҳаётам қоруқ гирифта дод. Дили ман аз шодӣ чунон лабрес буд, ки дар ифодааш суҳан оқизӣ мекашид. Аз дараю пайраҳаҳое, ки дируз сангҳои сарди теғдораш пойҳои маро захм мезаданд, акнун бебоконе роҳ мепаймудам. Ман акнун аз болои ин сангҳо дилпуруна қадам мезадам ва аз саҳтию сардии онҳо наметарсидам.

Расул Ғамзатов

Савол ва сурнашӯ

1. Ба калимаҳои *қанг*, *ҳаёт*, *сард*, *сурнайнавоз* пасванди *-ӣ* илова карда, калимаи нав созад ва маънои онҳоро шарҳ диҳед.
2. Нахустин ва муҳимтарин хурсандии шумо чӣ буд?
3. Дар хона дар бораи як рӯзи хурсандиатон иншо нависед.

§ 59. ПЕШВАНД (ПРЕФИКС)

Машқи 280. Аз ин панд сифатҳоро ёбед, ба онҳо савол гузored. Калимаҳои *беватан*, *бечаман*-ро ба морфемаҳо ҷудо кунед.

Шаҳси беватан — булбули бечаман.

Машқи 281. Калимаҳои зеринро ба морфемаҳо ҷудо кунед ва аз онҳо ибораҳо созад.

Намуна: ба-маънӣ: ҷавони бамаънӣ.

Бамаънӣ, боумед, баодоб, бардуруғ, баркамол, бардавом, даргузар, ноҳонда, ҳамсинф.

Он ҳиссаи калима, ки пеш аз реша омада, маънои онро тағйир медиҳад, **пешванд** номида мешавад: **ҳам**соя, **бар**вақт, **бар**ҳаво, **дар**ҳол, **бар**омадан, **во**хурдан, **но**хост, **но**чор. Пешвандро бо аломати \neg нишон медиҳем: \neg ҳамсоя

Машқи 282. Матро навишта, пешвандҳоро бо аломат ишора кунед.

Ман чӣ қор қарданамо надониста менишастам, ки нохост занги дарамон баланд шуд. Дарро кушода ҷураи ҳамсинфам Исмоилро дидам.

Машқи 283. Калимаҳои пешвандшаро ба ду ғуруҳ ҷудо кунед.

1. Пешвандҳое, ки маънои калимаро дигар мекунад.
2. Пешвандҳое, ки шакли калимаро тағйир медиҳанд: ҳамсоя, нодон, наомад, нохост, бармаҳал, баромадан, мехонам, бирав, боодоб, барҳаво, намеравам, нагир.

Машқи 284. Аз рӯи нақшаи зерин даҳ калима созед.

Машқи 285. Ба ин калимаҳо пешвандҳои *ба-*, *бе-*, *но-*, *ҳам-* ҳамроҳ намуда, калимаҳои нав созед ва шарҳ диҳед.

Суръат, адаб, одоб, озор, зарар, маънӣ, хабар, ғайрат, ҳисоб, обру, фаҳм, шараф, шуур, боб, бино, дон, маълум, пурра, роҳ, фикр.

Намуна: баодоб, беодоб

Машқи 286. Ба амали дар расмҳо тасвиршуда ном гузошта, онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Машқи 287. Муайян кунед, ки дар ибораю ҷумлаҳои зер унсурҳои *бо, бе, ба* чаро дар як маврид ҷудо ва дар мавриди дигар якҷоя навишта мешаванд.

Бачаҳо бо якдигар ҷанг карда бошанд, **ба** ту чӣ? (*С.Айнӣ*)
Шуморо **ба** муваффақияти калон табрик мегуям. Нодира имтиҳонро **бо** муваффақият супорид. **Ба** маънии ин байт сарфаҳм намеравам. Кудакӣ **ба** маъниро ки дуст намедорад? **У** бегуноҳ аст.

Бе мураббӣ зери гардун муътабар натвон шудан,
Моҳи навро рафта-рафта чарх оламгир кард.

Сайиди Насафи

Олими беамал — занбури беасал. (*Зарбулмасал*)

§ 60. АСОС ВА БАНДАК

Машқи 288. Ҷумлаҳоро нависед. Калимаҳои ишорашударо ба морфемаҳо ҷудо кунед.

1. Ҳамаи ин чизҳое, ки ман **гуфтам**, ҳаминро нишон медиҳанд. 2. Амон аз **ҷойи** гарме, ки дар **пешаш** гузошта шуда буд, як лаб тар намуда, ба Мирзо Иброҳими Субҳӣ нигоҳ карда гуфт: — Вазифан мо **хондан аст**. Ман **муаллимам**, шумо **шогирдед**.

Ҳиссаи пеш аз бандак омадаи калимаро **асос** меноманд: **китоб**-ам, **хона**-и ман, **хонд**-ам, **хон**-ам. Реша, пасванд ва пешванд **асоси калимаро** ташкил медиҳанд. Асосҳо сода (**гули сурх**), сохта (**гулдони ман**) ва мураккаб (**гулдастани зебо**) мешаванд. Асосро бо аломати [] ва бандакро бо аломати [] ишора менамоем.

Машқи 290. Чумлаҳои зерро хонда, асос ва решаи калимаҳоро ҷудо кунед ва фарқи асосу решаҳо гуед.

1. Номи аслии ин одам Қориисмат аст. Аммо баъзеҳо «Қориисмати Ишкам», баъзеҳо «Қориисмати Ишкамба» ва баъзе дигарон кутоҳ карда «Қоришкамба» гуфтаи мегиранд. (С.Айнӣ) 2. ...Дилгирии аз ин дарсҳо пайдошударо бо шеърҳои бартараф мекардам. (С.Айнӣ) 3. Агар мо дар вақти омадаи мондани фалокат тарсем ё бетадбириям кунем, ҷамаамон ба асири меафтем. (С.Айнӣ)

Бандакҳо чор хел мешаванд: бандаки изофия, бандакҷонишинҳо, бандакҳои феъли ва бандакҳои хабарӣ.

Машқи 291. Матро нависед. Дар калимаҳои ишорашуда асос ва бандакро бо аломат ишора кунед.

Намуна: **дониш**[и] хуб, ба **бародар**[ам]

Ҳар гоҳ аз Сари Ҷуй баромада, ба пойи ин куҳпора расед, дар ру ба **руятон** монанди «оббурда» як шикофе **мебарояд**. Дар аввали дидан шумо гумон мекунед, оби борон бо мурури замон аз **куллаи** куҳ ба поён шорида, рафта-рафта дили сангро ҷок карда, ин ҷоро **кофтааст**. Ҳамин ки аз раҳна дарунтар меравед, фиреб хурдани худатонро мефаҳмед ва мебинед, ки шикоф оббурда набуда, роҳи танги печ дар пече **будааст**. Гуё устакорони ҳарбӣ барои пинҳон доштани вай аз **чаши** душман дар қалъаи ҷангии ин роҳро **сохтаанд**. Ин роҳи пурпечухам чунон торик аст, гуё аз бағали куҳ нақб зада бошад.

Садриддин Айнӣ

1. Ин матн ба кадом услуб тааллуқ дорад?
2. Нависанда ба кя муроҷиат кардааст?

§ 61. БАНДАКИ ИЗОФИ

Бандаки изофии **-и** калимаҳоро ба ҳам алоқаманд намуда, иборои изофӣ месозад: орзуи хондан, фардои дурахшон, хониши булбул, ҷавони боистеъдод.

Азшқи 292. Матиро хонед. Гуед, ки бандаки изофӣ дар ибораҳо кадом вазифаро иҷро кардааст.

Таҳамтан дам гирифта, кӯфти роҳро бароварда, аз шароб ва созу наво кайфаш чоқ шуда буд, ки амир ба гуфтори ширини дилфиреб уро ба шикор даъват кард: — Дар ин наздикӣ шикоргоҳе дорем, ки дар вай гала-гала нахчир мегардад, оҳувон ва гурон бешумор. Оё майли шикор надорӣ? Рустами шикордӯст аз гуфтори ӯ ба шавқ омад.

Бифармуд, то Рахшро зин кунанд,
Ҳама дашт пурбозу шоҳин кунанд.

Ба шикоргоҳ равон шуданд. Завора бар дасти рости Рустам ва Шағод бар дасти чапаш асп меронданд. Ба дашти нахчир расида, саворон ба ҳар су пароканда шуданд, то ки нахчирро ба кӯху дараҳо ба дашти кушод ронанд. Рустам ва Завора дар интизории бад-ин су ронда шудани нахчир бешитоб бо роҳе, ки дар вай чоҳҳо буданд, мерафтанд. Рахш бӯи хоки навро шунида, беқарор гашт, рам хурд ва истода, ба замин наъл кӯфт. Рустам, ки чашми ҳушу хирадашро шароб пушонда буд, боиси рам хурдану наъл кӯфтани вайро ҷуё нашуда, яке нарм тозиёнааш зад. Раҳши дар миёнаи ду чоҳ истода ба пеш пой партофт ва ҳамон лаҳза ду пойи пешаш ба чоҳ фуру рафт.

Сотим Улуғзода

Лугат

гӯр — хари ваҳшии биёбонӣ, гурхар

рам хурдан — рамидан, тарсидан, ҳаросидан

1. Ибораи *чаши хушу хирад* чӣ маънӣ дорад?
2. Дар замони мо чаро шикори баъзе навъи ҳайвонот манъ шудааст?
3. Дар бораи асп чӣ маълумот доред, нақл кунед.

Машқи 293. Аз калимаҳои зерин ибораҳои изофӣ соzed.

Намуна: чашма-чашмаи шифо.

Чашма, санг, дарахт, қалам, духтарон, дарс, дузанда, дуредгар.

§ 62. БАНДАКҶОНИШИНҲО

Машқи 294. Матиро хонед. Калимаҳои ишорашударо ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо кунед. Гуед, ки ҳиссаҳои *-ам, -ат, -аш...* чиро ифода мекунанд.

— Эй Ватани азизи ман, ки модари ҳақиқии ман мебошӣ, зудтар маро ба оғуши марҳамати худ каш! Модари ҷисмонии ман маро зоида бошад, ту маро парвариш карда расондай! Модари **ҷисмониа** маро зоида, барои ба балоҳо гирифта шудани ман сабаб шуда бошад, ту маро ва монанди ман **фарзандҳоя**тро аз балоҳо халос карда, тарбия карда расонда истодай! Ман то ҷон дар бадан дорам, аз хизмати ту сар наметобам ва агар лозим шавад, **сарамро, танамро, ҷонамро** дар роҳи ту фидо мекунам!... Ҳайфо, ки ман ҳоло оббозиро наметонам, то ки ин дарёи пурмавҷро бурида гузашта, ба хоки муқаддаси ту бӯса занам. Афсӯс, ки ман паррандагон барин болу пар надорам, то ки аз болои ин оби беамон парида гузашта, насими руҳафзои туро то сер шудан фуру кашада, захираи зиндагонии худ кунам...

Садриддин Айни

1. Чаро меҳри ватанро ба меҳри модар баробар медонанд?
2. Ибораҳои *модари ҷисмонӣ* ва *модари маънавиро* аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.
3. *Сар тофта* чӣ маънӣ дорад?
4. *Муқаддас* аломати кадом калимаҳо шуда метавонад?

Бандаққонишинҳо бештар ба исмҳо ҳамроҳ шуда, ба калом шахс тааллуқ доштани предметро мефаҳмонанд. Онҳо ба се шахс: шахси *якум*, *дуюм*, *сеюм* ва ду шумора: шумораи *танҳо* ва *ҷамъ* далолат мекунанд.

падарам (падари ман)	— падарамон (падари мо)
падарат (падари ту)	— падаратон (падари шумо)
падараш (падари вай)	— падарашон (падари онҳо)
бобоям (бобои ман)	— бобоямон (бобои мо)
бобоят (бобои ту)	— бобоятон (бобои шумо)
бобояш (бобои вай)	— бобояшон (бобои онҳо)

Шахс	Шахс	
	Танҳо	Ҷамъ
Якум	-ам (-ям)	-амон (-ямон)
Дуюм	-ат (-ят)	-атон (-ятон)
Сеюм	-аш (-яш)	-ашон (-яшон)

Маниқи 295. Калимаҳои зеринро бо ёрии бандакқонишинҳо тасриф кунед.

Худ, бародар, бобо, китоб, дугона, орзу, гул, фарзанд, хондан, гуфтан.

Маниқи 296. Латифаро нависед. Гуед, ки бандакқонишини *-ам* ба кадом шахсу шумора тааллуқ дорад.

Мавлоно Қутбиддин ба аёлати бузурге рафт, пурсид:

— Чӣ заҳмат дорӣ?

Гуфт:

— Табам мегирад ва гарданам дард мекунад, аммо шукр, ки як-ду рӯз шуд, табам шикастааст, аммо гарданам ҳанӯз дард мекунад.

Гуфт:

— Ғам махӯр ва дил хуш дор, ки он низ дар ин ду рӯз шикаста шавад.

Убайди Зокони

- Ифодаи *захмат доштан*-ро шарҳ диҳед.
- Ба бемор ҳамин хел ҷавоб додан дуруст аст?

Маънои соҳибиятро гайр аз бандакҷонишинҳо (китобам) боз ин хел ифода кардан мумкин аст: *китоб аз (они) ман, китоби ман*.

Машқи 297. Дар хона ду исро бо бандакҷонишинҳо тасриф намоед.

§ 63. БАНДАКҶОНИШИНИНҶОНИ

Машқи 298. Нависед. Фаҳмонед, ки шахсу шумораи феъл бо ёрии калом ҳиссаи калима ифода меёбад.

Ман меравам.
Ту меравӣ.
Вай меравад.

Мо меравем.
Шумо меравед.
Онҳо мераванд.

Бандакҷонишининҷони бо асосҳои феъл васл шуда, ба шахсу шумора далолат мекунад.

Шахс	Шумора			
	Танҳо		Ҷамъ	
1. Гуянда	гуфтам	мегуям	гуфтем	мегуем
2. Шунаванда	гуфтя	мегуя	гуфтед	мегуед
3. Ғоиб	гуфт (о)	мегуяд	гуфтанд	мегуянд

Машқи 299. Ҳикоятро хонед. Феълҳоро ба дафтар навишта, шахсу шумораи онҳоро муайян кунед.

ҲИКОЯТ

Ду бародар буданд, яке хизмати султон кардӣ ва дигаре ба савӣи бозувон нон хурдӣ. Боре он бародари тавонгар ин дарवेशро гуфт:

— Чаро хизмати султон накуни, то аз машаққати кор кардан бираҳӣ?

Гуфт:

— Ту чаро кор накуни, то аз мазаллати хизмат раҳӣ ёбӣ, ки ҳукамо гуфтаанд: «Андак-андак нони худ хурдан ва ништастан беҳ, ки камари заррин бастан ва ба хизмати амирон истодан».

Байт:

Ба даст оҳаки тафта кардан хамир
Беҳ аз даст бар сина пеши амир.

Саъдии Шерозӣ

Луғат

мазаллат — хорӣ, хорню зорӣ

ҳукамо — ҳакимон, донишмандон

тафта — гудохташуда, сӯзон

Савол ва супоришҳо

1. Калимаи *андак-андак*ро шарҳ диҳед.
2. Ифодаи «*Яке хизмати султон кардӣ*»-ро ҳоло чӣ хел ифода мекунанд?
3. Барои шумо кадомаш беҳтар: *бо меҳнат пул ёфтан ё тайёр хурдан?*

Машқи 300. Матнро хонед. Ба ҷойи нуқтаҳо бандакҳои феълӣ мувофиқро гузоред.

Котиби ҳозира низ шахси аҷоиб аст. Боре нутқи уро шунида буд..., дар бораи замин бо чунин эҳсосоте суҳан мекард. Мадҳияе буд ба замин нутқи ӯ. Шарики ҳамеша ғамхори мо дар рӯзгор, манзили доимӣ ва абалӣ мо замин аст. Бори дигар уро дар доираи маҳдудтари муаллимон, сардорони участкаҳои таҷрибавӣ назди мактабҳо дид... . Ин дафъа боҳарорат талаб мекард, ки ба деҳқонбачагони хурдсол маданияти баланди истифодаи замин ва зироаткориро бояд омӯхт. Онҳо бояд огоҳ бош..., ки ҳатто дар хориҷа аз ҳар ваҷаби замин чӣ гуна фоида мебар... . ӯ ба тариқи мисол нақл кард, ки деҳқони чашмикордон ҳар сол аз замини обӣ чанд ҳосил мегирад... .

— Марҳамат, муаллим, бисёртар витамин хӯр..., ба назди табиб камтар мерав... . Ба ҳаёли ман, пешрафти иқтисодро худӣ набзи ҳаёт, ҳатто метавон гуфт, худӣ ҷисми инсон талаб мекун... .

Ғазлиддин Муҳаммадиев

1. Ибораҳои *набзи ҳаёт*, *набзи дил*-ро муқоиса намуда, фарқи онҳоро вобаста ба маънои асли ва маҷозии калимаҳо гуед.

2. Дар ҷумлаи шашуми матн «*маданияти баланд*»-ро «фарҳанги баланд» гуфтан мумкин аст?

Машқи 301. Шеърро ифоданок хонед ва нависед. Бандакҳоро муайян карда, онҳоро бо аломат ишора кунед.

Тоҷикистон, Тоҷикистон,
Мекунам шукри каму бисёри ту,
Мекунам шукрона аз озарму аз озори ту.
Аз ту ман сарват намехоҳам,
Ватан ҳастӣ, бас аст,
Бо хасу хорат баробар зиндагӣ кардан бас аст.
Бозор Собир

§ 64. БАНДАКҲОИ ХАБАРИ

Машқи 302. Муайян кунед, ки бандакҳои ишорашуда чиро ифода мекунанд.

1. Арбоб, ман то як соат ба ту меҳмонам. 2. Дар хона ҳама пазмони туанд. 3. Дар ин бора фикр кардан гуноҳ аст. 4. Магар душман ҳамин қадар нодон аст? 5. Ба фикри шумо, сабаби ин чист? 6. Ман хонандаи синфи панҷумам.

Бандакҳои хабарӣ аз бандакҳои феъли бо он фарқ мекунанд, ки онҳо бо исм, сифат, ҷонишин ва феъли ҳол омада, шахсу шумораи хабарӣ ҷумларо нишон медиҳанд.

Шахс	Танҳо	Ҷамъ
1	коргарам, хондаам	коргарем, хондаем
2	коргарӣ, хондаӣ	коргаред, хондаед
3	коргар аст, хондааст	коргаранд, хондаанд

Бандаки хабарии *аст* ба ҷуз феъл аз дигар ҳиссаҳои нутқ ҷудо навишта мешавад: *омадааст — коргар аст, пешқадам аст.*

Машқи 303. Латифаҳоро хонед, вазифаю фарқи бандакҳои феълию хабариро муайян кунед.

Ҳачири Талҳакро бидуздиданд. Яке мегуфт:

— Гуноҳи туст, ки аз паси ҳачир бохабар нашудӣ.

Гуфт:

— Гуноҳи меҳтар аст, ки дари тавила баргузоштааст.

Гуфт: Пас, дар ин сурат дуздро гуноҳе набошад.

* * *

Хуросоние бо нардбон ба боғи дигаре мерафт, то мева бидуздад, ногоҳ соҳиби боғ расид ва гуфт:

— Ту дар боғи ман чӣ кор дорӣ?

Гуфт:

— Нардбон мефурушам.

Гуфт:

— Нардбон дар боғ мефуруши?

Гуфт:

— Нардбон аз онӣ ман аст, ҳар ҷо ки хоҳам, мефурушам.

Убайду Зоконӣ

Луғат

меҳтар — калон, бузургтар, муқобили кеҳтар, дар ин матн — сардор

тавила — ресмони дарозе, ки ба он пойи чанд аспро мебанданд; оғил

Пас аз исмҳои бо садонокӣ **и**, **о** тамомшаванда дар бандакҷонишини *-ам*, *-ат*, *-аш* ва бандаки хабарии *-ам* ба ҷойи ҳарфи **а** ҳарфи **я** навишта мешавад: бобоям, Рудакиям.

Машқи 304. Хонед ва нависед. Ҳикматҳоро шарҳ диҳед. Гуед, ки дар калимаҳои ишорашуда кадом ҳодисаи овозиро мушоҳида кардед.

АЗ МОСТ КИ, БАР МОСТ

Ҳар мусибате, ки ба сари одамии меояд, натиҷаи ғафлату саҳлгирии худӣ ӯ ё хиёнати наздикони **ӯст**, ҳар неку бад аз амали худӣ кас сар мезанад.

Ва ин масал бад-он овардам, то бидонӣ, ки ин меҳнат худ ба худ паймудаӣ ва дари ин ранҷу машаққат худ бар худ кушодаӣ. Охир, зи кӣ нолам, ки «аз **мо**ст ки, бар **мо**ст».

Аз «Анвори Суҳайлӣ»

Аз паси зулмат бaсе хуршедхoст,
Баъди навмедӣ бaсе уммедхoст,

Аз «Амсолу ҳикам»

Бандаки хабарии *аст* баъзан пас аз калимаҳои бо садонокҳо анҷомёфта ихтисор мешавад: *кӣ аст — кист, чӣ аст — чист, аз (они) ӯ аст — аз (они) ӯст, аз (они) мо аст — аз (они) мост.*

Машқи 305. Матро нависед ва бандакҳои хабариро ёфта, имлояшонро шарҳ диҳед.

Аз ҳакиме пурсиданд:

— Он чист, ки агарчи ҳақ бошад ҳам, гуфтаниаш нораваост?

Гуфт:

— Худро мадҳу сано кардан.

Гуфтанд:

— Кадом биност, ки ҳаргиз хароб нашавад?

Гуфт:

— Адл.

Суҳбати он кас, ки зи сидку сафост,
Домани ӯ гир, ки зи аҳли вафост.

Таҳлили таркиби калима

Муайян кардани ҳиссаҳои калима: реша, пешванд, пасванд, асос ва бандақ.

Калимаи **сиёҳидонча** ба чор ҳисса ҷудо мешавад: **сиёҳ-и-дон-ча**. Ҳар кадоми ин ҳиссаҳо маъно дорад: **сиёҳ** маънои луғавӣ дошта, рангро мефаҳмонад. Ҳиссаҳои дигар маънои грамматикӣ доранд: **-и** ҳамчун пасванд аз сифати **сиёҳ** исми **сиёҳӣ** сохтааст, **-дон** зарфият ва **-ча** хурд будани чизро мефаҳмонад. Дар калимаи **сиёҳидонча** реша **сиёҳ** буда, аз ин реша бо ёрии пасвандҳои калимаҳои **сиёҳӣ, сиёҳак, сиёҳча, сиёҳидон** сохта шудаанд. Дар ин калима се марҳилаи калимасозиро мушоҳида мекунем: 1) Сиёҳ + и; сиёҳӣ + дон; сиёҳидон + ча.

Таҳлили пурраи таркиби калима
бо ишораи аломатҳо

Морфема	Асос			Бандак
	пешванд	реша	пасванд	
Аломатҳои ишора				
Калима	ҳам	синф	ӣ	-амон

хамсинфӣ амон

§ 65. КАЛИМАҲОИ СОДА

Машқи 306. Ба таркиби калимаҳо зеҳн монед. Оё онҳоро ба ҳиссаҳои маънидор ҷудо карда метавонем?

Китоб, баланд, дӯст, оли, калон, паст, боло, илм, ташна, хона, кор, санг, кам, меҳмон, савдо, сар, ангушт, ҳавли, ҳалво.

Калимаҳои сода, ки танҳо аз як реша иборатанд, калимаҳои **сода** ном доранд: *хона, модар, гул, мактаб, меҳр, сад, сурх, оҳиста.*

§ 66. КАЛИМАҲОИ СОХТА

Машқи 307. Таркиби калимаҳои ишорашударо муайян кунед.

1. Оби зулоли **чашма** ширгарм буд ва дар рӯи он буғи тунук нарм-нарм печ мезад. (*Ф. Муҳаммадиев*) 2. Дар як гушаи суфа як **нақорачӣ**, як **сурнайчӣ** ва ду доирадаст нишаста менавохтанд...

(С.Айнӣ) 3. **Ҳамроҳи** нав номи маро пурсид. Ман ҳам аслу насаби уро пурсидам. (Ф.Муҳаммадиев) 4. Саҳари **барвақт** ҳануз офтоб паҳн нашуда, аробаи онҳо ба роҳ даромад. (Ҷ.Икромӣ)

Калимаҳоеро, ки ғайр аз реша пасванд ё пешванд доранд, **сохта** меноманд: боғ+бон, хирад+манд, ҳам+синф, даст+а, бо+ақл.

§ 67. КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ

Машқи 308. Ба ашёҳои дар расм буда аҳамият диҳед ва онҳоро номбар кунед. Сохти ин калимаҳоро шарҳ диҳед.

Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки аз ду ва ё зиёда реша сохта шудаанд. Ин хел калимаҳоро **калимаҳои мураккаб** меноманд: *гулдаста, модаркалон, чордаҳ, рубобнавоз, китобхона, садбарг, қадбаланд, пешқадам.*

§ 68. ТАҚРОРИ ТАРКИБИ САРФИИ КАЛИМА. КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМӢО

Савол ва суворнишҳо

1. Таркиби калима аз кадом ҷузъҳо иборат аст?
2. Таърифи решаи калимаро бо мисолҳо шарҳ диҳед.
3. Пасванд чист?
4. Чиро пешванд меноманд?
5. Чи гуна калимаҳоро калимаҳои ҳамреша мегуянд?
6. Асос чист?
7. Бандакҳо чанд хел мешаванд?
8. Вазифаи бандаки изофӣ аз чи иборат аст?

9. Бандакқонишинҳо ба чӣ далолат мекунад?
 10. Фарқи бандакҳои феълӣю хабариро бо мисолҳо фаҳмонед.
 11. Бандакҳои хабарии **аст** дар қадом маврид қудо навишта мешавад?
 12. Калимаҳои сода, сохта ва мураккабро бо мисолҳо фаҳмонед.

Таркиби калимаро аз қадвали зер омӯzed

Асос			
пешванд	реша	пасванд	бандак
ҳам-	кор	-и	-
бо-	ақл	-и	-
ҳам-	суҳбат	-	-
—	панҷ	-а	- ам

Машқи 309. Шеърро ифоданок хонед, асос ва бандакҳоро бо аломатҳои ишора кунед.

ДУСТОНРО ГУМ МАКУН

То тавонӣ, дустонро гум макун,
 Дустони меҳрубонро гум макун.
 Дар ҷаҳон бе дуст будан мушкил аст,
 Мушкилосонкункасонро гум макун.
 Дустро аз дуст, ҷонам, фарқ кун,
 Дустӣ пайванди ҷонро гум макун.
 Чашмаи илҳомӣ мо халқ асту бас,
 Халқӣ машҳури ҷаҳонро гум макун.
 Зинати боғ аз гули хандон бувад,
 Мисли гул хандонлабонро гум макун.
 Дуст ояд, гарм дар оғуш гир,
 Расми хуби тоҷиконро гум макун.
 Халқӣ олам дуст бо мо гаштааст,
 Ваҳдати халқӣ ҷаҳонро гум макун.

Мирзо Турсунзода

1. Шоир фикрашро чӣ тарз ифода кардааст?
2. Сохти калимаҳои «мушкилосонкункасон» ва «хандолабон»-ро шарҳ диҳед.
3. Шоир чиро тарғиб кардааст?

Матҳи 310. Матнро хонед ва аз сархати охир калимаҳоро аз рӯи сохт дар чор сутун нависед.

Рустаниҳои сабз атмосфераро аз оксиген, ки барои нафасгирии ҳамаи организмҳои зинда зарур аст, бой мегардонанд. Гази карбонати ҳаворо фуру бурда, ҳаворо тоза мекунанд. Аҳамияти рустаниҳои сабз дар ҳаёти инсон беандоза калон аст. Рустаниҳо чангу гард ва дигар губору ғашҳои барои саломатӣ зарарнокро фуру бурда, ҳаворо аз ифлосшавӣ эмин мегардонанд. Рустаниҳо намнокии муътадили ҳаворо нигоҳ дошта, шиддати ғалоғулаву шавқунро дар кучаҳои шаҳр паст мекунанд. Пеши роҳи шамоли саҳт ва бурони хокбро мегиранд. Бинобар он одамон ба шиндани дарахту буттаҳои серсояву зебо ва сарсабз намудани маҳалли худ диққати ҷиддӣ медиҳанд.

Мутаассифона, манфиати рустаниҳоро на ҳама одамон мефаҳманд. Одамоне ёфт мешаванд, ки дарахту буттаҳоро мебуранд, гулу гиёҳҳоро поймол мекунанд ва боиси нобудшавии рустаниҳо мегарданд. Онҳо фаромуш мекунанд, ки рустаниҳоро нобуд кардан осон, вале онҳоро сабзондану калон кардан хеле душвор аст.

Аз китоби «Ботаника»

1. Таркиби калимаи *нобудшавии*-ро муайян кунед.
2. Дар бораи аҳамияти рустаниҳо чӣ фаҳмидед?
3. Аслу баромади калима *растан* аст ё *рустан*?

САРФ (МОРФОЛОГИЯ) ВА ИМЛО

§ 69. МАЪЛУМОТИ УМУМИ ДАР БОРАИ ҲИССАҶОИ НУТҚ

Морфология аз калимаи юнонии *морфе* — шакл ва *логос* — таълимот, илм (яъне илм дар бораи шакли калимаҳо) ҳосил шудааст.

Морфология як қисми грамматика буда, шакл ва соҳти калимаҳоро меомузад. Маъноии луғавии **имло** пур қардан ва ё чизе навиштан аст. Калимаҳои забони тоҷикиро аз рӯи маъноии луғавию хусусиятҳои грамматикӣ ба даҳ ҳиссаи нутқ ҷудо мекунанд: **исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, пешоянду пасоянд, пайвандак, ҳиссаҷа** ва **нидо**. Исм номи предмету ҳодисаҳо (пахта, абр, замин, орзу), сифат аломати предметҳо (сурх, баланд, гарм, зебо), шумора миқдори предметҳоро бо адад (сад, ҳазор), феъл амалу ҳаракат (рафтани, нишастани, хандидани) ва зарф аломати амалро (дируз, оҳиста) ифода мекунанд.

Ҳиссаҳои нутқро ба ду ғурӯҳ: **мустақилмаъно** ва **ёридиҳанда** ҷудо мекунанд.

Ҳиссаҳои мустақилмаъноии нутқ (исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф) маъноии луғавӣ доранд ва ба савол ҷавоб мешаванд: *модар, об, сафед, панҷоҳ, ман, омад, барвақт*.

Ҳиссаҳои ёридиҳанда (пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо) маъноии луғавӣ надоранд. Онҳо муносибат ва алоқаи байни калимаю ҷумлаҳоро таъмин мекунанд. Ҳиссаҷа

ҲИССАҶОИ НУТҚ

ва нидо ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода карда, ба ҷумла тобишҳои иродавӣ мебахшанд.

Машқи 311. Матро нависед. Калимаҳои маънои лугавӣ доштаро бо роҳи саволгузори муайян кунед.

ҲИКОЯТ

Чунин шунидам, ки Зулқарнайн гирди олам бигашт ва ҳама ҷаҳонро мусаххари хеш гардонид ва бозгашту қасди хона намуд. Чун ба Домгон расид, фармон ёфт. Дар васият гуфт: «Маро дар тобуте ниҳед ва тобутро сурух кунед ва дастҳои маро аз он сурух берун кунед кафкушода ва ҳамчунон баред, то мардумон ҳамебинанд, ки агарчи ҳама ҷаҳон бистондем, дастҳои ҳамеравем».

Унсуралмаолии Кайковус

Лугат

Зулқарнайн — Искандари Македония (Мақдунӣ) сарлашқари машҳуре, ки нисфи ҷаҳонро ба даст оварда буд.

мусаххар — тасхиркардашуда, мағлубкардашуда, тобеъ

қасд — азм, оҳанг, ният

фармон ёфт — фавтид, мурд

васият — панду насиҳат ва супоришҳои шахси наздик ба марг

ситондан — бо зур гирифтан

ИСМ

§ 70. ИСМ ВА АЛОМАТҲОИ САРФИИ ОН

Машқи 312. Байтҳоро қироат кунед ва мазмунашонро шарҳ диҳед. Калимаҳои ба саволҳои *ки?*, *киҳо?* ва *чи?*, *чиҳо?* ҷавобшударо ба ду сугун нависед.

Бародар он бувад, ки рузи сахти,
Туро ёри кунад дар тангбахти.
Бичу дилшон ба хулқу хубруйи,
Ки ин аст, эй бародар, некхуйи.

Гурги дарранда гарчи куштани аст,
Беҳтар аз мардуми ситамгор аст.

Аз бади гург растан осон аст
В-аз ситамгор сахт душвор аст.

Носири Хусрав

Исм ҳиссаи нутқест, ки *номи предмети ҳодисаҳоро* ифода карда, ба саволҳои *ки?* (*киҳо?*), *чӣ?* (*чиҳо?*) ҷавоб мешавад: **ҷуб**, **даст**, **подабон**, **барқ**, **ақл**, **дониш**, **истироҳат**, **Душанбе**, **сухан**, **шиноварӣ**, **деҳқон**.

Исм бо аломатҳои сарфиаш аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад. **Шумора** (хона, хонаҳо), **соҳибият** (хонаам) ва **номуайяний** (хонае) аломатҳои сарфии исманд.

Исм калимаи араби буда, маънояш *ном* аст.

Машқи 313. Матро хонед ва исмҳоро ёбед.

Луғат калима аст. Дар забони тоҷикӣ зиёда аз сад ҳазор калима ҳаст. Ҳамаи калимаҳоро таркиби луғавии забон ва ё лексика мегуянд. Кас, ҳар қадар ки бисёр луғат (калима) донад, ҳамон қадар равшану пурмаъно сухан карда, асарҳо ва сухани дигаронро ҳам хуб мефаҳмад. Барои олиму доно шудан луғатдон шудан лозим аст. Маъноҳои гуногуни калимаҳо дар фарҳангҳо — китобҳои луғат шарҳ дода мешаванд.

Аз фарҳанг шумо метавонед муайян кунед, ки ин ё он калима маънои дилхоҳашонро айнан ифода мекунад ё не. Масалан, ба шумо лозим меояд, ки дар бораи ду рафиқатон Аҳмаду Самад гап занед. Аммо наметавонед, ки кадомашро нарм ва кадомашро ҳалим гӯед. «Фарҳанги забони тоҷикӣ»-ро гирифта мехонед, ки **нарм** — *мулоимтабиату гандаро* ва **ҳалим** илова ба хушхулқу мулоим будан *бурдбор*, яъне *босабру тоқат* ҳам будааст. Ана, акнун метавонед Самадро, ки назар ба Аҳмад пуртоқаттар аст, *ҳалим* ва Аҳмадро *нарм* гӯед.

Савол ва ҷавоб

1. Ба матн сарлавҳаи мувофиқ гузored.
2. Дар матн калимаҳои муродифӣ вомехуранд?

Машқи 314. Нависед, исмҳоро бо ҳарфи *и* ишора кунед.

Бидонед: бинотарин чашм он аст, ки дар роҳи хайр боз шавад.

Муъмин касест, ки аз кори некаш хурсанд ва аз кори бадаш нороҳат шавад.

Олимон дар миёни халқ аминони (амонатдори) Худоянд. Шифои нодоня пурсиш аст.

Танҳоя аз ҳамнишини бад беҳтар аст.

Беш аз се руз қаҳр ҷойиз нест.

Аз дуруғуи ҳамин бас, ки ҳар ҷи шуниди, нақл кунӣ.

Аз нодонӣ ҳамин бас, ки ҳар ҷи медонӣ, изҳор кунӣ.

Аз «Панҷсад ҳадис»

Луғат

муъмин — диндор, имондор; мусулмон

амин — вакил; амонатдор

ҷойиз — иҷозат додашуда, раво, мумкин

Машқи 315. Муродифҳои исмҳои зеринро ёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Азм, шубҳа, хоксори, дорой, деҳқон, офтоб, қувват, лашкар, дуст, бошишгоҳ, одат.

§ 71. ВАЗИФАИ ИСМ ДАР ҶУМЛА

Машқи 316. Хонед ва гуед, ки исмҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Чашмҳо суйи осмон буданд. (*М.Турсунзода*)
2. Тағоиям ҳамон руз ба саҳро баргашт. Ман як руз аз қассоб гушт харидам. (*С.Айнӣ*)

3. Фаҳри он дорам, ки тоҷикзолаам,
Меҳри майҳан дар дилам ҷо додаам.
Қуфли дилро ман ба мифтоҳи суҳан,
Бо забони тоҷикӣ бикшоодаам.

Назар Халил

Исмҳо дар ҷумла бештар мубтадо ва пуркунанда шуда меоянд: **Насимҷон бародарашро** навозиш кард.

Исм инчунин ба вазифаи хабар, муайянкунанда ва ҳол омада метавонад: *Қодир варзишгар аст. Оби ҷӯй ях бастааст. Дар кӯҳҳо зимистон ҳукмфармост.*

Машқи 317. Шеърро навишта муайян кунед, ки исмҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

НАВРҶЗИ

Эй дуст, биё, боз ба Наврӯз расидем,
Нав қисса бипардоз, ба Наврӯз расидем.
Дар пардаи тул бод наво карда парешон:
Эй мурғи хушовоз, ба Наврӯз расидем.
Эй боғи гулафшон, бағали боз муборак,
Мо ҳам ба дили боз ба Наврӯз расидем...

Сайёд Гаффор

Савол ва супоришҳо

1. Мухотабхоро ёбед.
2. Дар бораи ҷашни Наврӯз кадом шеърхоро медонед?
3. Чаро калимаи *Наврӯз* бо ҳарфи калон навишта шудааст?

Машқи 318. Матиро бодикқат хонед. Муайян кунед, ки исмҳои дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

Аммо саворони Восеъ ва Назир на танҳо ба шумора зиёдтар, балки масти зафар ҳам буданд, бо зарбу шасти беш аз пеш худро ба душман мезаданд. Ба илова пиёдаҳо ҳам расида омаданд, онҳо ба болои дарё аргамчин кашида, аргамчинро дошта мегузаштанд, бо ин тариқ беш аз чорсад нафар пиёда аз об гузашта, ба ҷанги тағи қарӣ ҳамроҳ шуданд. Қувваи шуришгарон панҷ шаш баробар афзуд. Таёқҳои шахзан саворони душманро бераҳмона мекуфтанд.

Ғолибон дари оҳанкуби зиндонро шикаста асиронро озод карданд. Асирон чилу се нафар, бештаринашон деҳқон ва ҷупонҳо буданд. Онҳоро Кулук мингбошия бо гуноҳи тарафдории Восеъ аз деҳу дараҳо дошта оварда буд. Гулқурбони ҳофиз ҳам аз зиндон ёфт шуд. Вай маҷруҳи хуншор буд, озодкунандагонаш уро базур шинохтанд. Шарики ӯ — Шарифи ноком аз захми тири хурдааш ҷон дода будааст. Ҳофизро дар хонаи як нафар хеши балҷувониаш ҷой карда, ба марҳаму давои яке аз табибон супурданд. Табибҳо ва шикастабандҳоро бо фармони Восеъ барои табobati маҷруҳон ёфта оварда буданд.

Сотим Улуғзода

Савол ва супоришҳо

1. Дар мати калимаҳои *шаст*, *ҷон додан* ба кадом маъни омадаанд?
2. Муродифҳои калимаҳои *ҳофиз*, *душман*, *таёқро муайян* кунед.
3. Ноҳияҳои Восеъ ва Балҷувон шомили кадом вилоятанд?

Машқи 319. Исмҳои зеринро аз ҷиҳати маъноии луғавиашон бо тартиби зайл нависед: номҳои предмет, аломат, амал, макон, замон, ҳодисаҳои табиат, одамон, ҳайвонот.

Дафтар, хуби, шаб, тирамоҳ, заминҷунбӣ, деҳқон, хонанда, хона, мактаб, ҳафта, сиёҳӣ, далерӣ, гунҷишк, гурба, тугӣ, чашмасор, ҷустуҷу, рафтуомад, Тоҷикистон, зарфия, қалам, хиёбон, баҳор, ҳунарманд, кӯҳсор, посбонӣ.

§ 72. ШУМОРА ДАР ИСМ

Машқи 320. Матиро бодикқат хонед. Исмҳоеро, ки бисёриро мефаҳмонанд, муайян кунед ва фарқи онҳоро аз исмҳои танҳо гуед.

Чупонону дарахтбурон, гиёҳчинону сайёҳон хабар меоварданд, ки рамаи оҳувонро дидаанд, қароргоҳашонро аниқ кардаанд. Ба сайёд инро гуфтан ҳоҷат набуд. Вай хуб медонист, ки рамаро чун пайдо кунад, қароргоҳи онҳоро аз кучо ҷуяд. Вай танҳо мехост, ки шикори сада ҳар чӣ дертар фаро расад, то вай худро бо фикре созиш диҳад, ки ин шикори охирини уст, пас аз он танҳо хотирот боқӣ хоҳад монд, пас аз он вай нақлҳои аҷибу ғарибро дар бораи дигарон хоҳад шунид. Ҳарчанд нохуш буд, ҳарчанд дарднок буд, вай ба ногузирии он тан меод. Боз намехост, ки мардум таъхири шикори садаро ба таре ҳамл кунанд. Як рӯз вай ба чашм дурбин монда, дараву куҳҳои атрофро тамошокунон аён дид, ки рӯзҳои наздик ба шикори охирин хоҳад баромад, ҳарчанд пешомади он рӯйи дилаш ягон равшанӣ намеафканд, ҳарчанд ягон тори дилаш ба хубие гувоҳӣ намедиҳад...

Баҳманёр

Луғат

ногузир — ҳатмӣ

таъхир — дер мондан, дер кардан

ҳамл кардан — нисбат додан

Исм ду шумора дорад: **танҳо** ва **ҷамъ**. Исм дар шакли танҳо якто будани предмет ва ҳолисаю воқеа (Аҳмад, одам, писар, гусфанд, дарахт, санг, чуб, об, шамол) ва дар шакли ҷамъ бисёрии предметро мефаҳмонад (хонаҳо, духтарон, оҳувон, бачагон, сангҳо).

Шумораи ҷамъи исм бо пасвандҳои *-ҳо*, *-он* ифода меёбад. Пасванди *-он* пас аз садонокҳо дар шаклҳои *-ён*, *-гон*, *-гон* меояд.

Ҷадвали корбасти пасванди -он (-ён, -вон, -гон)

-он	Пас аз ҳамсадоҳо	тоҷикон, одамон, занон, мардон, булбулон, дарахтон
-ён	Пас аз садонокҳои и, о, у	колхозчиён, бобоён, донишҷуён, Сомониён, моҳиён
-вон	Пас аз садоки у ва ў	оҳувон, бонувон, абрувон, зонувон
-гон	Пас аз садоки а	бачагон, хонандагон, аберагон

Машқи 321. Муайян кунед, ки ба кадоме аз ин калимаҳо пасвандҳои *-ҳо* ва *-он*-ро ҳамроҳ кардан мумкин аст ба кадомашон не.

Дарахт, одам, барг, хона, остона, шиновар, муаллим, теша, соат, рӯзнома, шиша, ҷура, қалам, адиб, нон, хола, тағо, пой, дил, чашм, амма, болишт, харита, духтур, сузан, коргар, ҷома, муаллима, чароғ, оташдон, симҷуб, коргар, ситора, интихобкунанда, олу, пиёла, дастурхон, олима.

Машқи 322. Исмҳои зеринро дар шакли ҷамъ нависед ва гуед, ки чаро маҳз ҳамин тарзи ҷамъбандии исмҳо ба шумо писанд омад.

Посбон, соябон, чупон, омузгор, донишҷу, дарахт, дугона, рафиқ, моҳ, сайёҳ, халқ.

Машқи 323. Дар ҷамъбандии исмҳои зерин ҷи гуна нуқсони маъноӣ ба назар мерасад? Шакли дурусти онҳоро нависед.

аҷоиботҳо
эшонон
ашъорҳо
туфангон

дугонагон
адабиётҳо
ду саворон
ду-се сагон

Машқи 324. Ба ҷойи нуқтаҳо пасвандҳои ҷамъбандии мувофиқ гузошта, матро нависед.

АНДАР ФАРЗАНД ПАРВАРИДАН ВА ОИНИ ОН

Бидон, эй азизи ман, ки агар Худой туро писаре диҳад, аввал номи хуш бар вай неҳ, ки аз ҷумлаи ҳаққои падар... яке ин аст. Дуввум он, ки ба доя...и меҳрубон супор ва ба вақти хатна кардан суннат ба ҷой овар ва ба ҳасби тоқати хеш шодӣ кун. Чун бузург шавад, агар раият бошӣ, вайро пешае биомӯзӣ ва агар аҳли силоҳ бошӣ, ба илми силоҳаш диҳӣ. Хунар дигар асту пеша дигар. Аммо аз руи ҳақиқат наздики ман пеша бузурғтарин хунарест. Ва агар фарзанд...и муҳтарам сад пеша донанд, чун ба кай бикунанд айбе нест, балки хунар аст, ҳар яке рӯзе ба кор ояд.

Унсуралмаолии Кайковус

Луғат

ҳасб — қадр, андоза, миқдор

раият — мардуми фармонбардор, табаа

Савол ва супоришҳо

1. Ифодаҳои *аҳли силоҳ* ва *илми силоҳ* -ро шарҳ диҳед.
2. Ба тифлон одатан кӣ ном мегузорад?
3. Панди киро дӯст медоред ва шунидан мехоҳед?

Машқи 325. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки чаро исмҳои ишорашуда дар шакли танҳо истифода шудаанд.

1. Он гоҳ дар дасти Сенин понздаҳ — бист **мактуби** тайёр ҷамъ мешуд. (*Садои Шарқ*) 2. Дар хона ду **кампир** ба истиқболи он ба по хеста буданд. 3. Ба як қитъаи вай чил бех **анор** шинонданд. (*Ҷ.Икромӣ*)

Исм бо шумораи миқдорӣ омада бошад, шакли ҷамъ намегирад: *панҷ китоб, ҳазор хонанда...*

§ 73. ИСМҲОИ ЧИНС ВА ХОС

Машқи 326. Чумлаҳоро нависед ва гуед, ки чаро баъзе калимаҳо бо ҳарфи калон навишта шудаанд.

1. Шаҳри Қаротоғ дар водии Ҳисор яке аз шаҳрҳои обод ва сернуфус ба шумор мерафт. 2. Муаллим ба мо супориш дод, ки повести «Одина»-ро хонда биёем. 3. Ман дар хиёбони ба номи Неъмат Қаробоев зиндагӣ мекунам. 4. Сотим Улуғзода дар деҳаи Варзики вилояти Намангони Ҷумҳурии Узбекистон ба дунё омадааст. 5. Ман ба маҷаллаи «Чашма» обуна мешавам.

Исмҳое, ки номи ашёҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд, **исми чинс** номида мешаванд. Масалан, номи гурӯҳи мардум: *талаба, деҳқон, зан, мард*; номи ҳайвоноту паррандагон: *асп, сағ, мурғ, кабк*; номи макони сукунат: *деҳа, шаҳр, ноҳия, вилоят*.

Исмҳое, ки барои фарқ кардан ба яке аз ашёҳои ҳамчинс дода шудаанд, **исми хос** номида мешаванд. Исмҳои хос номи одамон, ному насаб, лақаб, тахаллус, шаҳру маҳал, ҳайвонот, номҳои ҷуғрофия, сайёраҳо мебошанд: Манучеҳр, Бехруз, Шоҳсанам, Нигина, Кулоб, Ҳучанд, Фарм, Сурхоб, «Физика», ҳафтаномаи «Омузгор», телевизиони «Баҳористон».

Машқи 327. Исмҳои хоси ба ин гурӯҳҳо нисбатдодашударо нависед.

а) Номи маҳал; б) номи дарё, баҳр, уқёнус; в) номи сайёраҳо; г) номи кӯҳҳо; д) номи қитъаҳо.

Машқи 328. Исмҳои хос ва чинсро муқоиса карда, фарқи онҳоро фаҳмонед.

Саодат, Бухоризода
Деҳӣ, Фарҳор, Навобод
Зарафшон, Боботоғ, Осие
«Ҷавонони Тоҷикистон», «Одина»
Рахш, Хайбар

талаба, омузгор
шаҳр, ноҳия, деҳа
дарё, кӯҳ, қитъа
рузнома, китоб
асп, сағ

1. Чаро исмҳо дар сутуни аввал бо ҳарфи калон ва дар сутуни дуюм бо ҳарфи хурд навишта шудаанд?
2. Кадом исмҳо пасвандҳои калимасоз ва шаклсоз қабул мекунанд?
3. Муайян кунед, ки аз мисолҳои боло кадом исмҳо ҳамгуна, муродиф ва мутазод доранд.

§ 74. ҲАРФИ КАЛОН ВА НОХУНАК ДАР ИСМҲОИ ХОС

Машқи 329. Ба имлои исмҳои зер зеҳн монед.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қаҳрамони Тоҷикистон, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, «Ҷумҳурият», «Садои мардум», «Одина», «Мақтаби кӯҳна», Осиеи Марказӣ, Қалъаи Лаби Об, Шаҳринав, Мавҷигул, Шаҳрисабз, Конибодом.

Исмҳои хос бо ҳарфи калон навишта мешаванд:

1. **Ному насаб, лақаб ва таҳаллуси одамон:** Бозор Собир, Ҳаким Карим, Файзуло Ансорӣ, Абдусалом Деҳотӣ, Абуабдуллоҳи Рудакӣ, Зебуннисо, Қоришқамба.

2. **Номҳои ҷуғрофӣ:** Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Қурғонтеппа, дарёи Вахш, ноҳияи Ҳисор, Хуҷанд. Ишқошим, уқёнуси Ором.

3. **Ҳар калимаи номи мақомоти давлатӣ, мансабҳои олий, парчам ва нишони миллӣ:** Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нишони Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

4. **Номи сулолаҳо ва воқеаҳои таърихӣ:** Сомониён, Ғазнавиён, Ҷанги Бузурги Ватанӣ.

5. **Номи асар ва маҷаллаву рӯзномаҳо** бо ҳарфи калон ва дар нохунак навишта мешавад: повести «Дар орзуи падар», романи «Фирдавсия», достони «Лайли ва Маҷнун», филми «Рустам ва Сӯҳроб», маҷаллаи «Садои Шарқ», маҷаллаи «Чашма», барномаи «Калидҷаи заррин».

Машқи 330. Матнро бодикқат хонед ва ба имлои номи маҳалу шахсиятҳои таърихӣ тавачҷӯҳ намоед.

Маънои ин ном ба маънои калимаи «*гавҳар*» мувофиқ аст, яъне «*марворид ва санги қиматбах*» мебошад. Калимаи «*гавҳар*» дар арабӣ шакли *чавҳар* пайдо карда буд, чунки дар забони арабӣ ҳарфи *г* нест ва ин ҳарф бо ҳарфи *ч* иваз карда мешавад.

Дар Эрон Гавҳар ғолибан номи занона буд. Барои мисол Гавҳар, модари Гул аз «Вис ва Ромин», Гавҳархотун духтари султон Масъуди Салҷуқӣ, Гавҳари мулк ном духтари Алоуддини Ҷаҳонсузи Ғурӣ, Гавҳаршод ном зани Шоҳрухро номбар кардан кифоя аст. Аммо номи Чавҳар, ки маънояш ва аслаш ҳамин Гавҳар аст, қариб тамоман ба мардон тааллуқ дошт. Ин номро аксаран ба ғуломон мениҳоданд. Чавҳар ном сарлашқари Фотимийён бо ғалабаҳои худ дар Миср дар асри X милодӣ худро дар олами мусулмонӣ машҳур карда буд.

Шаклҳои мураккаби номи занона Гавҳарбегим, Гавҳарбӣ ва Гавҳармоҳ буда, Гавҳарамон ҳамчун номи мардона истеъмол мешавад.

Олим Фафуров

Дуғат

тафсир — шарҳ додан, баён кардан
милодӣ — солшумории масеҳӣ

Савол ва ҷустуҷӯ

1. Оё калимаҳои *гавҳар* ва *чавҳар* аз ҷиҳати маъно фарқ мекунанд?
2. Маънии ифодаи *чун гавҳараки чашм* -ро шарҳ диҳед.
3. Номи кӣ дар синфатон аз забони арабӣ гирифта шудааст?

Машқи 331. Исмиҳои зеринро ба ду ғуруҳ: мардонаву занона ҷудо намуда, роҳҳои ифодаи онҳоро шарҳ диҳед.

Бобо, Бибирачаб, Сафармоҳ, котиб, котиба, Мунаввар, Мунаввара, амма, хола, ҷура, дугона, ғуноҷин, шоҳдухтар, коргарзан, меш, Ҳабиб, Ҳабиба, Хуршед, Хуршеда, Парвин, Парвина.

§ 75. ИСМҲОИ ШАХС ВА ҒАЙРИШАХС

Машқи 332. Матро бодикқат хонед. Дар сутуни аввал исмҳоеро, ки ба саволи *ка?*, *киҳо?* ва дар сутуни дуум исмҳоеро, ки ба саволҳои *чи?*, *чиҳо?* ҷавоб мешаванд, нависед.

БЕҲЗОД

Камолиддини Беҳзод зиёда аз 500 сол пеш аз ин зиндаги ба сар бурдаст. Вай бо ҳунари худ ҳамзамононашро ба ҳайрат монондааст. Дар расмҳои Беҳзод манзараҳои дилрабои табиат, гулу сабзор, майдонҳои шикор, боғову қасрҳо тасвир шудаанд. Рассом махсусан дар офаридани сурати одам устод буд.

Касе, ки расмҳои ҳаҷвию ҳазломези Беҳзодро тамошо мекард, ҳар қадар чидди ҳам бошад, худро аз хандаи зур боздошта наметавонист. Беҳзод ҳамчун рассоми ҳунарманд хеле машҳур шуда буд. Подшоҳи замонаш Ҳусайн Бойқаро уро ҳамеша ба сӯҳбатҳояш даъват мекард.

Камолиддини Беҳзодро шоири бузурги узбек Алишер Навоӣ бисёр дӯст медошт ва эҳтиром мекард. Навоӣ ба қадри ҳунари ӯ мерасид...

Зайниддин Маҳмуди Восифӣ

Самт аз сӯҳбат

1. Исмҳои ҷамъи матрӯ муайян кунед.
2. Шумо осорхонаро дидаед?

Дар забони тоҷикӣ исмҳои шахс (коргар, Мавҷуда, Далер, шоир, писар, деҳқон) ба саволи *ки?*, *киҳо?*, исмҳои ғайришахс (хона, мурғ, дарё, китоб) ба саволи *чи?*, *чиҳо?* ҷавоб мешаванд.

Машқи 333. Муродифҳои исмҳои шахсу ғайришахсро пайдо намуда, бо онҳо ҷумла созед.

Духтур, дил, сарчашма, қадр, даво, аср, қаър, муштарӣ, устод.

Машқи 334. Шеърро хонда, исмҳои шахсро маънидод кунед.

МОДАР ВА ПАДАР

Агар бошад падар ғамхори фарзанд,
Ба ҷону дил шавад модар фараҳманд.
Агар модар биболад бо ҷигарбанд,
Падар гардад зи меҳри хеш хурсанд.

Аз ин ҳар ду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳар ду баҳори зиндагонист.

Намояд модари дилсузу ҷонӣ,
Ба фарзандон ҳамеша меҳрубонӣ.
Падар ҳам бо умеди ҷовидонӣ,
Кунад авлоди худро посбонӣ.

Аз ин ҳар ду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳар ду баҳори зиндагонист.

Умеди модар аз фарзанд бисёр,
Ки дар пири шавад дилҷуви ғамхор.
Падар хоҳад, ки фарзанди вафодор,
Ба таҳсини ҳама бошад сазовор.

Аз ин ҳар ду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳар ду баҳори зиндагонист.

Бурҳон Фаррух

Супориш

1. Шеърро аз ёд кунед ва дар мавзӯи эҳтироми падару модар бо номи «Қарзи фарзандӣ» дар хона иншо нависед.

§ 76. ИСМҲОИ МОДДИ ВА МАЪНИ

Машқи 335. Матро хонед. Исмҳоро ба ду гуруҳ ҷудо кунед: исмҳое, ки ба ҷашм дида мешаванд, вази доранд ва исмҳое, ки бо ақл дарк карда мешаванд.

МАЪНОҲОИ ГУНОГУНИ КАЛИМА

...Одатан баъзе калимаҳо дар забон фақат як маъно доранд, аммо бисёр калимаҳо ҳастанд, ки ҳар кадомашон на як, балки якчанд маъниро ифода мекунанд. Хусусан, калимаҳои

серистеъмол бештар маъно доранд. Масалан, калимаҳое, ки номи узви бадани инсонро ифода мекунанд, ҳамеша дорои чандин маъно мебошанд.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» аз калимаи «чашм» 4 маъно, аз калимаи «пой» 6 маъно, аз калимаи «сар» 8 маъно, аз калимаи «даст» 9 маъно қайд шудааст. Чаро калимаҳо сермаъно шудаанд? Сабаби ин ҳодиса бисёр аст. Дар давоми сайри таърихӣ ҷамъияти забон ҳам дигар мешавад ва такмил меёбад... Мисоли барҷастаи ин ҳодиса калимаи **меҳнат** мебошад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи **меҳнат** чунин эзоҳ шудааст: 1) **Мусибат, бало бадбахтӣ.** 2) **Ранҷ, азобу уқубат, машаққат, заҳмат.** Инҳо ҳама маънои пештараи калимаи «меҳнат» буда, пеш аз инқилоб ин калима чунин маъноҳо дошт. Аммо, чунон ки мебинем, ҳозир маънои **меҳнат** тамоман дигар аст. Дар забони ҳозираи тоҷикӣ маънои **меҳнат** *кор* ва *кори махсусест*, чунин фаъолияти инсон аст, ки шиддати фикрию ҷисмониро талаб мекунад ва ба фоидаи ҷамъият нигаронида шудааст.

Муҳаммадҷон Шакурӣ

Луғат

такмил — пурра кардан, мукамал намудан
инқилоб — нооромӣ, дигаргун шудан. Дар матн ин калима ба маънии *марҳала, давра* омадааст

Савол ва ҷавобҳо

1. Ибораҳои *меҳнати фикрӣ, меҳнати ҷисмониро* чӣ гуна фарқ карда метавонед?
2. Муродифҳои калимаи *чашм* ва маъноҳои гуногуни онро шарҳ диҳед.
3. Бо кадом услуб навишта шудани матнро муайян кунед.

Исмҳое, ки номи ашёҳои ҷисмдорро ифода мекунанд, **исмҳои моддӣ** ном доранд: гандум, гул, қанд, шир, санг, об, тилло, орд, китоб, омузгор, деҳқон.

Исмҳои маънӣ мафҳуми маъниҳои сифату хислат, амалу ҳолатро ифода мекунанд: зиндагӣ, хубӣ, ҳастӣ, далерӣ, бахт, ғаму ғусса, орзу, осоиш, хоҳиш, адлу инсоф, ирода.

Исмҳое, ки мавҷудияти онҳоро танҳо бо ақл тасаввур мекунем, **исми маънӣ** ном доранд.

Машқи 336. Исмҳои маъниро ҷудо карда нависед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Нефт (нафт), ҳаво, оксиген, шоҳя, неки, гандум, семент, духтуря, чой, атлас, аналгин, ақл, ангиштсанг, ранг, гил, илм, шир, ҷав, адаб, алаф, карбос, нахӯд, оҳан, дониш, гушт, зағир, ҳидроген, зебон, сурб, ҳамсояғӣ, чит, хишт.

Машқи 337. Ин порчаро хонед, исмиҳои моддиҳо аз рӯи ифодаи маъно маънидош кунед.

Дарвозаи нав тарошидашударо бо ранги кабуд ранг карда, то ба пеши айвони хона роҳчае дуруст карда ва ба он сангрёза рехта буданд. Дар ду тарафи он роҳча, ҳар тараф 10 метри мураббаи ҷойро дарахтҳои мевалор, камтар замини кишти обчакорӣ ва ниҳоят дар қарибии хона ва айвон — гулзор ишғол карда буд. Вале ҳоло ба ғайр аз курпаи барфи чашмхиракунандаи сафед чизе аз рустания наменамуд. Гулзорро аз гулбуттаҳои баргрехта ва якҷанд гулҳои хушкшудамонда доништан мумкин буд.

Ҷалол Иқроми

Лугат

мураббаъ — чоркунҷа

Савол ва сӯроиш

1. Калимаи *хона* исми шахс аст ё ғайришахс? Агар ба он пешванди *ҳам-* илова кунем, чиро мефаҳмонад?
2. Панди «*Дили одам аз гул нозуку аз санг сахт*»-ро шарҳ диҳед.

Машқи 338. Аз исмиҳои моддӣ зерин исмиҳои маъниа созед.

Намуна: дуст — дустя.

Бародар, пахтакор, кирмакпарвар, коргар, мард, оҳангар, забондон, забоншинос, мардикор, раммол, ҳаммол.

Лугат

раммол — ғайбгу
ҳаммол — боркаш

§ 77. ИСМҲОИ КУЛ ВА ҶУЗЪ

Исмҳое, ки номи умумии ашёҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд, **исми кул** ном доранд. Масалан, номи умумии карам, бодиринг, сабзӣ, боимҷон, шалғам, лаблабура *сабзавот* мегуянд. Сабзавот ба калимаҳои номбаршуда **исми кул** аст.

Исмҳое, ки номи яке аз ашёҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд, **исми ҷузъ** ном доранд. Чунончи: гул *номи кул* буда, садбарг, лола, бойчечак, тоҷи хурус **ҷузъҳои он** ба шумор меравад.

Машқи 339. Исмҳои ду сутунро муқоиса кунед ва гуед, ки онҳо ба ҳамдигар чӣ гуна муносибат доранд.

1. Сабзавот	сабзӣ, пиёз, карам, шалғам, турб, бодинҷон, бодиринг.
2. Ғалладона	гандум, ҷав, шоли, нахуд, лубиё, мушунг, арзан.
3. Пойафзол	муза, калуш (кафш), маҳси, туфли, муки.
4. Парранда	мусича, кабутар (кафтар), гунҷишк, кабк, бедона, зоғ, акка, тутӣ, турна.

§ 78. СОХТИ ИСМ

Машқи 340. Калимаҳои зерро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо намоед ва сохти онҳоро муайян кунед.

Даста, гуша, мола, нола, сабза, сиёҳӣ, сузанақ, бандак, ҳарак, бодбон, хурук, пушок, олуҷа, дастгоҳ, корхона, гулоб, гулдаста, дутор, Чоркуҳ, Чорбед, гармсел, душанбе, китобдор, хоҳархонд.

Исмҳо аз рӯи сохт **сода**, **сохта**, **мураккаб** ва **таркиби** мешаванд.

§ 79. ИСМҲОИ СОДА

Машқи 341. Матиро хонед. Исмҳоеро нависед, ки танҳо аз реша иборатанд.

Дируз аз автобус фуromaдан замон дар чорраҳаи деҳа ба Далер вохурдам. У маро самимона ба оғуш кашид ва якбора ба шикоят оғоз кард, ки то кай дар шаҳри калон мегардӣ, хондан бас, муйҳои сар рехт, сафед шуд, аз кампиру муйсафед дур будан нағз не. Ба ростя, зери хичолат мондам ва шояд барои дигар сӯ кашидани риштаи суҳбат лаҳзаи гулчиниро ба ёдаш овардам. У даме ба хаёл рафт, сипас даст афшонда, ба як бачаи ба худаш ниҳоят монанд, ки сумкаи ҷигарӣ дар даст тарафи мактаб раво буд, ишора карду чехрааш шукуфон шуд.

Абдулҳамид Самадов

Исмҳое, ки танҳо аз як реша иборатанд, **исмҳои сода** ном доранд. Чунончи: *китоб, хона, гул, дарахт, падар, модар, Сафар, Норақ ва ғайра*. Ин гуна калимаҳо дар шаклу сохти дигар низ дучор мешаванд: *хона, хонае, хонаҳо, хонаам, хонаро, хонача, хонагӣ, хонавор*.

Машқи 342. Порчаҳои шеърро қироат кунед ва гуед, ки исмҳои сода чӣ гуна тағйири шакл кардаанд.

Агар ёбад **рафиқат** сарбаландя,
Ҳасад бар вай мабар, гар хушмандя!

Алишоҳи Роғибӣ Самарқандӣ

Мурчагон гар бикунанд иттифоқ,
Шери жаёнро бидаронанд пуст.

Сайиди Насафӣ

Чавоне гуфт: «Эй пири дилогоҳ,
Чӣ гум кардя, ки хам гашти дар ин роҳ?»

Чавобаш дод пири хуштакалум:
«Ки айёми чавонӣ кардаам гум».

Сайиди Шерозӣ

Дуғда

ҳасад — рашк, нотавонбинӣ
жаён — хашмгин, зурманд
хуштакалум — хушсухан

1. Дар порчаи охир чаро баъзе ифодаҳо дар дохили нохунак омадаанд?
2. Мазмуни байтҳоро шарҳ диҳед.

§ 80. ИСМҲОИ СОХТА

Машқи 343. Ҷумлаҳоро хонед ва нависед. Гӯед, ки исмҳои ишорашуда чӣ хел сохта шудаанд.

1. Ба шарофати Малика Собирова ва **ҳамроҳу ҳамкасб** ва **ҳамсару ҳамбозаш** Музаффар Бурҳонов Тоҷикистонро бисёр оламиён шинохтанд. (*Рағно Маҳмудова*) 2. Агар **хӯрок ва пӯшоки** яқсолаи бачаатро ҳам бо танга ҳисоб кунем, ҳамагӣ ту аз ман сад танга қарздор мешавӣ. (*С.Айнӣ*) 3. Ман ҳамон Қудрати **самоворчиам**. (*С.Айнӣ*) 4. Агар ягон чизро навиштан хоҳед ё ин ки ба навиштан маҷбур шавед, **кӯшиш** кунед, ки **ҳамсӯҳбат**ҳои шумо ин корро ҳис накунанд... (*С.Айнӣ*)

Супориш

Исмҳои бо пасванду пешвандҳо сохташударо бо калимаҳои сода муқоиса намуда, фарқи онҳоро аз ҷиҳати маъно гӯед.

Реша	пасванд	исм	пешванд	реша	исм
Боғ	-бон	боғбон	ҳам	сол	ҳамсол
Кор	-гар	коргар	ҳам	сӯҳбат	ҳамсӯҳбат
Сиёҳ	-и	сиёҳи	ҳам	роҳ	ҳамроҳ

Исмҳои сохта аз калимаҳои решагӣ ва асосҳои феъл бо ёрии пасванду пешвандҳо сохта мешаванд: *мисгар, коргар, дӯстӣ, гулзор, ҷашма, ҳамсӯҳбат, хоҳиш, дониш, харидор, дидор.*

Исмҳо бештар бо ёрии пасвандҳои *ҷӣ, -гар, -бон, -зор, -истон, -ӣ, -иш, -гоҳ* ва *пешванди ҳам-* сохта мешаванд.

Машқи 344. Исмҳои сохта аз рӯи маъно, ки ба калима медиҳанд, ба гуруҳҳои исми шахс, исми макон, номи предмет ва исми маънӣ ҷудо кунед.

Ҳисобчи, хизматгор, чашма, хобгоҳ, хониш, куҳсор, гулистон, пустиак, ғалтак, гулдон, санглох, нести, равиш, лидор, марди, гуфтор, сабзи, ҳастӣ, чарогоҳ, дусти.

Машқи 345. Порчаҳои шеърро хонед ва исмҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Накунад ҷаврпеша **султони**,
Ки наёяд зи гург **ҷупони**.

Асади Тусӣ

Ақл қувват гирад аз ақли дигар,
Пешагар комил шавад аз пешагар.

Ҷалолуддини Румӣ

Зиндагии ғофилон хобу ҳаёле беш нест,
Ҳайфи авқоте, ки сарфи суҳбати ҷоҳил кунанд.

Зебуннисо

Бетамизиҳои одам аз сухан пайдо шавад,
Пистаи бемағз агар лаб во кунад, расво шавад.

Бедил

Луғат

пешагар — ҳунарвар, касиб

ғофил — беҳабар, бепарво

ҷоҳил — нолон, беилм

авқот — замъи вақт

Саволҳо

1. *Ҷупони* -ро чанд хел талаффуз кардан мумкин?
2. *Пистаи бемағз* -ро чӣ хел мефаҳмед?
3. *Зиндагӣ* ва *зиндагонӣ* як калима аст ё ду калима?

Машқи 346. Аз калимаҳои зер исмҳои сода ва соҳтаре ҷудо кунед.

Сабур, китобхона, гурур, ранҷур, томақтаби, чангол, малол, тоҷикбача, аҳвол, кашол, инсондустӣ, ҷанҷол, шамол, ниҳол, Тоҷикистон, дунбол, дастур, гулоб, ганҷур.

Машқи 347. Исмҳоро вобаста ба иштироки пасвандҳои калимасоз ва шаклсоз дар ду сутун нависед.

Бозича, сурҳак, ширинча, лаълича, ҳуштак, пӯстак, духтарак, китобча, олуҷа, ченак, гавҳарак, остинча, писарча, писарак.

Машқи 348. Шеърро бодикқат хонед ва супориши онро иҷро кунед.

ПАСВАНДИ -ЗОР

Гулзор агар шавқе диҳад,
Аз нақҳати гулҳо бувад.
Гар сабза рӯяд дар баҳор
Ояд насими сабзасор.
Пасванди -зор акнун бидон:
Созад ишора бар макон.
Чанде мисол аз худ бигӯ,
Лафзи навину тоза чу!

Азим Байзоев

§ 81. ПЕШВАНДИ ҲАМ-

Машқи 349. Калимаҳои ҳар ду сутунро муқоиса кунед, фарқи маъноии онҳоро фаҳмонед.

фикр	ҳамфикр
сарҳад	ҳамсарҳад
ватан	ҳамватан
ҷинс	ҳамҷинс
касб	ҳамкасб
сол	ҳамсол

Исм фақат як пешванди калимасоз дорад: *ҳам-*. Ин пешванд ба исмҳо ва асосҳои феъл ҳамроҳ шуда бештар **исми шахс** месозад: *ҳамфикр, ҳамнишин, ҳамсоя, ҳамдард, ҳамроҳ, ҳамзабон, ҳамҳудуд, ҳамреша, ҳамҷинс*.

Машқи 350. Шеърро ифоданок хонед. Исмҳои пешванддорро шарҳ диҳед.

«Тоҷикон авлоди Хайёманд», — гуфти, дустам,
 «Шод фарзандони айёманд», — гуфти, дустам.
 «Ҳамқадаҳ ҳастанд бо Хайём доғистониён,
 Бо шумо ҳамкасбу ҳамноманд», — гуфти, дустам.
 Хонае, ки дар диёрат чун зиёратгоҳ буд,
 Аз тамоми сирру асрори сухан огоҳ буд,
 Аз дили шаб то саҳар меҳмоннавози менамуд,
 Шоири тоҷикро, ки бо шумо ҳамроҳ буд.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супориш

1. Ифодаи *дили шаб* -ро эзоҳ диҳед.
2. Шоир *доғистониён* гуфта, кихоро дар назар дорад?

Машқи 351. Ба калимаҳо пешванди *ҳам-* илова намуда, исм созад.

Нишин, дам, гуруҳ, роз, дард, сабақ, кор, овоз, гап, аср, замон, қалам, тақдир, деҳа, ҳудуд, синф.

§ 82. ПАСВАНДҲОИ ИСМСОЗ

Пасвандҳои калимасози исм аз рӯи маъноӣ вази-фаашон ба чор гуруҳ ҷудо мешаванд:

1. **Пасвандҳое, ки исми шахс месозанд:** *-ҷӣ, -гар, -гор, -бон* (нақорачӣ, оҳангар, боғбон, омузгор);
2. **Пасвандҳое, ки номи предмет месозанд:** *-а, -ак, -ок, -ча* (даста, айнак, хурок, олуча);
3. **Пасвандҳое, ки исми маънӣ месозанд:** *-иш, -гарӣ, -ӣ* (хониш, боронгарӣ, дустӣ);
4. **Пасвандҳое, ки исми макон месозанд:** *-гоҳ, -зор, -истон* (истгоҳ, гулзор, кӯҳсор, гулистон).

Машқи 352. Исмҳои пасванддорро аз рӯи тартиби дар боло нишондодашуда ба гуруҳҳо ҷудо намоед.

Чашма, бародарӣ, навозиш, теға, тароша, подабон, одамгарӣ, поя, бучулак, обкашак, ҳастӣ, неки, айнак, зодгоҳ, тунди, бемористон, танҳоя, супориш, намоиш, шамъдон, нондон, баромадгоҳ, пустак, нести, зебой.

Машқи 353. Бо ёрии пасвандҳои исмсоз аз калимаҳои зер исмҳои нав созад.

Намуна: сузан: сузанак, сузани.

Сузан, пуш, тан, дандон, пушт, тег, сабз, шур, ҳафт, панҷ, мадад, талаб, мис, телефон, трактор, пода, осие, гала, сурх, камон, торик, роҳбар, гул.

§ 83. ПАСВАНДҲОИ ХУРДИЮ НАВОЗИШ

Машқи 354. Шарҳ диҳед, ки дар кадоме аз ин калимаҳо пасвандҳо маъноро дигар кардаанд.

Додарон, хоҳарча, олуча, гавҳарак, дарича, ширинча, гушак, айнак, остинча, китобча, писарча, писарак.

Пасвандҳои *-ча*, *-ак* хусусияти шаклсозӣ доранд. *-ча* маънои хурдиро ифода мекунад: *лаълича*, *дарёча*, *китобча*, *хонача*, *шаҳрча*.

Пасванди *-ак* бештар маънои навозишро ифода мекунад: Модар писаракашро навозиш мекард. Пасванди *-ак* хурдиро ҳам мефаҳмонад: *Китобаке* дошт, ки онро ду сол инҷониб хонда ба поён расонида наметавонист. (Ф. Муҳаммадиев)

Савол ва ҷавоб

1. Дар калимаи *шаҳрча* (шаҳрчаи донишҷӯён) *-ча* -ро кадом пасванд иваз карда метавонад?
2. Се калима гӯед, ки маънои хурдиро ифода кунад.

Машқи 355. Ҷумлаҳоро хонед. Исмҳои, ки пасвандҳои шаклсоз доранд, шарҳ диҳед.

1. Даруни яхдони палата, бешубҳа, аз тухм пур шудааст, ки боз тахмин дусад донааш дар ҳар ҷо косою табақу деғҷаҳои табобатхонаро банд карда меҳобад.
2. Ҳафтаи дигар писарчааш касал шудааст.
3. Ҳаблаҳсола духтарча аз кучо медонад, ки нағзу

бад чист? 4. Вай ҳиссаи худро боло гирифт, баъд ҳам шуда даричаро пушид. 5. Борҳо ҳангоми навозиши писаракаш Шарифҷон дидааст, ки аз қабили беҳтарин модарони меҳрубон аст. 6. Нону шириниву меваҳоро ба наздиктари муйсафед тела дода, ба пиёлаяки эркаи афғониаш маҳз ба пирамард чой рехта меод. (Ф. Муҳаммадиев)

Супориш

Бигуед, ки пасванди *-ича* боз бо кадом калима омада метавонад.

Машқи 356. Дар ҷумлаҳои зер исми *ҷон* пас аз кадом калимаҳои омадааст ва чиро ифода мекунад.

Агар ба волидайн ва хоҳару додаронатон мууроҷиат карданӣ шавед, ҳатман калимаи «ҷон»-ро истифода баред. Аз ин шумо бурд мекунад: қалру эътиборатон зиёд мешавад: *амак* нею *амакҷон*, *падар* нею *падарҷон* бигуед. Мардуми тоҷикзабони Афғонистон дар як сурудашон ҳатто *Кобул* нею *Кобулҷон* мегуянд.

Савол

1. Калимаҳои *модар* аз *модарҷон*, *падар* аз *падарҷон*, *хоҳар* аз *хоҳарҷон*, *додар* аз *додарҷон* чӣ фарқ доранд?

§ 84. ИСМҲОИ МУРАККАБ

Машқи 357. Исмҳоро бодикқат хонед ва ба сохти онҳо диққат диҳед.

Гулдаста, зардолу, модаркалон, саркор, дорбоз, пойандоз, ҷоруб, оҳанрабо, саргузашт, писархонд, сартарош, панҷшанбе, садбарг, ҷамъомад, коргар, ситорашинос.

Исмҳое, ки аз ду ва ё зиёда реша сохта шудаанд, **исми мураккаб** номида мешаванд. Чунончи: сад-барг (садбарг), гул-даста (гулдаста), сарфармондеҳ (сар+фармон+деҳ), кӯршабпарак (кӯр+шаб+парак).

Машқи 358. Матиро хонед. Исмҳои мураккабро ёфта нависед ва аз калом ҳиссаҳои нутқ сохта шудани онҳоро муайян кунед.
Намуна: барф (исм)+боз(фعل)+а (пасванд).

Дар куча бачаҳо барфбози доштанд. Бобои Барфи месохтанд. Ҳар гоҳ ки барф меборид, ман бо Ҷаҳоншоҳ ба куча баромада, барфбози ва чанасаворӣ мекардам. Ман ба чана савор мешудаму Ҷаҳоншоҳ рӯи барф онро мекашид. Аммо ҳоло аз тирезаи хонаи хоб ба барфбозии бачаҳо, ба давутоз ва чанасаворӣ онҳо менигиристаму ба онҳо ҳасад мебудам. Онҳо ҳама шоду хурсанд барфбози мекунанд. Қивучувкунон Бобои Барфи месозанд. Ҳамдигарро тела дода рӯи ях лағжонакбози ва рӯи барф чанасаворӣ мекунанд. Ман бошам, наметавонам ақаллан куча бароям. Ҷаҳоншоҳ таъкид кард, ки ба куча набароям, касал шуданам мумкин...

Ҷанифаи Муҳаммадохир

Машқи 359. Аз исмҳои мураккаби зер бо ёрии пасвандҳои исмҳои *-а* калимаҳои нав соzed.

Оббоз, китобдор, оташпараст, масҳарабоз, бутпараст, чорводор, чубкор, шарқшинос, шашмақомхон, қиссахон, қонунгузор, луғатсоз, моҳигир.

§ 85. ИСМҲОИ ТАРКИБИ ВА ИМЛОИ ОНҲО

Машқи 360. Ба сохти исмҳои зер диққат диҳед ва гуед, ки онҳо аз исмҳои сохта ва мураккаб чӣ фарқ доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тахти Ҷамшед, Қалъаи Лаби Об, гули тоҷи хурус, ангури ҷавз, гули сияҳгӯш, Исёни Муқаннаъ, Дараи Ниҳон.

Исмҳое, ки аз ду ва ё якчанд калима таркиб ёфта, як мафҳумро ифода мекунанд, **исми таркибӣ** ном доранд: *Ҷумҳурии Исломии Эрон, барги зуф (зулф), Созмони Милали Муттаҳид, гули тоҷи хурус.*

Машқи 361. Матиро нависед ва имлои исмҳои таркибиро шарҳ диҳед.

Бо ибтикори Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва

Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавsey зери унвони «Гулзори Гулназар» китобномаи шарҳиҳолии Шоири халқии Тоҷикистон тавассути нашриёти «Эҷод» бо адади 500 нусха аз ҷоп баромад.

Аз ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат»

Савол ва сӯроишу

1. Кадом исмҳои таркиби бо ҳарфи калон навишта мешаванд?
2. Номи чанд рӯзнамаю маҷалларо нависед.
3. Кадом шоирони халқии Тоҷикистонро медонед?

§ 86. ИХТИСОРАҶО

Машқи 362. Исмиҳоро бодикқат хонда, шакли кӯтоҳи калимаҳои ишорашударо нависед.

Намуна: ҶТ — Ҷумҳурии Тоҷикистон

1. **Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон** аз канданиҳои зеризаминӣ бой аст. 2. Баҳодур бо мақсади такмили дониш ба **Иёлоти Муттаҳидаи Амрико** сафар кард.

Ихтисораҷо калимаҳо ва ибораҳои кӯтоҳшудаанд. Дар забони тоҷикӣ ду навъи ихтисораҷо истифода мешаванд:

1. **Ихтисораҷои забони русӣ:** колхоз, совхоз.

2. **Ихтисораҷои тоҷикӣ:** ДАТ (Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон), ҶТ (Ҷумҳурии Тоҷикистон), АИ (Академияи илмҳо).

Дар китобҳои дарсӣю асарҳои илмӣ бо мақсади сарфаҷуӣ аз ихтисораҷо зиёд истифода мекунанд: С.А. — Садрӣддин Айни, Ш.Р. — Шарофиддин Рустамов.

Машқи 363. Шакли пурраи ихтисораҷои зеро нависед: ДДМТ, СММ, ИМА, ШҚД.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ САРФИИ ИСМ

Ҳиндуҳо ҳар **рӯз** то **соатҳои** дувоздаҳ дар **ҳучраҳои**шон менишастанд, **ғайр** аз он **рӯзе**, ки **амир** ба **сарбозони** худ **шоҳона** меод.

Ҳиндуҳо — исми шахс, моддӣ, ҷинс, ба вазифаи мубтало

омадааст. Исми чамъ, ки аз калимаи решагии ҳинду (номи қавм) ва пасванди шаклсози *-ҳо* сохта шудааст.

Руз — исми ифодакунандаи замон, ғайришаҳс, маънӣ, чинс, сода (решагӣ), ба вазифаи ҳоли замон омадааст.

Соатҳо — исми замон, ғайришаҳс, маънӣ, чинс, чамъ. Аз ҷиҳати шакл сохта: аз калимаи решагии «соат» ва пасванди *-ҳо* сохта шуда, ба вазифаи ҳоли замон омадааст.

Хучраҳшон — исми макон, ғайришаҳс, модӣ, чинс, чамъ. Ин калима аз ҳиссаҳои маънодори *хучра -ҳо -шон* иборат аст: *хучра* — **реша**, *-ҳо* — **пасванди шаклсоз**, *-шон* (*яшон*) — **бандакҷонишини** шахси сеюми чамъ. Бо пешоянди аслии **дар** ба вазифаи ҳоли макон омадааст. Бо калимаҳои *хона*, *кулба*, *истиқоматгоҳ*, *манзил*, *ошён* хусусияти *муродифӣ* дорад, аммо аз ҷиҳати тобиши маъно, дараҷа ва мавқеи истифода фарқ мекунад.

Амир — исми шахс, чинс, модӣ, танҳо, муайян, сода, ба вазифаи мубтадо омадааст.

Сарбозон — исми шахс, чинс, модӣ, чамъ, муайян, исми мураккаб, ки аз исми **сар** ва асоси замони ҳозираи феъли **бохтан** (боз) сохта шудааст, *-он* пасванди чамъсоз. Бо пешоянди **аз** ба вазифаи пуркунанда омадааст.

Шоҳона — исми ғайришаҳс, чинс, модӣ, сохта (аз исми шоҳ ва пасванди *-она*), ба вазифаи пуркунанда омадааст.

§ 87. ТАКРОРИ ИСМ

Савол ва ҷавобҳо

1. Исмиро таъриф кунед ва аломатҳои сарфии онро гуед.
2. Вазифаи исмиро дар ҷумла бо мисолҳо шарҳ диҳед.
3. Исмиҳои шахс аз исмиҳои ғайришаҳс чӣ фарқ доранд?
4. Мавридҳои истеъмоли пасвандҳои чамъбандии *-ҳо*, *-он* (*-ён*, *-он*, *-гон*)-ро бо мисолҳо фаҳмонед.
5. Исмиҳои ҷомеъ аз исмиҳои чамъ чӣ тафовут доранд?
6. Номуайянии исм бо кадом роҳҳо ифода меёбад?
7. Исмиҳои ҳосро аз ҷиҳати ифодаи маъно гуруҳбандӣ кунед.
8. Кадом исмиҳои ҳосро дар ноҳунак мегиранд?
9. Роҳҳои калимасозии исмиро номбар кунед.
10. Исмиҳои сода ба калимаҳои решагӣ чӣ монандӣ доранд?
11. Пасвандҳои исмсозро аз ҷиҳати маъно гуруҳбандӣ кунед.
12. Пешванди исмсоз кадом аст?
13. Исмиҳои мураккаб чӣ хел сохта мешаванд?
14. Ихтисораҳо чанд хел мешаванд?

Машқи 364. Исмҳои ин матро ба шахсу ғайришахс ва ҳосу чинс ҷудо кунед.

То пайдо шудани чопхонаҳо китобҳо ба шакли дастанавис тайёр карда мешуданд, ки дар ин кор ҳунармандони гуногуниҳтисос иштирок мекарданд. Китобҳои дастанавис, махсусан, баъди ихтирои қоғаз вусъат ёфт.

Навъи беҳтарини қоғаз дар Самарқанд истеҳсол мешуд. Қоғазии самарқандӣ дар гузашта харидорони зиёде дошт ва ду навъ буд: якеро қоғазии абрешимӣ мегуфтанд ва он аз нахи ҳолиси абрешим тайёр карда мешуд, ки хеле зебо, тоза ва сайқалёфта буд. Дигаре қоғазии нимкатонӣ номида мешуд, ки аз абрешиму канаб иборат буд. Онро нағз пардоз мекӯфтанд ва барои ҷилдор шудан дар ду тарафаш ҳамираи орди гандум молида, оҳар мекӯфтанд. Қоғазии оҳардорро дар соя меҳушконидаанд ва сипас ҳар ду рӯи қоғазро бо мӯҳраи махсусе сайқал мекӯфтанд. Дар натиҷа қоғаз мисли оина тобнок мегардид.

А.Афсаҳов, Ҳ.Қаҳҳоров

Дуға

ҳолис — канаб

пардоз — ороиш, зебу зинат

оҳар — моддае, ки аз гарди орди гандум, ҷуворимакка ва ғайра барои шах ва ҷилдор шудани матоъ тайёр мешавад.

абрешим — нахе, ки аз пилла ҳосил мешавад.

катон — матоъе, ки аз нахи пояи зағир бофта мешавад

Саволҳо

1. Пеш аз ихтирои қоғаз катиба — навиштаҳоро дар болои ҷи менавиштанд?
2. Қоғаз-ро ҷи хел талаффуз мекунем?

Машқи 365. Ба саволҳо ҷавоб нависед.

1. Ному насаби Қаҳрамонони Тоҷикистонро нависед.
2. Шумо кадом шахрҳои Тоҷикистонро медонед?
3. Дарёҳои Тоҷикистонро номбар кунед.
4. Асарҳои кадом шоирону нависандагонро хондаед?
5. Дар хонаатон ҷи хел китобҳои бадеӣ доред?
6. Кадом рӯзномаву маҷаллаҳоро меҳонед?

Машқи 366. Ба исмиҳои зерин пасвандҳои ҷамъбандии мувофиқро гузоред.

қаср
ғулом
зан
соат
чашм
чонвар
гов
гусфанд

писарбача
хонанда
талаба
ситора
навозанда
оҳангар
Сомонӣ
нависанда

бозу
абру
гесу
оҳу
бону
себарга
Сосонӣ
бобо

Маъна 367. Матро хонед ва исмҳои мураккаби онро нависед.

Ривоят мекунад, ки боре Искандари Зулқарнайн баъди фатҳи руйи олам баҳри забт қардани Торикистон тайёрии ҳарҷониба мебинад. Мӯйсафеле аз фарзандаш илтимос мекунад, ки вайро пинҳонӣ ба сандуқе андохта, ҳамроҳи худ бубарад. Писар баъди андешаҳои зиёд насихату илтимоси падари куҳансолро ба инобат гирифта, уро бо худ мегирад. Чанд шабу рӯз раҳ тай намуда, ба дарвозаи Торикистон мерасанд. Падар аз ҳолату вазъияти ба вуқӯъ пайваста воқиф гардида, ба писараш тавсия мекунад, ки у як ҷуфт гову байтали тойдорро пайдо кунад. Ҷуфти говро ба тоӣи байтал маҳкам банданду ҳуди байталро ҳамроҳашон гиранд. Писар ин супориши падарро иҷро менамояд, он гоҳ пас гашта, ба олами равшан баромадани мешавад, вале раҳум мезанад. Хатари талафи лашкариён ба сар меафтад ва мардум дар таҳлука мемонанд. Дар ин овон мӯйсафед ба писар супориш медиҳад, ки ҳамон байталро раҳо кунду аз қафои он асп давондан гиранд. Писар ин корро анҷом дода, овоз мебарорад, ки «Эй издиҳом, раҳи баромад ин ҷост!» Оқибат он байтал ба ҷустуҷӯи тоӣчааш раҳро пайдо карда, ҳамаро аз Торикистон мебарорад.

Алиқул Девонақулов

Лугат

талаф — нобудшави
таҳлука — ҳалокат, азобу шиканҷа
издиҳом — анбуҳ, тудай мардум

Савол ва ҷавобҳо

1. Матр ба кадом услуб тааллуқ дорад?
2. Ҷумлаи охириро бодиққат хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.
3. Аз ду ифодаи зер кадомашро меписандед: *тайёрии ҳарҷониба* ё *омодагии ҳамаҷониба*?

§ 88. ФЕЪЛ ВА
АЛОМАТҲОИ САРФИИ ОН

Машқи 368. Матнро хонед. Ба калимаҳои ишорашуда савол гузored. Гӯед, ки онҳо чиро ифода мекунанд.

Имруз шумо хуб меҳнат кардед! Имтиҳон супурдед! Панҷ гирифтед! — мегуфт Маҳмудҷон ба оина нигоҳ карда муяшро шонакунон ба акси худ. — Акнун комилан ҳақ доред, ки дам гиред, сайругашт кунед! Дар рузи истироҳат истироҳат кардан лозим! Ана, аз хурусчучаҳо ибрат гиред! Тамоми руз доминобозӣ карданд, дар болои каравот ғел зада хобиданд ва боз ҳамин ки бегоҳя шуд, ба тамошо рафтанд. Магар шумо аз инҳо камед? Хуш, ба кучо меравед? Ба кино? Театр? Сирк?! Ҳамаи намоишҳои навро дидаед? Агар ин хел бошад, ба клуби завод раведо рақс кунед! Ин хел хунар надоред? Хайр, дигар ба кучо меравед? Дар шаҳратон ҷойи дигар набошад, ҷи кор кунам?! Ба хонаи ошноятон Салимов? Ин ҳам фикри бад не! Кайҳо рафтан лозим буд!

Чумба Одинаев

Машқи 369. Ба ҷойи нуқтаҳо феълҳои мувофиқро гузored.

Намуна: Китобро мехонанд.

Китобро... Радиоро... Калонсолонро... Хонаро... Беморро...
Ноиро... Пас аз кор ... ва соатҳои 10—11... Гулро... Обро...
Меҳмононро....

Феъл ҳиссаи нутқест, ки амал, ҳолат ва ҳаракати ашёро ифода карда, ба саволҳои ҷи кор кард?, ҷи кор мекунад?, ҷи мешавад? ҷавоб мешавад; давидан, рафтан, кор кардан, гиристан, парвоз кардан, истодан, андиша кардан, дуст доштан, хурсанд шудан.

Феъл дорои аломатҳои сарфии шахсу шумора, замон, намуд, тарз ва сифа аст.

Машқи 370. Порчаро нависед, феълҳои онро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо кадом маъноҳоро (амал, ҳаракат, муносибатро) ифода кардаанд.

Солиёни дароз адибе дастури саромаду имрузи ҷаҳон
варақгардон кард.

Ба суолаш ҷавобе наёфт. Ба чи авзо будани дили халқро
медонист. Ба ғаму шодии он шарик буд. Менавишт, машқ
мекард, маъқулаш намешуд, медаронду месузонд. Боз
менавишту боз медаронду боз месузонд. То ба чилсолаги ба
ин ҳол буд, боз ба даҳ сол. То ба панҷоҳсолаги ба навиштаҳо
дилаш месухт, вале хокистаре надошт дили сӯхтаи у:

- Ба дунё чӣ мекуни?
- Намедонам.
- Чаро беҳуда худро азоб медиҳӣ?
- Ин азоб не, роҳаташ дар биҳишт наёбӣ.

Абдулвайси Азиз

Саволҳо

1. Аз матни боло чӣ панд гирифтед?
2. Амалҳое, ки дар матн ифода ёфтаанд, ба кадом шахс тааллуқ
доранд?
3. Дар ҷумлаҳои панҷуму шашум кадом аъзои ҷумла чида шудааст?

§ 89. ВАЗИФАИ ФЕЪЛ ДАР ҶУМЛА

Машқи 371. Матнро хонед, гӯед, ки калимаҳои ишорашуда дар
ҷумла ба кадом савол ҷавоб мешаванд.

1. Туҳфахон боз ба ошхона баргашту аз хуроки дег хабар
гирифт ва оби гарми сатилро барои ҷомашуӣ рӯи ҷавли
баровард. (*Иноят Насриддин*) 2. **Овардаанд**, ки у дар куҳансоли
издивоҷ кард ва соҳиби ду фарзанд гардид, ки яке ба номи
Шоҳ Нуъмон дар сафари Ҳиндустон **вафот ёфт** ва дигаре дар
синни кудаки дар Шероз **даргузашт**. Ҳамсари Ҳофиз низ пеш
аз худи Ҳофиз **бо ҷаҳон падруд гуфт**. (*М.Турсунзода*) 3. Ёдгор ба
Пулод чӣ қадар **майлон карда бошад**, ин ҳам бо он ҳамон
қадар **монил шуда буд**. (*С.Айнӣ*)

Луғат

издивоҷ — зану шавҳар шудан

1. Шероз зодгоҳи кадом шоирони машҳур аст?
2. Феълҳои ишорашуда муриди доранд ё не?

Феъл дар ҷумла бештар ба вазифаи хабар меояд:
Латофат ба укачааш як дунё бозичаҳо **харид**. (Б. Ортиқов)

Машқи 372. Матро хонед ва нависед, ба зер хабарҳо хат кашед.

Онҳо ба ғор даромаланд. Куфти роҳ, машаққати ҳезумчинӣ, борони ногаҳонӣ ин ғори нимторикро ба назарашон беҳтарин истироҳатгоҳ гардонда буд. Модар ҳезумашро ба девораи куҳ ҷафс кард ва нишаст. Гадо дузону зада сарашро ба зонуи модар монд. Аз сару ру, аз миҷгонҳои дарозаш қатра-қатра донаҳои борон мечакид. Ӯ борҳо ба ҳезумкашии модараш ҳамроҳӣ кардааст.

Урун Қӯҳзод

§ 90. ШАҲС ВА ШУМОРА ДАР ФЕЪЛ

Машқи 373. Феълҳоро хонед ва иҷроқунандаи амалҳоро муайян кунед.

1. хондам
2. хонди
3. хонд

1. хондем
2. хондел
3. хонданд

1. равам
2. рави
3. равад

1. равем
2. равед
3. раванд

Феълҳо *се шахс* ва *ду шумора* доранд. Шахси якум — гуянда (омадам), шахси дуюм — шунаванда (омади), шахси сеюм — ғоиб (омад); шумораи танҳо ва шумораи ҷамъ: рафтам (танҳо) — рафтем (ҷамъ).

Шахсу шумораи феъл бо ёрии *бандакҳои феълию хабарӣ* ифода меёбад.

Шаҳс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	навиштам	навиштем
2.	навишти	навиштед
3.	навишт	навиштан

Машқи 374. Байтҳои зеринро хонда маънидода намоед. Феълҳои онро навишта, шахсу шумораашонро муайян кунед.

Пай афкандам аз назм коҳе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.

Фирдавсӣ

Сар зи модар мақаш, ки тоҷи шараф,
Гарде зи роҳи модарон бошад.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Адаб хоҳӣ, зи ҳад берун манеҳ пой,
Зи ҳар ҷониб, ки хоҳӣ, дар миён ой.

Бадриддин Ҳилолӣ

Пайи маслиҳат маҷлис оростанд,
Нишастанду гуфтанду бархостанд.

Абулқосим Фирдавсӣ

Рози дил мегуфтам, ар як маҳраме медоштам,
Шикваҳо мекардам аз ғам, ҳамдаме медоштам.

Садриддин Айнӣ

Луғат

газанд — зарар

Машқи 375. Матнро хонед. Феълҳоро аз рӯи шахсу шумораашон ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.

Аввали зимистон буд. Ду рӯз боз беором борон меборид. Барги зарди дарахтон, ки аз ин чанд рӯз муқаддам тилло пошидагӣ барин дар рӯи кучаҳо, ҳавлиҳо, болоҳои бом чошу пош буданд, акнун бо лойи куча омехта шудаанд. Ҳаво тиранамо.

Пагоҳи, соат наздики даҳ. Дар чойхонаҳо деҳқонони аз қишлоқҳои дуру наздик омадагӣ ва баъзе коркунон машғули чойнӯши. Дуди сиёҳи самовор фағоназанон ба осмон баромада истодааст. Шаҳрчаи навобод акнун ба ҳаракат даромада истодааст.

Ҳаким Карим

Дуғат

муқаддам — пеш, қаблан

Сатри ба суноришҳо

1. Сохти калимаи *чойнӯшӣ* -ро шарҳ диҳед.
2. Муродифи калимаи *қишлоқро* гуед.
3. Пасванди *-ча* ба *шаҳр* чӣ тобише додааст?

Баъзан ба ҷойи бандаки шахси якуми танҳо (*-ам*) бандаки шахси якуми ҷамъ (*-ем*) омада, ҳоксорӣ ва эҳтиромро ифода мекунад: Ҳеҷ касро шарик нагирам, туро шарик мегирам. Охир мо ошнои деринаем. (*С.Улуғзода*)

Машқи 376. Дар ҷумлаҳои зер тобишҳои маъноии феълҳоро муайян кунед.

1. Мо метавонем, ки соли таваллуди Саъдиро бо қиёси як сухани худӣ *у* бо тахмине, ки аз ҳақиқат дур набошад, муайян намоем. (*С.Айнӣ*) 2. Мо ба ин фикри муаллиф низ ҳамроҳ шуда наметавонем. (*Абдулғанӣ Мирзоев*) 3. Ба фикри мо, ин тарзи истифодаи шумораю исм хусусияти услуби дошта, миқдори онҳо басо маҳдуд аст, бинобар ин онро ҳамчун истисноӣ қоидаи умумӣ эзоҳ додан мумкин аст. (*Ш.Рустамов*)

Шахси *дуум* ва *сеюми ҷамъ* низ дар ифодаи эҳтиром ба ҷойи шахси *дуум* ва *сеюми танҳо* кор фармуда мешавад. Шумо ҳануз ҷавон ҳастед, аз дастатон корҳои бисёр меояд, — гуфт ба Ситора. (*Ҷ.Икромӣ*) Шумо ба хона равед. Модарам аз кор баргаштанд.

Машқи 377. Ҷумлаҳоро хонед, феълҳоро ёбед ва ба сохту шакли онҳо тавачҷӯх намоед.

1. Ман, раиси муҳтарам, ба шарте аввалин шуда ба музокира мебароям, ки ба гуфтани суханҳои ногуфта мондаам рухсат диҳед. (Р. Чалил) 2. Агар дар сари Шумо шавку ҳаваси тамошоӣ аҷоиботи кӯҳсор бошад, ваҳму ҳаросро ба дили худ роҳ надихед. (С. Айни) 3. Соҳиби туй аз у ёрдам пурсидааст: — Агар ёрӣ надихед, туямро вайрон карда, каси бисёреро ба ҳабс мегиранд... (С. Айни) 4. Холамакам гуфтанд, ки бошишгоҳи вай ҳозир меҳмонхонаҳои Қориҳотаму Алоуддинбой гуфтаги чоркуҳиҳо будааст. (Р. Чалил)

§ 91. ТАСРИФ. БАНДАКҲОИ ФЕЪЛИ ВА ХАБАРИ

Аз рӯи шахсу шумора тағйир ёфтани феълҳоро **тасриф** меноманд.

Шахсу шумораи феълро бандакҳои феълию хабарӣ ифода мекунанд.

Бандакҳои феъли ҳамеша пас аз асосҳои феъли меоянд.

Тасрифи феъли хондан бо бандакҳои феъли:

Замони гузашта

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	хондам	хондем
2.	хондӣ	хондед
3.	хонд	хонданд

Замони ҳозира

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	меҳонам	меҳонем
2.	меҳонӣ	меҳонед
3.	меҳонад	меҳонанд

Бандакҳои хабарӣ ҳам бо *фeyлҳои ҳол* (хонда, рафта) ва ҳам бо *ҳиссаҳои номии нутқ* омада, шахсу шумораро ифода мекунанд.

Тасрифи феъли хондан ва исми коргар ба воситаи бандакҳои хабарӣ

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	хондаам, коргарам	хондаем, коргарем
2.	хондай, коргарӣ	хондаед, коргаред
3.	хондааст, коргар аст	хондаанд, коргаранд

Машқи 378. Матиро нависед, феълҳоро муайян карда, бандакҳои феълиро хабариро нишон диҳед.

Одам ба офтоб назар андохт:

— Эй Офтоб! Ту ба он фахр карди, ки шоҳи табиат ҳастӣ? Не! Бигу, магар ман нурҳои туро маҷбур накардаам, ки обҳои бисёреро гарм кунӣ, воситаи хабардиҳии ман гарди? Ту ба он фахриди, ки агар хоҳӣ, зимистон ё тобистон месозӣ? Вале хабар дорӣ, ки ман дар ҷойҳои барфпушгардида гулу мева мепарварам? Хабар дорӣ, ки ман аз оби нимгарм хунуктар аз яхи ту ях месозам?

Пулод Толис

Савол ва ҷавоб

1. Андешаҳои нависанда бо кадом оҳанг ифода ёфтаанд?
2. Гуед, ки бузургии Инсон дар чӣ ифода меёбад.

Машқи 379. Матиро хонед, феълҳоро ёбед ва бандакҳои хабариро шарҳ диҳед.

Вақте ки аҳли оила сари дастурхон нишастанд, мӯйсафед ба рӯи наберааш дуру дароз нигариста, гуфт:

— Бачам, шавҳарат чаро наомад?

— Шавҳараш думоҳа ба сафари хизмати рафтааст, — ба ҷойи духтар ҷавоб дод модар. — Акнун набераатон ду моҳ дар хонаи мо меистад.

— Ду моҳ? — ҳайрон шуд мӯйсафед. — Аз рӯи шунидам, хусуру хушдоманаш танҳоянд, ба хурду хуроки онҳо ки нигоҳ мекунад?

— Худашон. Чолу кампир ҳоло бардаманд, — гуфт келинаш.

— Ба ҳар ҳол. Кори хуб намешавад. — Онҳо магар ба ҳамин умед келин карда буданд? Дар хонаи падару модар зиёд истодани зани шавҳардор хуб нест. Ҳаққу ҳамсояҳо чи мегуянд...

Равшани Махсумзода

Синол ва сунорин

1. Ибораи *сари дастурхон нишастанро* боз ҷи хел ифода намудан мумкин аст?

2. Ба калом услуб тааллуқ доштани матнро муайян кунед.

§ 92. АСОСҲОИ ФЕЪЛ

Машқи 380. Матнро хонед ва феълҳоро нависед. Феълҳои таъкидшударо ба ҳамдигар муқоиса кунед.

Баҳор **омад**. Кори боғ **баромад**. Ман аз мактаб рост ба боғ **меомадам**, ки ба модарам ёрӣ диҳам. Вай ҳамаи кори боғро **саранҷом карда наметавонист**. Ман ҳам аз уҳдаи тоқбуриву каланди боғ **намебаромадам**. Модарам ба сари ҷуякҳои тоқ **менишасту мегирист**, ки ин сабзаҳои дасти падару бародарат аст. Аввалин кори савоби бародарат ҳамин тоқҳост. У қаламчаро **нигоҳ медошт**, падарат об мерехту аз болояш хок мекашид. Имруз касе нест, ки онро аз зери хок **бардорад**, каланду қайҷи кунад...

Ҳамроҳи модарам тоқҳоро **кушодам**. Токи мардум аллакай мугҷа баста буд, вале токи мо нав рӯи офтобро **медид**. Модарам хеле **парешон шуд**, ки шираи тоқро хок макида бошад, **бар намедихад**. Ман қариб буд гирия кунам...

Сорбон

1. Сохти ҷумлаҳоро шарҳ диҳед.
2. Ба *ток* чӣ хел нигоҳубин карданро медонед?
3. Чаро писарбача ғамгин шуд?

Феъл ду асос дорад: асоси *замони ҳозира* ва асоси *замони гузашта*.

Асоси замони ҳозира иҷрои амалро дар замони ҳозира мефаҳмонад ва ба шахси дуёми танҳо баробар аст: *рав, хон, бин, гӯй, бар*.

Асоси замони гузашта амали дар замони гузашта ба анҷом расидаро мефаҳмонад ва ба шахси сеюми шумораи танҳо баробар аст: *рафт, хонд, дид, гуфт*.

Шаклҳои гуногуни замони феъл аз ҳамин ду асос сохта мешаванд: *рафтам, мерафтам, рафтаам, рафта будам, равам, меравам*.

Машқи 381. Маънои феълҳои ҳар ду сутунро вобаста ба бадалшавии овозҳо муқоиса кунед.

бор — борид

боф — бофт

ист — истод

пуш — пушид

хон — хонд

шукуф — шукуфт

ҷуш — ҷушид

хӯр — хӯрд

афрӯз — афрӯхт

дуз — дӯхт

рез — рехт

банд — баст

гузар — гузашт

фурӯш — фурӯхт

гӯй — гуфт

хоҳ — хост

Машқи 382. Матро хонед ва асосҳои феълро ҷудо карда нависед.

Фирдавси хомӯшу малул боргоҳи ҳокимро тарк кард. Баъди рафтани вай ҳоким мунширо талабид ва аз қуттича мактуби ба номи Унсурӣ нависондашударо бароварда, дар ҳошияи он суҳанони зеринро изофа кунонд: «Ба ин ҷо аз Тус шоири пире Абулқосим Фирдавси омада ва мегуяд ба шаст ҳазор байт «Шоҳнома» назм кардам ва мехоҳам ба Ғазни биравам ва ба аълоҳазрати султон гузаронам».

Дар бомлод у як нафар навқари содиқашро ба ин нома бар аспӣ тезтаке нишонда, ба роҳи Ғазни давонд. Навқар

мувофиқи фармон мебоист дар роҳ, агар ба корвони амир Низомиддин дучор шавад, худро ба ӯ нашиносонда, роҳро чапғалат дода пеш равад ва дар манзилҳо зиёд наистад...

Фирдавсия ба меҳмонхонаи Абубакри Исмоил баргашт. Хаस्ताҳол менамуд, табъаш хира буд, шоирро Абу Дулаф ва Бобак, ки дар интизораш буданд, пешвоз гирифтанд. Вай бо ҳаракоти касолатомез абышро аз танаш кашид ва дастор аз сар баргирифт, Бобак або ва дасторро ба меҳи девор овехт. Нишастанд.

Сотим Улуғзода

Лугат

мушӣ — дабир, котиби моҳир, котиби девони давлати
ҳошия — канор, он чи ки дар канори саҳифаи китоб навишта шудааст

тезтак — тездав, бодпо, даванд

або — навъе аз либосҳои болопуши васеи остинкӯтоҳ

касoлатомез — сустию коҳили

дастор — сalla

Савол ва суворишҳо

1. Асоси замони ҳозира ва гузаштаи феълӣ талабидан-ро муайян кунед.
2. Чаро «Шоҳнома» дар ноҳунак гирифта шудааст?
3. Тус ва Ғазӣ шаҳрҳои калом кишваранд?

Машқи 383. Матро хонда феълҳоро муайян кунед ва аз калом асос сохта шудани онҳоро шарҳ диҳед.

Ба наздикӣ дар Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Фестивали китоб доир ба наврасон барпо гардид. Дар он шоирону нависандагони шинохта ва омузгорону мактаббачагони пойтахт иштирок намуданд. Фестивал муддати се рӯз тавонист ба воситаи воҳурию суҳбатҳо натиҷаҳои хуб ба даст орад. Аз ҷумла дар доираи он барои ҷалби наврасон ба китоб суҳбатҳои шавқовари адибони шинохта баргузор гардид. Бачаҳо аз наздик бо аҳли адаб шинос шуда, аз осори онҳо пораҳо қироат намуданд. Дар охир адибон аз китобҳои худ ба бачаҳо тӯҳфа намуданд.

Сувориш

1. Ҳамин мазмунро ба инобат гирифта, шумо ҳам дар ягон мавзӯ хабар нависед.

Машқи 384. Аз калимаю таркибҳо асосҳои замонҳои гузашта ва ҳозираи феъл созед.

Шунавидан, давидан, гурехтан, чо ба чо гузоштан, фуромадан, нақл кардан, огоҳонидан, хонондан, расидан, пайвастан, боздоштан, вохурдан, баргаштан, омадан, ором кардан, нишастан, даромадан, парастидан, хурдан, нушидан, харидан.

Машқи 385. Аз асосҳои замонҳои ҳозира ва гузаштаи феълҳои зер бо ёрии пасвандҳои *-иш*, *-гор*, *-ор*, *-гоҳ*, *-ок* исм созед.

Хонд, сабзид, суз, навоз, осуд, даромад, баромад, харид, параст, бор, чунб.

Намуна: сӯхт: сузиш, сӯхтор.

§ 93. ШАКЛҲОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕЪЛ

Машқи 386. Шаклҳои феълии ишорашударо муқоиса карда, муайян намоед, ки кадоми онҳо шахсу шумораро ифода намеkunанд.

1. **Менависам** ман суруди сулҳро бо хуни дил,
Бо **тапидан**ҳои беороми рузафзуни дил.

М. Турсунзода

2. Дар пеши шарикони пештар **омадам** навбати дарсро нигарон шуда нишастам. (*С.Айнӣ*) 3. Сухани уро **табас-сумкунон** шунида нишаст. (*С.Айнӣ*)

Шаклҳои феълиро ба ду гуруҳи калон ҷудо мекунанд:

1. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл; 2. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл.

Масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол шаклҳои тасрифнашавандаи феъл буда, хусусиятҳои феълу исм (*масдар*), сифат (*сифати феъли*) ва зарфро (*феъли ҳол*) дороанд.

§ 94. МАСДАР

Машқи 387. Калимаҳои ҳар ду сутунро муқоиса намуда, фарқи онҳоро гуед.

дидам, мебинам
хонам, мехонам
рафтам, равам
сохтам, сохтаам
аз ёд кардам
нашунидаам
намефаҳмам

дидан
хондан
рафтан
сохтан
аз ёд кардан
нашунидан
нафаҳмидан

Масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, амалу ҳолатро номбар мекунад. Масдар аз асоси замони гузаштаи феъл бо ёрии пасванди *-ан* сохта мешавад: *гуфт-ан*, *фурмад-ан*, *табассум кард-ан*, *шунид-ан*, *хурсанд шуд-ан*.

Дар луғатҳо феълҳоро дар шакли масдар меоранд.

Масдар ба вазифаи сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла меояд: *Хондан вазифаи мост. Вазифаи мо хондан аст. Аз омаданиш шодам. Давидани ғусола то қаҳдон. Аз дӯст як ишорат, аз мо ба сар давидан.*

Машқи 388. Дар ҷумлаҳои зер вазифаи масдарҳоро муайян кунед.

1.Маҷоли ба ҳеҷ тараф қадам мондан набуд. (*С.Айнӣ*)
2. Замирро тезтар шудгор карда яҳоб мондан лозим. (*С.Айнӣ*)
3. Мақсади равшанфикрони мо ҳам осуда кардани зиндагии халқ аст. (*А.Баҳорӣ*)
4. Касалокасал ба чор тараф давида, ба одамон баҳсу мунозира кардан, ба болои ҳамаи ин боз мағрур будан кори осон нест. (*А.Шукӯҳӣ*)
5. Дар ҳақиқат, фоҷиае рӯй додани аз эҳтимол дур набуд. (*А.Баҳорӣ*)

Машқи 389. Байтҳоро нависед, таркибҳои масдариро ёбед ва шарҳ диҳед.

Набояд рузи аввал аҳд бастан,
Пас аз бастан намебояд шикастан.

Ҳилолӣ

Ба марди имтиҳон боист додан,
Вафодори нишон боист додан.

Лоҳути

Соҳа

1. *Аҳд бастан* чӣ маъни ва *аҳд шикастан* чӣ бадӣ дорад?

Машқи 390. Зарбулмасалҳоро нависед. Гуед, ки бо ёри масдарҳо калом воҳидҳои наҳви сохта шудаанд.

1. Аз хурдон гуноҳ кардан, аз бузургон бахшидан. 2. Аз барф манора сохтан. 3. Аз борон гурехта ба новадон дучор гардидан. 4. Ба як тир ду сайдро задан. 5. Овози духул шунидан аз дур хуш аст.

Духул

духул — даф, нақора

Машқи 391. Чумлаҳоро хонед ва ба сохту таркиби масдарҳо таваҷҷуҳ намоед. Гуед, ки масдар ё ибораҳои масдари ба вазифаи калом аъзои чумла омадаанд.

1. Бадани ман бичиррос зада рафт. Медонам, ки Ҳайдарҷон тоқати тўҳмат шунавидан надорад. 2. Гоҳо якбора ҷаста хеста, дугорро аз меҳ мегираду ба хонаи дарун даромада, ба навохтан сар мекунад. 3. Фотима акнун аз ҳуроки у меҳурд, вале базур меҳурд, аз бими он меҳурд, ки ин марлаки балқавоқ бори дигар ба хурдан амр накунад. 4. Ин корро мекарду дар бораи чӣ гуфтан ё чӣ фикр кардани мардак андешае намекард. 5. Бегоҳи дигар низ баробари дар осмони пасту наздики дара фурузон шудани аввалин ситораҳо атроф соқит гардид.

Машқи 392. Матнро бодикқат хонед ва масдарҳои аъзои он ёбед.

Калимаи *дарс* лафзи арабист ва дар ин забон тавассути се ҳарфи ҳамсадои (*дол*), (*ре*), (*син*) навишта мешавад ва ин беҳуда нест: ҳар як ҳарфи он маънои муайян дорад.

Ҳарфи (*дол*) **дарс**, ҳарфи (*ре*) **риёзат**, **азобу машаққат**, ҳарфи (*син*) **сиёсат**, **сиёсат кардан**, **ҳукм ронданро** ифода мекунад. Ба ин тариқ, дар маҷмӯъ калимаи **дарс** инсонро ба дарс хондан, сабақ омӯхтан, ки бе азобу машаққат намешавад,

ҳидоят мекунад. Натиҷаи ин ҳама риёзат кашиданҳо, қомати зебои чун алиф рости худро мисли дол ҳам намуданҳо шарбати масрури, тахти салтанат аст.

Баъди дарс хондану риёзат кашидан соҳиби ҳарфи (*син*), яъне ба тахти салтанат нишастан на ба ҳар кас муяссар мешавад. Зеро тахти салтанат якею дарсхонон зиёданд. Ана бо ҳамин маънии салтанат маънои васеъ дорад, яъне вақте ки шахс азоб кашида дарс мехонад ва ба қўллаи мурод мерасад, ба таври дигар бигуем, ягон соҳаи илму касбро аз худ мекунад, вай дар ҳамон соҳаи худ султон аст ва дар ҳамон соҳа салтанат меронад.

Маҳмадулло Лутфуллоев

Луғат

риёзат — ранҷ, машаққат, заҳмат

Савол ва ҷавобҳо

1. Султон аз салтанат чӣ фарқ дорад?
2. Ифодаи ба қўллаи мурод расидан-ро шарҳ диҳед.
3. Ба матн ном гузored ва хулосагонро мухтасар нависед.

§ 95. ФЕЪЛҲОИ МУСТАҚИЛ ВА ЁРИДИҲАНДА

Машқи 393. Чумлаҳои зеринро муқоиса намуда, муайян кунед, ки феъл дар кадом чумла мустақилмаъност.

Ман хонача сохтам. Мо барои шумо тамоми шароитҳоро муҳайё сохтем. Мошин дар ҷойи камодам истод. У китоб хонда истодааст. Китобамро гирифтам. Камтар дам гиред. Маро ба хона оварданд. Писарак хоҳиши уро ба ҷо овард.

Феълҳоро аз рӯи вазифа, истеъмом ва хусусияти маъноияшон ба ду ҷурӯҳи қалон ҷудо мекунанд: **мустақил** ва **ёридиҳанда** (ёвар). Феълҳои мустақил вазифаи грамматиканишонро бевосита, бе ёрии ҳиссаҳои дигар анҷом медиҳанд: *рафта, дидан, шунидан, ёфта...*

Феълҳои ёридиҳанда дар сохтани шакли таркибҳои феъли иштирок мекунанд: *омада истод, рафта истода буд, азоб кашидан, даст доштан...*

Машқи 394. Ба калима ва таркибҳои зер феълҳои ёридиҳанда ҳамроҳ карда, феълҳои таркибӣ созад.

Намуна: назар — назар қардан.

Назар, ташкил, гап, сайругашт, тамошо, дӯст, ҷо ба ҷо, ҷуръат, шинос, тараддуд, навишта, зарба, решақан, гуфтугу, мубаддал.

Машқи 395. Нависед. Ба зери феълҳои мустақил як ва ёридиҳанда ду хат кашед.

Киштии бо як паҳлу ба занҷир наздик расид. Даричаи киштии кушода гардид, дасти пурзури Темурмалик бо табарзин, ки монанди моҳи 4—5-руза бар рӯи оби зулол дар ҳавои соф бо акси нури офтоби шаъшаапошии нимрузӣ медурахшиданд, намоён шуд. Табарзин дар ҳаво баланд баромад ва бо тезии барқе, ки аз ҳаво меҷаҳал, поин фуромад...

Темурмалик азбаски дар дарбори Султон Муҳаммад ҳеҷ ҷойи уммедворӣ надид, аз он ҷо бо бори гарони андӯху алам ва ҳасрату ғам ба роҳ даромад. Ба ҳар ҷо ки мерасид, мездид, ки султон ба он ҷо мактуб фиристода, ба душман муқобилат накардан, агар қудрат ва фурсат ёбанд, гурехтан, вагарна бе ҳеҷ муқобилат ва ҷанг таслим шуданро ба аҳолии амр қардааст.

Садриддин Айнӣ

Дуғат

табарзин — аслиҳаи табаршақл, ки онро сипоҳиён дар пеши зини асп овезон мекарданд.

Савол ва супоришҳо

1. *Андӯху алам* ва *ҳасрату дард* чӣ гуна ифодаҳоянд?
2. Таркиби калимаи *медурахшиданд*-ро муайян кунед.
3. Чӣ гуна обро *оби зулол* мегуянд?
4. Дар бораи Темурмалик боз чӣ медонед?

§ 96. ФЕЪЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОР

Машқи 396. Чумлаҳоро хонед ва гуед, ки феълҳо амали ба охиррасидаро ифода мекунанд ё давомдорро.

1. Мошин ба сӯи суфакуҳи Данғара баромад. (*Ф. Муҳаммадиев*) 2. Суханҳои хуб мегуфт, зарбулмасал ва мақолҳои бисёре мелонист. (*Ҷ. Иқромӣ*) 3. Як рӯз радиои колхоз эълон кард, ки аз марказ олими зӯр омадааст. 4. Пас аз ин падараш ба ҳар кучое ки мерафтааст, аввал ҳасрати музай писарашро баён мекардааст.

Феълҳои мутлақ амали ба анҷом расидаро ифода мекунанд: *гирифтам, дидам, хондааст, сӯхбат кардем, хонда шудам.*

Феълҳои давомдор амали бардавом ва ба анҷом нарасидаро ифода мекунанд: *мехондам, хонда истода будам, хонда истодаам, мехонд, мегӯяд, меравад.*

Машқи 397. Феълҳои сутуни якум амали мутлақро ифода намунаанд. Дар сутуни дуум аз онҳо феълҳои давомдор соzed.

1. Паларам омаланд.	1.
2. Замира китобро хондааст.	2.
3. Гулҳо шукуфта буданд.	3.
4. Вазифаро иҷро карда шудам.	4.

Машқи 398. Матиро хонда, феълҳои мутлақ ва давомдорро ёбед ва шарҳ диҳед.

Расули Худованд ҳачирсавор ба рӯи замин гашта, аз хурҷини калоне ба ҳамаи халқҳо забон тақсим мекард. Ба назди хитойҳо рафта, ба онҳо забони хитой дод. Ба назди арабҳо рафта, ба онҳо забони арабия дод. Ба юнониҳо забони юнонӣ дод, ба русҳо — русӣ. Ба фаронсавиҳо — фаронсавӣ. Забонҳо гуногун буданд: яке нарму дигаре сахт, яке хушоҳангу дигаре хушобуранг. Халқҳо аз ин неъмат шод гардида, ҳар каломе ба забони худ сухан оғоз карданд.

Инак, он Расули Худованд ҳачирсавор ба Доғистони мо расид. Вай навакак ба гурҷиҳо забон дод, ки сонитар ба он

забон Шота Руставели достони худро иншо мекунад. Навбат ба мо ҳам расид. Иттифоқан ҳамон рӯз дар куҳсори Доғистон бурон буд. Барф дар дараҳо печутоб хурда, ба осмон мебаромад, на роҳ менамуду на хонаҳо...

— Не, — гуфт забон тақсимкунанда, ки кайҳо ришу мӯйлабаш ҳам ях карда буд, — ман ба ин куҳу камар часпида намегардам, боз дар ин хел ҳаво.

— Ҳар ки чӣ хел хоҳад, гирад, — гуфт.

Забонҳои ба замин рехтаро бурон бардошта, ба дараву куҳҳо пароканда кард. Ҳамин вақт ҳамаи доғистониҳо аз хонаҳои худ давида баромаданд. Онҳо саросема, якдигарро тела дода, ба сӯи ин бурони неъматбахш, ки ҳазорҳо сол мунтазираш буданд, шитофтанд. Ба донаҳои гаронбаҳо дарафтода, ба ҳар ки ҳар чӣ расад, чидан гирифтанд.

Пагоҳя хестанд, ки ба рӯи замин офтоб нур мепошад. Нигаранд-куҳ! Акнун ин — «куҳ». Номи онро гирифта, гап задан мумкин. Нигаранд — баҳр! Акнун ин — «баҳр»! Номашро гирифта гап задан мумкин...

Ҳамаи одамон берун зада баромада, бо як овоз нидо карданд: «Куҳ!». Гуш карданд — аз они ҳама ҳар хел баромад. Аз ҳамон вақт аварҳо, лазгиҳо, дарғиҳо, қумоқҳо, тотҳо, лакҳо пайдо шуданд. Аз ҳамон вақт инҷониб ин якҷоя Доғистон ном дорад.

Расул Ғамзатов

Савол ва ҷавобҳо

1. Дар ҷумҳурии мо мардум бо кадом забонҳо гап мезананд?
2. Гуед, ки матн ба кадом услуб эҷод шудааст.
3. Аз матн чӣ натиҷагирӣ кардед?

§ 97. ФЕЪЛҲОИ МОНДА ВА ГУЗАРАНДА

Феълҳои монда ва гузаранда мешаванд.

Амали феълҳои гузаранда бевосита ба предмет мегузарад: (китобро) хондан, (калонсолонро) ҳурмат кардан, (ватанро) дуст доштан. Феълҳои гузаранда ба вазифаи хабар омада, саволҳои *киро?* *чиро?* талаб мекунанд ва пуркунандаи бевоситаро ба худ тобеъ менамоянд.

Амали **феълҳои монда** ба предмети дигар намегузарад ва дар ҳуди иҷрокунандаи амал мемонад: *нишастан, давидан, омадан, хиҷолат кашидан, ларзидан*. Феълҳои монда ба вазифаи хабар омада, пуркунандаи бавосита ва ҳолро ба худ тобеъ мекунад: ба хона рафтан (*ба куча?*), бо муаллим суҳбат кардан (*бо кӣ?*).

Аз асоси замони ҳозираи феълҳои монда бо ёрии пасванди **-он** феълҳои гузаранда сохта мешавад: *хобидан — хобондан, афтодан — афтондан, гузаштан — гузарондан*

Машқи 399. Ба феълҳои зерин савол гузошта, мондаю гузаранда будани онҳоро муайян кунед.

Бархостан, шинохтан, омадан, дидан, истироҳат кардан, такрор кардан, ғундоштан, шикастан, баромадан, баровардан, давидан, ларзидан, ларзондан, тафсидан, сохтан, суктан, сезондан, монда шудан, пешвоз гирифтан.

Машқи 400. Матиро хонда, феълҳои монда ва гузарандаро ёбед ва шарҳ диҳед.

Марди безабон аз пайи рузӣ тулонӣ гашта, шалпар шуда омад ва ба занаш ишора кард, ки ру ба рӯи оинаи нилгун курпача андозад, то вай фароғат кунад. Занак хоҳиши уро ба ҷо овард ва мардак қачқаҳлу зада, чашм ба оинаи нилгун дӯхт. Чанд намоиш гузашт ва уро хоб пахш кард. Ба назараш телевизор лапғӣ карда равшан шуд ва хоби уро дур кард. Ҷ боз ба телевизор дида дӯхт, намоиши нав сар шуд ва Ҷ худро даруни телевизор дид. Вазнашро бардошта нишаст, ҳайрон буд, ки мардум беҳуда ин чизро оинаи ҷаҳоннамо наме-гуфтаанд. Дар хонааш нишастаасту дар телевизор метобад. Ангорааш бошад? Ҷ нишаста ва ангораи даруни телевизор хеста мегардад, андеша мекунад...

Сорбон

Луғат

ангора — фикру хаёл, тасаввур, пиндор

1. Муродифҳои *фароғат кардан*, *дида дӯхтан* -ро пайдо намоед.
2. Медонед, ки дар замони мо мактабҳои махсус барои одамони гунг ва беэабон вуҷуд доранд?

Машқи 401. Феълҳоро вобаста ба маъния ва муносибати ба аъзоҳои ҷумла дошташон ба мондаю гузаранда ҷудо кунед.

1. Коса афтоду шикаст.
2. Вай косаро шикаст.
3. Гелос пухт.
4. Ширбиринҷро ҳама дуст медоранд.
5. Ҳодисаи ҳайратангезе рӯй дод.
6. Даря меҳост барои Давлат шуда худро ором, хотирҷамъ нишон диҳад. (*Р. Ҷалил*)
7. Пагоҳ суҳбат мекунем. (*Ф. Муҳаммадиев*)
8. Онҳо... аз пеши полизи Саидпаҳлавон гузашта истода уро табрик мекарданд.

Машқи 402. Дар хона ба ҳар ду тарзи феъл аз китобҳои бадеӣ дутогӣ ҷумла нависед.

§ 98. СИҒАҲОИ ФЕЪЛ

Машқи 403. Мисолҳоро муқоиса кунед ва гуед, ки амалҳои онҳо аз яқдигар чӣ фарқ доранд.

1. Рузи истироҳат, соатҳои нуҳ аз хоб **бархостам**. (*Ф. Муҳаммадиев*)
2. Акнун роҳи шумо он қадар танг ва бадвоҳима нест, акнун ба боло **нигоҳ кунед**, осмони паҳновари кушодаро **мебинед**. (*С. Айни*)
3. Ҳамширани меҳрубон, **биё**, одамон, **биёед**, дар паҳлуи у **бишинед**, вай нақл **кунад**, шумо **бишнавед!** (*Ҳ. Карим*)
4. Акнун дигар одам **намеомадагист**. (*Ф. Муҳаммадиев*)

Бо тағйир ёфтани шакли феъл тобиши нав гирифтани амалро **сиға** мегӯянд. Сиға ба тарзи *хабар*, *эҳтимол*, *шарту хоҳиш ва ё амр* ифода гардидаи амал мебошад: *рафт*, *рафтагист*, *равад*, *бирав*.

Феъл чор сиға дорад: *хабарӣ*, *шартӣ-хоҳишмандӣ*, *амрӣ* ва *эҳтимолӣ*.

§ 99. СИҒАИ ХАБАРӢ

Машқи 404. Матнро хонда, гуед, ки феълҳои ишорашуда кадом тобишҳои амалро ифода намудаанд.

Дар глобус ё харита сайёраи мо кабуд буда, доғҳои зард, қаҳваранг ё сабз дорад. Ранги кабуд об — укёнус, баҳр, кул ва дарёҳост. Об аз чор се ҳиссаи сатҳи кураи заминро **ишғол** кардааст.

Қабати гафси атмосфера кураи заминро бо пардаи яклухт **иҳота** кардааст. Дар атмосфера ба шакли буғ ва абру туман оби бисёре ҳаст.

Дар Кутби Чануби ва Кутби Шимоли яхи бисёре ҷамъ шудааст. Яхи он ҷо ҳам хушкӣ ва ҳам укёнусро **пӯшондааст**. Дар ҷама ҷо об **ҳаст**. Бе об ҳаёт **нест**.

Аз се ду ҳиссаи бадани мо аз об иборат аст. Об ба таркиби хуне, ки моддаҳои физиологӣ ба тамоми организм мебарад, **дохил мешавад**. Об аз сатҳи пушт бухор шуда, ҳарорати бадани моро **идора мекунад**. Об ба организм барои дур кардани ҳар гуна моддаҳои зараровар даркор аст.

Об барои ҳайвонот ҳам ба ҳамин аҳамият молик аст. Барои баъзе ҳайвонҳо, аз он ҷумла барои моҳиҳо об ягона муҳити зиндагӣ ҳам мебошад.

Бе об рустаниҳо **намесабзанд**. Об тахминан $\frac{4}{5}$ ҳиссаи рустаниро ташкил медиҳад. Об аз хок ба рустаниҳо моддаҳои гизоӣ мебарад. Бо ёрии об тухмӣ варам карда **месабзад** ва рустаниҳо калон шуда мева медиҳанд.

Луғат

атмосфера — ҳаво, фазо

организм — сиришт, табиат, бадан

Савол ва ҷавобҳо

1. Ки бештар калима месозад, ки дар таркиби он калимаи **об** истифода шуда бошад?
2. Ба матн чӣ ном мегӯянд?
3. Аз глобус фаҳмонед, ки чӣ тавр се ҳиссаи заминро об ишғол намудааст.
4. Рангҳои сабз, сурх кадом рамзҳоро ифода мекунанд?

Сигаи хабарӣ ба вуқӯъ омадан ва ё наомадани амалро дар ҳамаи замонҳо ифода мекунад: омад, наомад, меояд, хоҳад омад, омадааст, омада истодааст. **Ба ин сига шаклҳои замони гузашта** (гуфтам, мегуфтам, гуфта будам...) ва **шаклҳои замони ҳозира** (гуфта истодам, мегуям) ва **ояндаи феъл** (хоҳам гуфт) мансубанд.

Машқи 405. Порчаҳои шеърро нависед ва сигаи хабариашро муайян кунед.

Омад баҳори хуррам бо рангу буйи тийиб,
Бо сад ҳазор зинату ороиши аҷиб.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Бас нуру хирад давлати Сомон овард,
Фарҳанги ҷаҳонро ба Хуросон овард.
Бар беҳунарон, бебасарон, беҳабарон
Илму ҳунару ойину имон овард.

Сафар Маҳмуд

Савол ва ҷавоб

1. Калимаи *беҳабарон* -ро аз ҷиҳати сохт ва таркиб шарҳ диҳед.
2. Хабарӣ ҷумлаҳои ҳикоятӣ бо кадом сигаи феъл ифода меёбанд?

§ 100. СИГАИ АМРӢ

Машқи 406. Байтҳоро ба оҳанги даъвату хитоб хонед ва онҳоро нависед.

Ба гуфтори донандагон роҳ ҷӯй,
Ба гетӣ бипую ба ҳар кас бигӯй.

Забону дилат бо хирад рост кун,
Ҳамерон, аз он сон ки хоҳӣ сухун.

Зи Фирдавсӣ акнун сухан ёд гир,
Суханҳои покизаву дилпазир.

Нигар, то чӣ корӣ, ҳамон бидравӣ
Сухан ҳар чӣ гӯӣ, ҳамон бишнави.

Хирадманд бошу беозор бош,
Ҳамеша забонро ниғаҳдор бош.

Абулқосим Фирдавси

Лугат

бипӯй (пӯидан) — бирав, бидав (рафтан, давидан)

Савол ва сӯалорини

1. Шакли пурра ва дурусти калимаҳои *бидравӣ ва бишнави*-ро ёбед ва шарҳ диҳед.
2. Мисраи байти дуҷум қадом мақолро ба хотир меорад?

Сигаи амрӣ шакли феълест, ки ба иҷрои амал водор карда, маъноҳои амру фармон, даъвату хоҳишро ифода мекунад. Сигаи амрӣ фақат шахси дуҷуми танҳою ҳамчунин дорад: хон, хонед.

Бингар, зи сабо домани гул чок шуда,
Булбул зи ҳамони гул тарабнок шуда.
Дар сояи гул **нишин**, ки бисёр ин гул
Аз хок баромадасту бар хок шуда.

Умари Хайём

Машқи 407. Аз масдарҳо сигаи амрӣ созед.

Баромадан, дидан, бархостан, фурухтан, хостан, чидан, гирифтан, доништан, навиштан, шунидан, тохтан, чустан, духтан, нишастан, доштан, сохтан, савганд хурдан, хурдан.

Машқи 408. Байтҳоро хонед ва гуед, ки пешванди шаклсози *ме-* бо асоси феъл омада, ба қадом сига далолат мекунад.

Мекӯш ба ҳар варақ, ки хоня,
То маънии он тамоми доня.

Мебош табиби исавиҳуш,
Аммо на табиби одамикуш!

Низомии Ганҷавӣ

Чӣ хуш гуфтаст як донои асрор,
Ба гуфтори хуши ӯ гуш **медор!**

Садриддин Айни

Қаламо, хизмати синон мекун,
Синаи хасмро нишон мекун.

О. Лутфи

Лугат

синон — найза

Савол ва супориш

1. Калимаи *гуфтор* чӣ хел сохта шудааст?
2. Муродифи *хасм*-ро ёбед.

Машқи 409. Матро бодикқат хонед. Шаклу сохти феълҳои фармоишро муайян кунед.

ҚОИДАҲОИ МУОШИРАТ БО ДИГАРОН

1. Ба муаллимон, волидон ва ҳамсолони худ салом додан ва хайрухуш карданро фаромуш накун.
2. Хоҳиши худро равшану фаҳмо изҳор намо.
3. Барои ёрию дастгирӣ *ташаккур* гуфтанро аз хотир набарор.
4. Ба пурсишҳои калонсолон боодобона ҷавоб бидеҳ.
5. Ба калонсолону ҳамсолон тавачҷӯх ва дилсузӣ бикун.
6. Бо дағалию дурушти ва хасисӣ муросоқор мабош.
7. Ба шахсони аз худат калон *шумо* гуфта муроҷиат карданро ёд гир.
8. Ба калонсолон ҷой бидеҳ, меҳмони ба хона омадаро ба нишастан таклиф намо.
9. Ба гуфтугӯи калонсолон ҳамроҳ нашав.
10. Ҳамеша ҳақгӯй, наққор, ғамхор ва поквичдон бош.

Машқи 410. Шеърро нависед ва муайян кунед, ки шаклҳои феълҳои он мансуби калом ситаҳоянд.

Эй дуст, биё, дар қадамат зор бигирям,
Ту ханда куну гӯ, ки чӣ миқдор бигирям.
Кас нест, ки тимори маро бар ту расонад,
Бар бекасии хешу ба тимор бигирям.

Муҳаммадхусайни Ҳоҷа

§ 101. СИҒАИ ЭҲТИМОЛИ

Машқи 411. Чумлаҳоро хонед ва ба тобиши маъноии феълҳои ишорашуда диққат диҳед.

1. Бечора, балки ин модар **доштагист**, ки вай ҳам ман барин муштипар ва барҷомонда **будагист**. (*Ҳ.Карим*) 2. Ягон моҳ **шудагист**. (*Ҷ.Икромӣ*) 3. Акнун дигар одам **намеодагист**-а, рафиқ Баротов? (*С.Улуғзода*)

Сиғаи эҳтимоли амалеро ифода мекунад, ки гӯянда ба иҷрои он шубҳа дорад.

Муқоиса кунед:

Сиғаи хабарӣ

1. Фардо бародарам **меояд**.
2. Имруз ҳаво **гарм мешавад**.

Сиғаи эҳтимоли

- Фардо бародарам **меодагист**.
Имруз ҳаво гарм **мешудагист**.

Ин шакли феъли аз *сифати феълии замони гузашта* (*хонда*) бо пасванди **-гӣ** (*хондагӣ*), ихтисори феъли *ҳаст* (*хондагист*) ва **бандакҳои хабарӣ** сохта мешавад: *хондагистам*.

Тасрифи феъли хондан мувофиқи сиғаи эҳтимоли

Шаҳс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	хондагистам	хондагистем
2.	хондагистӣ	хондагистед
3.	хондагист	хондагистанд

Машқи 412. Аз масдарҳои зер сифаи эҳтимоли созад.

Намуна: гуфтан — гуфтагистам, мегуфтагистам, гуфта истодагистам.

Чидан, хонда шудан, шитоб кардан, мондан, номидан, рафтан, кашидан, доништан.

Машқи 413. Порчаҳои хонда, сифаи эҳтимолиро ёбед ва шарҳ диҳед.

1. — Ба ҳама чиз қатъӣ биёяд ҳам, ба ҳезум қатъӣ намеомадагист?

— Мумкин.

— Мумкин ки бошад, ҳамроҳ ҳезум бурдан чӣ даркор?
(*Ҷ. Қуръод*)

2. Гуфтам, дар хона шишта чӣ кор мекунам, биё ҳамроҳаш равам, ҳавои саҳро меҳурам. Аз дастам биёяд, ягон ёрдам ҳам мерасидагист. Ҳеҷ набошад, даҳони халтаҳои мебандем-ку. (*С. Турсун*)

§ 102. СИФАИ ШАРТӢ-ХОҲИШМАНДИ

Машқи 414. Зарбулмасалҳои ишорашударо хонда, гуед, ки иҷрои амали онҳо ба чӣ гуна шарту шароитҳо вобаста аст.

Чу дахлат нест, харҷ оҳистатар кун,

Ки мегуянд маллоҳон суруде.

«Агар борон ба қўҳистон наборад,

Ба соле Даҷла гардад хушкруде».

Сабди Шероӣ

«Агар бемор дуруст шудани бошад, табиб ба дари хона меояд» гуфтаанд. Эшонӣ султонҳои дарвозӣ, ки аз эшонҳои машҳури замонанд, имшаб ба ҳавли Яқуббой меҳмон шуданд, ана ҳамон касро оварда меҳононам, — гуфта аз пайи эшон рафт.

С. Айни

Дуғат

маллоҳ — киштирон, киштибон

мазаммат — нақўҳиш, сарзаниш

Сигаи шартӣ-хоҳишмандӣ амалеро ифода мекунад, ки воқеъ шудани он ба майлу хоҳиш ва ё шарте вобаста аст.

Муқоиса кунед:

Сигаи хабарӣ

Ман низ аълохон
шуда **метавонам**,

Кори аз ҳад вазнин
маро **бемадор кард**,

Сигаи шартӣ-хоҳишмандӣ

агар мунтазам **хонам**.

бояд дам **гирам**.

Ин сига ба воситаи ба асоси замони ҳозираи феъл ҳамроҳ кардани бандакҳои феъли сохта мешавад: *хонам, хонда бошам; нависам, навишта бошам*.

Машақи 415. Чумлаҳоро хонед ва шаклҳои феълии сигаи шартӣ-хоҳишмандиро ёфта, шарҳ диҳед.

1. Туйро ба чор кас маъқул карда гузаронем. (*Р. Ҷалил*) 2. Дари бахти ту ҳам як кушода мешуд, ман ба муроду мақсадам мерасидам. (*Ҷ. Иқромӣ*) 3. Кошки, кудурат аз миён бардошта мешуд. (*Ҷ. Иқромӣ*) 4. Ман гуфтани ҳастам, ки дар ин кирдори у чӣ сирре ҳаст? (*Ф. Муҳаммадиев*) 5. Пулудбой, Шумо чӣ кор кардани? (*Ҳ. Карим*) 6. Мон, ки бидонанд: аспбози асил як пояш ба лаби гур расад ҳам, аз қатор намебарояд. (*Ф. Муҳаммадиев*)

Дуғат

кудурат — душманӣ, дилтангӣ, хирагӣ

Машақи 416. Шеърро хонда, шаклҳои замони сигаи шартӣ-хоҳишмандиро муайян кунед.

Чашми ман серӣ надорад аз тамошои замин,
Хоҳам аз мадди назар нафтад ягон ҷойи замин.
Чашми ман хоҳад, ки бинад навбаҳорон бешумор,
Борҳо бинад шуқуфтанҳои гулҳои замин.

Чашми ман маҳви чамолу ҳусни зан бошад мудом,
 Беҳ зи ҳусни зан набошад ҳусни зебои замин.
 Аз азал зан бо замин як гашт чун ду модарон,
 Буйи зан ояд машомамо аз ақсои замин.
 Гар намешуд дасти зан ҳусни замин пайдо набуд,
 3 -ин сабаб гуем занро маҳфилорои замин.
 Ҳокимият гар ба дасти зан саросар мегузашт,
 Мардхоро бештар буд кайфи дунёи замин,

Мирзо Турсунзода

Дуғат

маҳв — нест кардан, аз байн рафтан

азал — қовидон будан дар гузашта, ҳамеша

Савол ва суворнишҳо

1. Бо истифода аз калимаи *мудом* ва *кош* ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки он сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ дошта бошад.
2. Чаро шоир занро бештар васф кардааст? Барои чӣ занро зеби ҳаёт мегуянд?
3. Суханони Максим Горкий: «Ҳамду сано бод ба Зан-Модар, ба чашмаи хушкнашавандаи ҳаёти музаффар»-ро шарҳ диҳед ва аз ёд кунед.

§ 103. ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ

Машқи 417. Матиро хонед, феълҳояшро муайян кунед ва замони онҳоро шарҳ диҳед.

Бисту панҷ ё сӣ сол пеш, саҳари барвақт ману падарам гусфандонро ба бозор бурдем. Гусфандро касе харид ва падарам ресмонро аз гардани он кушода гирифт. Харидор илтимос кард, ки ресмонро ҳам фурушад, вале падарам бо оташинӣ гуфт:

— Ресмонро намефурушанд!

Харидор ноилоҷ тасмаи худро аз шимаш кушода, ба гардани гусфанд баст. Мо ба хона равон шудем ва ман аз падарам пурсидам, ки чаро ресмони куҳнаи нимпӯсидаро нафурухт.

— Молро бо ресмон фурухтан хосияти нек надорад, — гуфт падарам. — Бобот ҳамин хел мегуфт. Ман ин васиятро даҳ сол

пеш фаромуш карда, гови душоиро бо ресмонаш фурухта будам. То ҳол наметавонам гов харам.

Ҳар вақте ки ба сабаби бемории ё ягон зарурат ба шир сахт муҳтоҷ мешудем, падарам як оҳи бадард мекашид ва бо ҳасрат мегуфт: —Чаро ман говро ба ресмонаш фурухтам!?

Барои падарам он ресмон як рамзи хеле устувори пайванди у бо гови душой буд. Ҳарчанд мо дар ҳавлия майдони алаф ва дар атрофи деҳ чарогоҳи холия аз зироати колхоз надоштем, бовар дорам, ки агар падарам замоне говро бо ресмонаш намефурухт, боз гов мехаридем ва онро бо алафу хуроки харида мепойидем. Ба назари ман, падарам ресмони говро не, балки як чизи бебаҳоро, ки онро ҳаргиз намефурушанд, аз даст дода буд...

Адаш Истад

Савол ни супоришҳо

1. Дар матн кадом феъл бештар такрор ё истифода шудааст ва чаро?
2. Барои чӣ баъд аз ҷумлаи *Чаро ман говро бо ресмонаш фурухтам!?* ҳам аломати савол ва ҳам аломати хитоб гузошта шудааст?
3. *Мепойидемро* аз ҷиҳати мазмун шарҳ диҳед.
4. *Гови душоиро* боз чӣ хел ифода мекунанд?

Машқи 418. Ба саволҳои зер ҷавоб навишта, замони феълҳои онҳоро муайян кунед.

1. Соли гузашта дар синфи чандум мехонед?
2. Ҳоло дар синфи чандум мехонед?
3. Дар ояндан наздик чӣ корҳоро ба сомон расониданиед?

Замони феъл муносибати ба лаҳзаи нутқ доштаи амалро нишон медиҳад:

Лаҳзаҳои нутқ: *гузашта*, *ҳозира*, *оянда* мебошанд. Феълҳо се замон доранд: **замони гузашта** (*хондам*), **ҳозира** (*хонда истодаам*) ва **оянда**: *мехонам* (*хоҳам хонд*).

§ 104. ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ФЕЪЛ

Машқи 419. Матро хонда, феълҳои замони гузаштаро ёбед ва шахсу шумораи онҳоро шарҳ диҳед.

Пас, чун малик шукргузори ба итмом расонид, ҳакимон ва олимони бархоста, шукри Худо ба ҷо оварданд ва маликро сано гуфтанд ва дасти уро буса доданд ва ҳар яке ба хонаи хеш баргаштанд ва малик низ ба хона андар шуд ва писарро низ назди худ хост.

Кудакро назди вай ҳозир оварданд. Чун аз умри у дувоздаҳ сол бигузашт, малик хост, ки илмҳои бар вай биомузад. Қасре дар миёни шаҳр бино кард ва дар он қаср сесаду шаст хона бино ниҳод ва писарро дар он қаср бурда, се тан аз ҳакимони донишманд бар вай бигумошт ва эшонро фармуд, ки шабонаруз аз таълими у гофил нагарданд. Ва ҳар руз дар яке аз он хонаҳои бинишинанд ва ҳеҷ илме нагузоранд, магар ин ки ба он писар биёмузанд...

Чун дувоздаҳ сол тамоми шуд, маликзода ҳаман илмҳои биёмухт ва аз ҳамаи ҳакимон ва олимони, ки дар он замон буданд, бартар шуд. Он гоҳ олимони, ки омузгорони у буданд, уро ба назди малик оварданд.

Аз «Ҳазору як шаб»

Дуғат

андар шудан — даромалан

сано — мадҳ, таҳсин, ситонш, шукр ва сипос

ҳаким — олим, табиб, пизишк

бигумошт — таъин кард, муқаррар намуд

Савол ва сӯиҷавоб

1. Дар феълҳои *биёмузад*, *бинишинад* вазифаи пешванди *би-*ро шарҳ диҳед.
2. Дар сарҳати охири феъли *тамом шуд* ба чӣ маъно омадааст?

Машқи 420. Аз феълҳои *хостан*, *гуфтан*, *дидан*, *бурдан* шаклҳои замони гузашта сохта, ҷумлаҳои тартиб диҳед.

Намуна: хостан: хостам, мехостам, хоста будам; Мехостам, ки ҳар чӣ зудтар бародарамро бинам.

Замони гузаштаи феъл амали пеш аз лаҳзаи нутқ воқеъшударо мефаҳмонад: *навиштам, навиштаам, менавиштам, навишта будам, навишта истода будам.*

Машқи 421. Ҳикоятро бодикқат хонед. Феълҳои замони гузаштаро нависед ва ба шакли сохти онҳо тавачҷуҳ намоед.

ҲИКОЯТ

Бараҳман гуфт:

— Овардаанд, ки бозургоне буд, ки баҳру бари дунё паймуда ва шаҳрҳои Шарқу Ғарбро тай карда, сарду гарми рӯзгор дида, талху ширинии айём бисёр чашида.

Хирадманде, амине, кордоне,
Зи рӯи таҷриба бисёрдоне.

Вақте ки пир шуд ва наздик омадани аҷалро пай бурд, фарзандони худро даъват намуда, ба онҳо насиҳат оғоз кард ва гуфт:

— Эй ҷавонон, агар дар ҷамъи мол ранҷе ба шумо нарасида бошад, қадри он намешиносед. Аммо бибояд донист, ки ба даст омадани мол бе касбу талаб маҳол аст. Агар касе моли бемашаққат ёбад, қадру қимати он надониста, зуд аз даст бидиҳад. Пас рӯй аз коҳилия бартофта, ба касбу ҳунаре майл намоед, ба ҳамин касби тижорат, ки аз ман муддатҳо мушоҳида кардаед, машғул шавед.

Чун писарон насиҳатҳои падар шуниданд ва манфиатҳои суҳанҳои у шинохтанд, ҳар кас як касбе ихтиёр намуда, ба коре даст заданд.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Ауғат

бараҳман — ҳаким ва донишманди ҳиндӣ
коҳилия — сустӣ, танбали

Савол ва супоришҳо

1. Муродифҳои калимаи *касбро* гуед.
2. Кори тижорат ба шумо маъқул аст? Чаро?
3. Ба фикри шумо дар зиндагӣ кадом касб муҳим аст?

§ 105. ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ ФЕЪЛ

Машқи 422. Нависед. Гуед, ки феълҳои таъкидшуда қалом замонро ифода мекунад.

1. Аз рӯи хабарҳои пухтае, ки ҳарруза ба ман **расида истодаанд**, кори мо он қадар хуб нест. (*С.Айна*) 2. Ман ба мобайни одамон даромада, ба ҳар ош қатик шуданро **бад мебинам**. (*Ф.Муҳаммадиев*) 3. Пахта дар ҷойҳои гарму сероб **мерӯяд**. 4. Боғи бахил **сабз намешавад**.

Феъли замони ҳозира амали дар айни ҳол иҷрошаванда ва давомдоштаро ифода мекунад. Бахти ту акнун *гул қарда истодааст*, аз хазон ёд макун! Духтарҳои мо забони туркиро *намедонанд*, аммо ўзбекиро *мефаҳманд*. (*Ҷ.Икромӣ*)

Машқи 423. Феълҳои замони ҳозираро ёфта, бо онҳо ҷумла соzed.

Кор мекунам, рафтам, хонда будам, хонда истода будам, меоям, пурсидам, рафта истодааст, зиндагӣ мекунам, хоҳам хонд, гул мекунад, саёҳат мекунам.

§ 106. ЗАМОНИ ОЯНДАИ ФЕЪЛ

Машқи 424. Ҷумлаҳоро нависед. Замони амалҳои таъкидшударо муайян кунед.

1. **Биё**, додарам, ҳар ду як **гӯштин бигирем**, -Саид Амон мехост бигуяд, ки ин манзараро надида ҳам медонист, ҳама мунтазиранд (*Ф.Муҳаммадиев*) 2. Имсол бинокорон бояд корҳои зиёдеро **ағҷом диҳанд**. 3. Пас аз масофае **мебинӣ**, ки наҳре аз дарё баромада, ба Панҷ **мерезад**. (*Ф.Муҳаммадиев*) 4. Худи ҳамин қайд нишон меод, ки ҳеҷ кор **нахоҳад шуд**.

Замони ояндаи феъл амалро мефаҳмонад, ки он баъд аз суҳан рондан воқеъ мешавад.

1. Биё, додарам, ҳар ду як **гӯштин бигирем**. (*Ф. Муҳаммадиев*) 2. Хайр, акнун ман ба ҳавлӣ **медароям**. (*Ҷ. Икромӣ*) 3. То зиндаем, аз шумо **миннатдор хоҳем буд**. (*Р. Ҷалил*)

Машқи 425. Шеърро ифоданок хонед ва феълҳоро аз чиҳати замон шарҳ диҳед.

Арзандаи номи хеш бошед,
Қоим ба мақоми хеш бошед.
Сарсон зи пайи касон нагардед,
Дар даст зимоми хеш бошед.
Аз пушти баландҳо манозед,
Худ зинаи боми хеш бошед.

Низом Қосим

Луғат

ҚОИМ — устувор

ЗИМОМ — лаҷом, инон

Супоришҳо

1. Мазмуни шеърро шарҳ диҳед.
2. Замони ояндаи феълҳои *сохтан*, *омӯхтан* ва *навохтан*-ро муайян карда, бо онҳо ҷумла созед.

Машқи 426. Матнро хонед, замони ҳозираи феълҳоро муайян кунед.

СЕ ҶЕҒИ ХУРУС

Хурусе субҳи барвақт аз хоб бархесту ҷеғ зад. Гамбуске дар он наздики буд. Вай нороҳат шуда гуфт:

— Эй хурус, ту хоби маро парронди. Ин корат хуб нест.

Хурус гуфт:

— Эй гамбусаки хоб-олудак! Ман навакак як бор ҷеғ задам, ҳоло боз ду бори дигар ҷеғ мезанам! Ту тайёр бош!

— Ин ҷеғи ту барои ки буд?

Хурус чунин ҷавоб дод:

— Ман бори аввал барои мардуми бедор ҷеғ мезанам. Онҳоро мегуям, ки ҳоло субҳ медамату аз ҷой бархезанд. Бори дуюм барои мардуми хоболуд ҷеғ мезанам. Онҳоро мегуям, ки аз хоб бедор шаванд. Ман бори сеюм барои мардуми мурда ҷеғ мезанам. Онҳоро мегуям, ки зинда шаванд.

Гамбусак аз ин ҷавоби хурус ҳайрон шуд ва пурсид:

— Ман ба кадоми ин се тоифа мансубам?

— Ту ибро худат муайян бикун! — ҷавоб дод хурус.

Савол ва сӯроиш

1. Вазифаи *-ак*-ро дар калимаи *гамбусак* шарҳ диҳед.

2. Аз мазмуни матн ба чӣ хулоса омадед?

Машқи 427. Хонед. Феълҳоро муайян намуда, шаклҳои замони онҳоро эзоҳ диҳед.

ҲИСОБИ МУЛҶАР

Дар байни халқҳои Шарқи Наздику Миёна солшумории мулҷар аз рӯзгори қадим вучуд дошт. Дар ин солшуморӣ ҳар яке аз 12 соли даврии муайян бо номи ҳайвон ёд мегардад.

Соли якуми мулҷар бо унвони Муш, дуюм — Бақар (гов), сеюм — Паланг, чаҳорум — Харгӯш, панҷум — Наҳанг, шашум — Мор, ҳафтум — Асп, ҳаштум — Гусфанд, нуҳум — Маймун, даҳум — Мурғ, ёздаҳум — Сағ ва дувоздаҳум — бо номи Хук иштиҳор доранд.

Ин тартиби солшуморӣ дар заминаи ҳазорон таҷрибаи инсонҳо ... ба вучуд омадааст.

Тақвимҳо натиҷаи мушоҳидаҳои гардиши солони Офтобанд. Офтоб дар давоми ҳаракати худ нури фазоро ба воситаи мақоми 12 бурҷи ситораҳо уBUR мекунад. Бад-ин ваҷҳ, номи 12 моҳи як сол аз ҳамин 12 бурҷи ситораҳост.

Ибтидои ҳар соли мулҷар аз моҳи нахустини соли шамсӣ — ҳамал оғоз мешавад. Ин вақту соат ба 21—22 мартаи солшумории ҳозира баробар аст.

Дуғат

иштиҳор — шуҳрат ёфтан, машҳур шудан, овоза шудан
тақвим — солнома, календар

убур — гузаштан; гузаштан аз оби чу, роҳ
шамсӣ — офтобӣ, хуршеди
ҳамал — барра; яке аз дувоздаҳ бурҷи фалак

Савол ва ҷавобҳо

1. Шарҳ диҳед, ки чаро номҳои ҳайвонҳо дар ин матн бо ҳарфи калон навишта шудаанд.
2. Ҳар сол кай оғоз меёбад?
3. Аз рӯи мулҷар соли бародарону хоҳарҳоятонро муайян кунед.

§ 107. СОҲТИ ФЕЪЛҲО

Машқи 428. Ба мисолҳо таваҷҷуҳ намоед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

гашт
омал

баргашт
баромал

омада истод
баромада рафт

Феълҳо ду роҳи калимасозӣ доранд: бо ёрии пешванду пасвандҳо ва таркиббандӣ (бо ёрии феълҳои ёридиҳанда).

Вобаста ба ин феълҳои забони тоҷикиро аз ҷиҳати сохт ба се гурӯҳ ҷудо мекунем: **сода**, **сохта** ва **таркибӣ**.

§ 108. ФЕЪЛҲОИ СОДА

Машқи 429. Матиро хонед, феълҳои аз асоси замони гузаштаю ҳозира сохташударо ҷудо карда нависед.

Подшоҳе ба ҷугидухтар дил бохт ва уро ба никоҳи худ даровард. Вале ҷугидухтар дар ҷоҳу ҷалолӣ шоҳона шоду хуррам набуд. Подшоҳ барои асрори ҳазинии уро фаҳмидан духтарро дар хона танҳо гузошт ва пойид. Ҷугидухтар дергоҳ нишаст ва бархоста, аз нондон нонро гирифта, ба тоқчаҳо гузошт ва халтаеро ба китф партофта, назди ҳар тоқчае рафта, «Хайр бикун» мегуфт ва нонро гирифта ба халта меандоخت... Подшоҳ сабаби маҳзунии уро дарёфта, гуфт: «Хуе, ки бо шир ба тан дарояд, бо ҷон барояд».

Сорбон

Савол ва супориш

1. Ҳикмати дар ҷумлаи охир овардашударо шарҳ диҳед.
2. *Хайр кардан*-ро боз чи мегуянд?

Феълҳои сода аз ҷиҳати сохти сарфӣ ба шакли холис (бе пешванду пасвандҳои калимасоз) воқеъ мешаванд: *хонд, гуфт, рафт, гӯй, рав*.

Феълҳои сода, ки танҳо аз як асос иборатанд, сода ном доранд. Чунончи: *хонд, омад, рафт, дошт, сохт, хон, ой(о), рав, дор, соз*.

Машқи 430. Порчаҳои шеърро ифоданок хонед ва феълҳои содаро муайян карда, нависед.

Ҳар ки айби дигарон пеши ту оварду шумурд,
Бегумон, айби ту пеши дигарон хоҳад бурд.

Савди

Торе, ки туро Ватан нахонад, назанам,
Он дил, ки ғами Ватан надонад, шиканам.
Шамъе, ки бари Ватан насузад, бикушам,
Чашме, ки туро Ватан набинад, биканам.

Гулрухсор

Супориш

Шеърҳоро ба наср баргардонед ва мазмуни онҳоро шарҳ диҳед.

§ 109. ФЕЪЛҲОИ СОХТА

Машқи 431. Феълҳоро нависед, асос ва пешвандҳоро бо аломатҳо ишора кунед.

Баргаштан, бардоштан, баровардан, баркашидан, даромадан, даргирифтн, боздоштан, вохурдан, фуоровардан, номидан, хушконида, талабидан, сабзидан, фаҳмидан.

Феълҳои сохта аз асосу пешванд ва пасвандҳои калимасоз сохта мешаванд: **фаровардан, бархостан, хушкидан, ҷангидан, даргузаштан, даромадан.**

Мисоли 432. Чумлаҳоро нависед ва феълҳои сохтaro шарҳ диҳед.

1. Баъди як моҳ Аҳмадбек аз саф баргашт. Мард ба тарафи духтарак ҳам шуда, аз қуттиe, ки дар поёни кабина, дар муқобили у воқеъ буд, сачоқеро баровард. (*Ф. Муҳаммадиев*)
2. Кампир баромада рафту пас аз дақиқае Насимҷон ба хона даромад. (*Ч. Икромӣ*)
3. Қодирову соҳибхона пасу пеш фууромада, ба ҳавли даромаданд. (*Р. Чалш*)

§ 110. ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИ

Феълҳои таркиби аз рӯи ифода ду хел мешаванд: **феълҳои таркибии феъли** ва **феълҳои таркибии номӣ**.

§ 111. ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ ФЕЪЛИ

Мисоли 433. Дар чумлаҳои зерин ба сохту таркиб ва маънои феълҳо диққат диҳед.

1. Гуё ин масъала ба онҳо ҳеҷ дахл надорад, гап дар бораи корхонаи худашон не, балки кадом як муассисаи бегона рафта истодааст.
2. Магар сухан ҷойи холии модарро дар дил пур мекунад? Ҳаргиз не. Бузургии модарро фақат бо сукути гарону андешаҳои амиқ метавон дарёфт.
3. У ҳануз ба тангнои охиринаи дара, ки дар пушти тахтасанги калоне воқеъ буд, нарасида, аз ғояти ҳайрат карахт шуда монд.

Б. Абдурахмонов

Ҷузъҳои **феълҳои таркибии феъли** аз як феъли асосӣ ва як ё якчанд феъли ёридиҳанда иборат буда, ҳамчун як таркиб ба ҳисоб гирифта мешаванд: *хондан гирифт, хоҳад хонд, хонда истодааст, хонда истода буд*.

Феъли асосӣ (хонда) маънои луғавӣ ва ду феъли пас аз он омада маъноҳои грамматикӣ доранд: *истода* ба амали бардавом ва *буд* ба замони гузаштаи дур далолат мекунад.

Машиқи 434. Феълҳои таркибии матиро муайян кунед.

1. Баъд... рафта-рафта пойи тирхурдааш аз итоат баромад. Мазмун, чароҳаташ хунук шуда буд. (*С. Турсун*) 2. Яке аз ҷавонҳои мо аз китфаши саҳт лаг хурда, маъюб шуд, чанд моҳ дар табобатхона хоб карда баромад. (*Ф. Муҳаммадиев*) 3. Духтарча овози уро шунида, аз гирия бозистод ва ҳусида-ҳусида гоҳ ба Давлат нигоҳ кардан гирифт. (*Р. Ҷалил*) 4. Ҳа, табиати мамлакати мо ба ҳаде зебо шудааст, ки кас аз тамошои он чашм канда наметавонад. (*А. Деҳотӣ*) 5. Саид Паҳлавон яке аз ҳамин хел деҳқонҳои ҳунарманд ва пурдон ба шумор мерафт. (*Ҷ. Иқромӣ*) 6. Саид Амон медонист, ки мутриб имруз ҳам, фардо ҳам дар «боми деҳа» нишаста, он асбоби сеҳрноки худро хоҳад навохт. (*Ф. Муҳаммадиев*) 7. У ин гуна ҳикояҳоро бо камоли ҷиддият ва бо боварии тамом нақл мекард ва мепиндошт, ки ман ҳам тамоман бовар карда истодам. (*С. Айни*)

§ 112. ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМИ

Машиқи 435. Ҳонед. Феълҳои ишорашударо нависед ва сохту таркиби онҳоро шарҳ диҳед.

Кабутар номи паррандаест. Номи ин парранда ба ранги кабуд доштани он **ишора дорад** (дар забони русӣ **голубь** ва **голубойро** муқоиса кунед). **Дарк намудани** этимологияи ин калимаи сохта чандон душвор набошад ҳам, касро ба андеша **водор менамояд**, чунки кабутарони ҳозира (ман кабутарони хонагиро **дар назар дорам**) гуногунранганд. Дар ин маврид бояд **ба ҳисоб гирифт**, ки қисме аз кабутарон баъд аз хонагӣ ва дастпарвару **ром гардиданашон** шаклу хислатҳои гуногун **пайдо кардаанд**. Кабутарони ваҳшӣ кабудранганд.

Паррандаи мазкурро дар забони тоҷикӣ, махсусан дар лаҳҷаҳои ҷудогонаи он **кафтар** ҳам

меноманд. *Кафтар* инкишофи фонетикӣ ва муҳаффафи ҳамон *кабутар* аст.

Абдурахмон Бухоризода

Дуғат

муҳаффаф — сабук кардашуда, кутоҳ кардашуда
этимология — як соҳаи илми забон буда, таърихи баромади калимаҳоро меомузад

Феълҳои таркибии номӣ аз ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои ёридиҳанда сохта мешаванд: *кор кардан, ҷавоб гардондан, чарх задан, сиҳат шудан, хунук хурдан, умр ба сар бурдан, ба анҷом расидан.*

Чузӣи номии чунин феълҳоро исм, сифат, ибораҳои номӣ, шумора, зарф ва чузӣи дуҷуми онҳоро феълҳои ёридиҳанда (*кардан, шудан, намудан, гардондан, сохтан...*) ташкил менамоянд: *озод кардан (шудан), ҳозир шудан, тоб хурдан, омода сохтан.*

Машқи 436. Матнро хонед, феълҳои таркибии номиро нависед ва гуед, ки маъноҳои шахсу шумора ва замонро кадом чузӣҳо ифода кардаанд.

Чистон маҳсули ақлу заковат, ҷаҳонбинӣ, донишу фазилат ва завқу салиқаи халқ аст. Ин жанри қадима ва машҳури фолклор аз ифодаи маҷозӣ ва мафҳуми иҷтимоӣ то ба як навъи дилпазиру ва шавқангези санъати сухан роҳи дуру дарози инкишофро тай кардааст. Чунончи, шахси хушзавқе фармудааст:

Таҳ санг, рӯ санг,
Миёна уқоби тезчанг.

Ва ё:

Об дар об чӣ бошад?
Ҳавзи гулоб чӣ бошад?
Оташ расад, ях кунад,
Ҷуро ҷавоб чӣ бошад?

Ин чистонҳо зоҳиран сода ва осон намоянд ҳам, кашфи асрори ниҳони онҳо донишу маҳорат ва зеҳну таҷрибаи муайянеро тақозо менамоянд. Ҳар касе ки ин предметҳои ҷондор ва бечорро дида, сифат ва хосияти онҳоро санҷида ва равшан мушоҳида карда бошад, ҷавоби мафҳумоти сарпечро дақиқ муайян менамояд. Ташбеҳоти мувофиқ ва муносиб сифату хосиятҳои сангпушт ва тухмро равшану диққатангез сохтаанд. Шунаванда ба фикр фуру меравад, аломат ва сифатҳои гуногуни сангпушт ва тухмро ба ҳам муқоиса мекунад, дониш ва мушоҳидаи худро ба кор мебарад ва шабоҳати баъзе узвҳои сангпушт ва уқобро ба хотир меорад. Дар акси ҳол муайян кардани ҳусни матлаб маҳол аст.

Асадулло Суфиев

Сабақ ва сунорниш

1. Калимаи *чистон*-ро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо карда, соҳти онро муайян кунед.
2. Матн хоси кадом услуби нутқ аст?

Машғула 437. Ба ҷойи нуқтаҳо феълҳои ёридиҳандаи мувофиқро гузошта нависед.

Озод..., тамошо..., анҷом..., гап..., нигоҳ..., шуруъ..., расм..., умед..., тир..., пароканда..., бедор..., хоб..., муҳайё...

ТАҲЛИЛИ САРФИИ ФЕЪЛ

Ман дар ҷавоб бо диққат ба андоми у нигаристам: зоҳиран дар муддати ин се рӯз вай худро хеле гиронда буд. (Ҷ.Ақобиров)

Нигаристам — феъли шахси якуми танҳо, замони гузаштаи наздики сифаи хабарӣ, намуди мутлақ, феъли сода, ба вазифаи хабар омадааст, таркиби сарфиаш: нигарист (асоси замони гузашта), **-ам** (бандаки феълии

шаҳси якуми танҳо). Муродифҳояш: *нигоҳ кардан, назар кардан, чашм духтан, дида духтан.*

Гиронда буд — шаҳси сеюми танҳо, замони гузаштаи дури сиғаи хабарӣ, намуди мутлақ, феъли таркибии феъли, ба вазифаи хабар омадааст.

§ 113. ТАКРОРИ ФЕЪЛ

Савол ва супоришҳо

1. Феълро таъриф кунед. Феъл чанд асос дорад?
2. Асоси замони ҳозираи феъл ба чӣ баробар аст?
3. Асоси замони гузаштаи феъл ба чӣ баробар аст?
4. Фарқи бандакҳои феълро аз хабарӣ шарҳ диҳед.
5. Мисолҳои оред, ки дар онҳо феъли **ҳаст** ва бандакҳои хабарии **аст** истифода шуда бошанд.
6. Таъриф чист? Шаклҳои ғайритаърифӣ феълро номбар кунед.
7. Масдар чист?
8. Феълҳо аз чиҳати сохт чанд хел мешаванд?
9. Феълҳои таркибии феълию номиро дар муқоиса бо мисолҳои шарҳ диҳед.
10. Фарқи феълҳои мустақилро аз феълҳои ёридиҳанда (ёвар) гуед.
11. Феълҳои монда ва гузарандаро шарҳ диҳед.
12. Намудҳои феълро чӣ тавр муайян мекунанд?
13. Воситаҳои ифодаи намуди мутлақ ва давомдори феълро фаҳмонед.
14. Сиға чист? Феъл чанд сиға дорад?
15. Шаклҳои замони сиғаи хабариро шарҳ диҳед.
16. Сиғаи амрӣ ба кадом шахс тааллуқ дорад?
17. Сиғаи шартӣ — хоҳишмандиро шарҳ диҳед.
18. Сиғаи эҳтимоли чист?
19. Феълҳо дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзоҳои ҷумла меоянд?

Машқи 438. Порчаҳои шеърро ифоданок хонда, ба зери масдарҳои хат кашед ва сохти онҳоро муайян кунед.

Кохи бе устод хоҳӣ сохтан,
Ҷоҳилони ҷон бихоҳӣ бохтан.

Ҷалолуддини Балхӣ

Айёми зиндагонист нақше бар об рафтан,
Чашме пуроб кардан ҳамчун ҳубоб рафтан.

Таҳқиқи бесуботи дигар масал надорад,
Ҳамчун шарар дамидан бо изтироб рафтан.

Аз қомати ҳамида меояд ин ишора,
Бигаштааст ҷавонӣ бояд шитоб рафтан.

Муҳаммадхусайни Ҳоҷӣ

Дуғат

хубоб — қуббачан руйи об.

изтироб — ҳаяҷони сахт, беқарорӣ

Ситта ва супориш

1. Калимаи *бесуботӣ* кадом ҳиссаи нутқ аст ва он чӣ тавр сохта шудааст?

2. Маънои калимаи *таҳқиқро* ба ёд оред.

Машқи 439. Матнро хонед ва феълҳояшро аз руйи сохт гуруҳбандӣ кунед: сода, сохта, таркибӣ.

ТУХМДУЗД ШУТУРДУЗД МЕШАВАД

Рузе тифле чанд дона тухми мурғ аз хонаи ҳамсоя дуздиду ба хонаи худ даромад. Модараш тухмҳоро дар дасти ӯ дид. Пурсид:

— Инҳоро аз кучо овардай?

Кудак ҳақиқати амрро баён кард. Модараш тухмҳоро аз дасти ӯ гирифт ва ба забони нарму лайин уро маломат кард ва гуфт:

— Мабодо дигар аз ин корҳо накуни!

Ва ба ҷойи ин ки тухмҳоро ба соҳибаш бозгардонад ва дарси ибрати дигаре ба кулаки худ боздиҳад, онҳоро матбах бурду пухт ва ба иттифоқи ӯ хурд.

Писарак бар асари мушоҳидаи мулотафати модар ва ширкате, ки бо вай дар хурдани тухмҳо намуд, фардо низ чанд ағал зиёлтар дуздиду ба хона овард. Модараш боз ба шеваи рузи пеш вайро ба нармӣ маломат кард, вале аз гирифтани ва пухтани хурдани тухмҳо ҳам дарег накард. Ва хулоса, саҳлангории вай сабаб шуд, ки ин рафтори накуҳида одати сонавии кудак

гардад ва саранҷоми кораш ба ҷое расид, ки аз гандадузди таҷовуз карда, рӯзе шутуре бидузид ва иттифоқан кораш барор нагирифт ва уро ба маҳкамаи қозӣ кашиданд ва довари хостанд.

Қозӣ пас аз субути тақсираш ба буридани дасти вай амр дод.

Бечора ҷавон, ки ҳеҷ гоҳ чунин рӯзею чунин муҷозотеро барои худ пешбинӣ ва тасаввур намекард ва аз кардаҳои хеш саҳт мутанаббеҳу пушаймон шуд ва фарёд баровард: - Айюҳал қозӣ, агар меҳоҳӣ ба инсоф довари кунӣ, амр кун, то дасти модарамро бибуранд, чаро ки ман бегуноҳам ва поёни тухмдузди шутурдузди мешавад.

Қозӣ тавзеҳ хост ва ҷавон сидқи матлабро, ҳамчунон ки буд, баён кард. Қозиро дил ба ҳоли вай суҳт ва уро тавба дод.

Аз «Достонҳои амсол»

Луғат

лайн — нарм, мулоим

матбах — ошхона

мулотафат — лутфу марҳамат, шавқату навозиш

нақӯҳидан — таъна кардан, сарзаниш кардан

таҷовуз кардан — аз ҳадди худ гузаштан

субути тақсир — муайян кардани айбу нуқсон

муҷозот — ҷазодиҳӣ

мутанаббеҳ — огоҳ, хушёр

айюҳал қозӣ — эй қозӣ!

Савол ва сунориниҳо

1. Мурулифҳои феъли *баён кардан*-ро гуед.
2. Шумо ба моҳияту мазмуни *тавба кардан* сарфаҳм меравед?
3. Матни болоро аввал муфассал (пурра) нақл кунед, баъд мухтасар (кутоҳ, фишурда) нависед.

Машқи 440. Аз рӯи матни боло ба тарзи сохтани нақшаи мураккаби матн диққат диҳед.

1. Сабаб ва оқибатҳои дузд шудани писар:

- а) бори аввал даст ба дузди залани ӯ
- б) вайро сарзаниш накардани модар

в) шутурдузд шудани тухмдузд

2. Ба маҳкама кашидани ҷавон:

а) ҳукми қозӣ ба сабаби дуздии у

б) изҳори пушаймонӣ қардани писар

в) уро тавба додани қозӣ

Супориш

1. Шумо ҳам дар хона аз руйи ягон нақл нақшаи мукамал тартиб диҳед.

Машқи 441. Сохту таркиб ва имлои калимаҳои зеринро шарҳ дода, бо онҳо ҷумла созед.

Воғузоштан, вохурдан, во қардан, барлоштан, боздодан — боз гашта омадан, даромад — дар омади гап, бар ҳам задан (ба ҳамдигар задан) — барҳам задан (нест қардан), фуромалан — фуру рафтан, фуру бурдан, фуруд омадан.

§ 114. ТАКРОРИ СОЛОНА

Машқи 442. Аз калимаҳои зерин ибораҳо созед.

Кӯҳ, ин, хона, омузгор, хонанда, гуфтан, қор қардан, равшан, баланд, беҳтарин, сурх, дил, китоб, шавқовар.

Машқи 443. Аз матни зер ибораҳоро навишта, калимаҳои тобеъ-қунанда ва тобеъшавандаро бо аломатҳо ишорат кунед.

Сафедорон аз ду тараф мисли сарбозони баландболои таҳамтан саф кашидаанд. Абдувоҳидамак гоҳ-гоҳ аз роҳ бозмонда, ба сафи рости дарахтони мавзун, ба танаи сафеди онон, ки ба атроф гӯё нур мепошанд, чашм медузад ва аз назми ин раста, аз ҳусни он ҳаловат мебарад.

Баъзан, мисли он ки бо ошноҳои худ суҳбат мекарда бошад, зери лаб меғуяд:

— Хушрӯед, сафедорон... Зеро сарбаландед..., боғуруред.

Пас, чашмонашро нимқоф қарда, ба осмон менигарад, боз ба дарахтон муроҷиат мекунад:

— Офарин, сафедорон...

Аз сарғаҳи водӣ, аз он сӯе, ки қуллаҳои барфин воқеъ гаштаанд, насиме мевазад ва барғҳои аз як тараф сабзи ҷилодор ва аз тарафи дигар пахтасон сафеди дарахтон аҳлона чапак мезананд ва ин дам ба гуши пирамард гуё ҷавоби онҳо мерасад, ки пичирросзанон мегуянд:

— Фаҳри мо, амак, аз ростиамон, — арз мекунад яке.

— Баланд шудаем, ки ҳар чӣ дуртар назар андозем, — мегуяд дигаре, — Бингаред, амак, ҳо, ана, дарё равон аст. Ҳатто мавҷҳои нуқрагунаш намудоранд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Дуғат

мавзун — хушқаду қомат

назм — тартиб

Силоз ва сунориш

1. Қадом калимаҳо таъшид доранд?
2. Гуел, ки ин ифода чӣ маъно дорад: *Фаҳри мо аз ростиамон.*

Машқи 444. Нависед, мубтадову хабарро ёбед ва ба ифодаю сохти онҳо диққат диҳед.

Бародар! «Об аз сар лой!» Ҳокимони мамлакат ҳам тарафи боёнро мегиранд. Бой порсол аз ҳила ҳалво сохта, як қисми заминҳои Бозорро гирифт. Аз рӯи ҳисоби Азимшоҳ ин ҳисоб монанди «ду карат ду мешавад чор» ошкор ва равшан буд... Як кор мекунем, ки «на сих сузад, на кабоб». — Албатта, «Моли муъмин — хуни муъмин» гуфтаанд. Ин қадар роҳи барзиёдро ба касофати Азимшоҳи ту тай кардан «болои мурда сад ҷуб» буд.

«Одаи аз гул нозук, аз санг саҳт» гуфтаанд. Агар аз дасти ман ояд, ҳамаи фақиронро мефурушам, «гур сузadu лег ҷушад» гуфтаанд. «Гунҷишкро ки кушад? Қассоб» — гуфтаанд. Нафсро калон нақун, «кам-кам ҳуру доим ҳур» гуфтаанд. Гули сари сабади маҷлис Али бояд ба гардан гирад. Як кор мекунам, ки «ҳам лаъл ба даст ояд, ҳам ёр наранҷад». «Пул бошад, дар ҷангал шурбо» — гуфтаанд. Дуруст «Асон пир — ба ҷои пир» гуфтаанд.

Садриддин Айни

1. Матни боло сар то по аз зарбулмасалу мақолҳо иборат аст. Бигӯед, ки ин тарзи баён хоси кадом услуби нутқ аст.
2. *Аз ҳила ҳалво сохтан* чӣ маънӣ дорад?
3. Зарбулмасали «*Гунҷишкро кӣ кушад?* – *Қассоб*»-ро шарҳ диҳед.
4. Ифодаи «*Худкардари даво нест*» боз чӣ гуна муродиф дорад?

Машқи 445. Чумлаҳоро хонед. Бигӯед, ки кадом аъзоҳои чумла чида шуда омадаанд.

1. Аҷоиб фасл аст фасли баҳор! Олами табиат на ин ки фақат зинда шуда, аз нав ҷон мегирад, тароват, балки нур ва ҷавонӣ пайдо мекунад. Замин бо сабзаи тару тоза пушида мегардад, дарахтон гулпуш мешаванд, дар ҳаво як бӯи муаттар, бӯи сармасткунанда, бӯи дилбозандае пайдо мешавад, ки аз он ҳам одамон, ҳам ҷонварон ва ҳам мургон ба хуруш меоянд, маст мешаванд. (*Ҷ.Иқромӣ*)

2. Дар ин роҳ бисёр одинаҳо, бисёр шарифҳо, бисёр шоҳмирзоҳо, бисёр сангинҳо, бисёр гулбибиҳо ва бисёр гуландомҳо фидо ва қурбон гардидаанд. (*С.Айнӣ*)

Дураф

муаттар — атрогин, хушбӯ

хуруш — бонгу садо, гурриш, гавго

1. Чумлаи аввал бо чӣ гуна оҳанг ифода ёфтааст?
2. Бигӯед, ки дар чумлаи дуҷум исмҳои хос — номи қаҳрамонони асарҳои устод Айнӣ бо пасванди *-ҳо* омада, чӣ гуна хусусият пайдо намудаанд.

Машқи 446. Шеърро ифоданок хонед ва аз ёд кунед. Бигӯед, ки такрори ҳамсадои *р* ба калимаҳои *буррандатар*, *гуррандатар* чӣ гуна оҳанг бахшидааст.

Вақти он аст,

Эй қалам!

Буррандатар гарди зи тег!

Вақти он аст,

эй сухан!

Гуррандатар гарди зи барқ!

То ба душман ҳамла орам,

Решааш бури зи бех,

То раси,

Манхус анчарро кунӣ бешоҳу барг.

Ҳабиб Юсуфи

Луғат

манхус — шум, ба наҳси афтода, бадбахт

анчар — як навъ дарахти мевааш заҳрнок

Машқи 447. Калимаҳои зеро ба ҳиҷоҳо ҷудо намуда, қолабҳои заданокии онҳоро муайян кунед.

Паҳлавон, дидам, нохост, фардо, майлаш, берун, хондан, ҳамин, китобхона, омадам, намеравам.

Намуна: паҳлавон: паҳ-ла-вон

Машқи 448. Муродифҳои ҳар яке аз ин калимаҳоро нависед.

Намуна: дуст — рафиқ, ёр; ресмон — аргамчин

Дуст, ресмон, офтоб, муҳаббат, инсон, моҳ, бахт, дунё, омузгор, дилдода, ғазаб, ҳавас, раҳм, хурсанд, ресмон, ситам, мусибат, хирад, чашм, сиришк, асбоб, лашкар, супориш, айб, мақсад.

Машқи 449. Дар матн ба қадом маъноҳо омадани калимаи «сар»-ро муайян кунед.

1. **Сар** равалу сир наравал. (*Зарбулмасал*) 2. **Ў** замбуруғҳоро ба ду қисм ҷудо карда, як қисми онҳоро, ки **сарашон** монанди пулакча паҳну тунук буданд, ба халта андохт. (*С.Айнӣ*) 3. Айёми баҳор буд, зардолуҳо ба шукуфтан **сар** карда буданд. Дар Соктаре акаам Саидакбарҳоҷа ба пеши хатиби деҳа дарс **сар** карда буданд. 5. «Зиёфаташ **сарашро** хурад», — гуфта аз паси дари меҳмонхонааш баргашта омадам. 6. Модари духтар... ба онҳо «духтарам номзад дорад ва **сараш** бастагист»

намегуфтааст. 8. Ман он вақтҳо хаёли Бухоро рафта хонданро тамоман аз **сари** худ дур карда будам. Мо ҳар ду бародарони куҳансол ҳарчанд ба ҳам машварат кардем, **сари** калобаи ин корро наёфтем. (С.Айнӣ)

Супоришҳо

1. Даҳ калимаи мураккаб нависед, ки ҷузъи якумашон *дил* бошад.
2. Муродифҳои калимаи *сарнавиштро* ёфта нависед.
3. Зарбулмасали «*Сар раваду сир наравад*»-ро аз ҷиҳати мазмун маънидод кунед.

Машқи 450. Матро бодикқат хонед. Калимаҳои ишорашуларо аз ҷиҳати таркиб (асос, реша, бандак, пасванду пешванд) ҷудо кунед.

Созу суруди дилошуб бори саввум дар **чорбоғи** торик танин андохт. Ин бор муғаннии сеҳрсоз **шунавандагонашро** бо **сабздарсабз** ном мақома сеҳру афеун мекард. Шоҳ аз гояти шавқ ба по бархоста, аз **саломатии** сари мутриби нопайдо аз ҷоми гулшанорой як ҷом шаробро дам кашид ва гуфт:

— Ромишгар агар фаришта мебуд, **сиришташ** аз буйи мушку анбар ки ҳаст, барбат намедошт ва агар дев мебуд, наменавохт ва намесурод. Бегумон, вай одамизод аст, боғро чапу рост ҷуд ва **ёбедаш**. Ман уро меҳтари ромишгарони даргоҳ мекунам ва даҳону **доманашро** пур аз дурру гавҳар месозам.

Борбад ин овози шоҳро шунида, аз шохи сарв фуруд омад ва дар пешгоҳи у ҳозир гардид.

— Ту кисти? — пурсид шоҳ.

— Яке **бандаам**, Борбади **ромишгарам**, — ҷавоб дод муғанни ва сипас ба ҷи сабаб ва ҷи гуна ба чорбоғи шоҳ **омаданашро** баён кард.

Хусрав аз Саркаш хашмгин шуда, ба вай гуфт:

— Эй бадхунар. Чаро ту уро аз ман дур карди? Ту ҳанзали,
Борбад — шакар, ту **зоғӣ** ва у булбул:

Бад-ин гуна то сар суйи хоб кард,
Даҳонаш пур аз дурри хушоб кард.
Бишуд Борбад шоҳи ромишгарон,
Яке **номдоре** шуд аз меҳтарон.

С.Улуғзода

Лугат

муғанӣ — сароянда, навозанда

ҳанзал — як навъ кадуи ёбой, кадуи талх

Савол ва ҷавоб

1. Дар калимаи *ёбедаш* бандакҷонишини *-аш* чиро ифода мекунад?
2. Киरो ромишгар мегуянд?
3. Номи Борбади ромишгар ба асбоби мусиқии *барбат* чӣ робитае дорад?
4. Аз лугатҳои тафсирии маънии калимаҳои *танинандоз*, *мутриб*, *ромишгар*, *сиришт*-ро пайдо намуда, ба дафтари лугататон нависед.

Машқи 451. Шеърро хонед. Бандакҳоро муайян карда, вазифаҳои онҳоро шарҳ диҳед.

Эй Ватан, аз сад ҷаҳон бар ман фақат рӯят хуш аст,
Чун гули зебо ба чашми ман туй, бӯят хуш аст.
Шаб расад, дар кӯйи ту ҷастам чароғи посбон,
Соҳили гулгунҷабою сабзи Омӯят хуш аст.
Лаҳзае дурат шавам, гардӣ ба дил наздиктар,
Дил кашад сӯят маро, оғуши дилҷӯят хуш аст.
Чун садоят бишнавам, афтам ба вачду изтироб,
Ҳарфи ҷонбахши лаби лаъли суҳангӯят хуш аст.
Оби ширинат барорад талхкомии маро,
Обҳои чашмаву дарёчаю ҷӯят хуш аст.
Кам набошад рӯйи олам мулки зебоманзаре,
Мисли ту хуштар надидам, ҳусни дилҷӯят хуш аст.
Мекунам эҳсос дар ту рӯҳи поки модарам,
Бар дили ман гармиҳои рӯйи некуят хуш аст.

Маҳмадалишоҳ Ҳайдаршо

1. Ба талаффузи калимаҳое, ки ҳарфи «р» доранд, диққат диҳед.
2. Шеърро аз лиҳози мазмун шарҳ диҳед.

Машқи 452. Панду ҳикматҳоро нависед. Калимаҳои таъкидшударо аз ҷиҳати сохти сарфишон ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо намоед.

1. **Дарахти бесамар** беҳ аз фарзанди **носолех**.
2. Ақл аз **калонӣ** ва **майдагӣ** нест.
3. Одами **бесавод** мисли кӯр аст.
4. Ба **некномӣ** мурдан беҳ аз ба **бадномӣ** зистан.
5. **Сухан** бо ту нагӯям, то насанҷам,
Масанҷида мағу, то ман наранҷам.

Низомии Ганҷавӣ

6. Чу **гуфтори** беҳуда бисёр гашт,
Сухангӯӣ дар анҷуман хор гашт.

Абулқосим Фирдавӣ

7. **Тоҷи сари** ҷумла ҳунарҳост илм,
Қулфкушоӣ ҳама дарҳост илм.

Абдурахмони Чоӣ

Дуғат

қиём — рост истодан

1. Калимаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд?
2. Талаффузи кадом шакли калима осонтар аст: *қулфкушо* ё *қулфкушо*?
3. Мазмуни ҳикматҳоро шарҳ диҳед.

Машқи 453. Хонед. Исмиҳои шахсу гайришахс, моддиву маъниро ҷудо карда шарҳ диҳед.

ДАР СОҲИЛИ КУЛ

Бачаҳои бисёре дар кул оббози мекарданд. Садоҳои хандаву бози ва ҷастухези шодиомези онҳо дар фазои дараи қуҳистон гулгулае андохтааст.

Марди солхурдае дуртар аз соҳил дар рӯи алафи сабз нишаста, тани то миён бараҳнаи худро офтоб медиҳад. Дар паҳлуяш як ҷуфт багаласо. Вай оҳиста як пойи шими худро боло карда, соқи пойи ҷубинашро мемолад ва ба оби зулоли кул бо ҳасрат менигарад.

Дар осмон чанд ҳавопаймои реактивӣ рахҳои сафед мекашанд. Рахҳои қаҷ, рост, мудаввар. Акси он рахҳо ба оби соф афтода, морсон мелаппанд ва мехазанд.

Мард ба осмон мулдате чашм меӯзад. Нуқтаи дурашонеро, ки аз паси он раҳи тозаи сафед пайдо мешавад, дида табассум мекунад. Баъд назараш боз ба бачаҳои саргарми бози афтода, лабханд аз чеҳрааш дур мешавад. Рӯи чашмонашро пардаи ҳаёл мепошад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Саъд ва сунорш

1. Фарқи феъли *менигарад*-ро аз *чашм меӯзад* ва исми *табассум*-ро аз *лабханд* аз ҷиҳати тобиши маъно шарҳ диҳед.
2. Маънии *чашм духтанро* боз бо кадом феълҳо ифода кардан мумкин аст?

Машқи 154. Матнро хонда, вазифаҳои наҳви исмҳои муайян кунед.

Як тараф қуҳи баланд, дар домани қуҳ замини ҳамвори камбаре дароз кашадааст, ки қад-қадӣ вай дарёчаи шухобе ҷорӣ мегардад. Хонаҳои сангию гилии хурду калон, ки аз дур шаклашон ба қатори қуттиҳои чоркунҷа монанд аст, паҳлу ба паҳлу то қариби камари қуҳ расидаанд. Дуртар аз ин хонаҳо, дар нишебии канортари деҳа чор чинори муҳташам қад рост кардаанд, ки шохҳои нуғи онҳо хушк шуда урён гаштаанд. Аз зери ин чинорҳо оби чашмае мегузарад, ки сари вай дар камари қуҳ пинҳон аст.

Фотех Ниёзӣ

Машқи 455. Матро хонед. Шахсу шумораи феълҳоро муайян кунед ва гуед, ки онҳо ба кадом замон далолат мекунанд.

Духтарак ба ҳар хонае, ки медаромат, ба бачаҳои соҳибхона ҳасад мебурд. Норҷон маҷбур буд, ки ин шартро қабул кунад, зеро ба ғайр аз Чинӣ муттақое надошт. Ақлам ба бисёр чизҳо намерасид, ақлам намерасид, ки одами беҳуқуқи беватан ҳеч чизро ҳимоя карда наметавонад. Ҳамин табақро пур кунӣ, бас... Дилшикаста ва ятимона нигоҳ мекард, вале Худойкул ба бойҳои давраи қадим монанд буд, ки боз барои ин тавр яқравӣҳо Ятимро саҳттар ҷазо меод. Вале ягон рузе набуд, ки бе таънаю маломат баргарданд.

Сорбон

Лугат

муттақо — тақяғоҳ

Савол ва сӯниш

1. Чаро дар ин ҷо Ятим бо ҳарфи калон навишта шудааст?
2. Шарҳ диҳед, ки чаро одами беватан беҳуқуқ аст.

Машқи 456. Матро хонед. Ба мавқеи истифодаи бандаки хабарии *-аст* ва феъли *ҳаст* диққат диҳед.

Калимаи «**ҳаст**» унсури луғавии забон, калимаи мустақилмаъно, шакли замони ҳозираи феъли **будан** аст. Аммо **аст** унсури луғавӣ нест, балки унсури грамматикӣ — бандаки хабариест, ки бо ёрии он шакли нақлии феъл (шахси сеюми шумораи танҳо: хондааст, кор накардааст) сохта мешавад. Инчунин хабарҳои номӣ ҳам бо ёрии ин бандак шакл мегиранд: *Имруз ҳаво гарм аст. Роҳи он ҷо хеле дур аст. Вазифаи мо хондан аст. Ҷамшед донишҷӯ аст.* Дар ин мавридҳо бандаки **аст**-ро феъли **мебошад** иваз карда метавонад: *Ҷамшед донишҷӯ мебошад.* Аммо тарзи ифода сохта ва сунъӣ мебарояд. Бинобар ин устодони каломӣ малеҳ аз истифодаи он худдорӣ мекунанд. Агар исм, ҷонишинҳои предметӣ ва масдар ба вазифаи хабар омада, аз он бандаки **аст** афтад, байни мубтадою хабар аломати тире мегузоранд: *Ин — дард; Ин ҳама — афсона. Вазифаи мо — хондан.* Сифат, сифати феъли, шумораҳои тартибӣ дар ҳамин вазифа омада

бошанд, аломати тире гузошта намешавад: *Ииқ ширин; Ҳаво гарм; Зиндагӣ мушқил; Замин сахт, осмон баланд; Абр гирёну лолаҳо хандон; Либос зебанда.*

Феъли **будан** (шакли замони ҳозира: **ҳаст**, гузашта: **буд**) мафҳуми воқеият ва ҳастию нестиро ифода мекунад.

— Ҳазрати Мавлоно дар хона **ҳастанд**?

— То ин дам дар хона **буданд**.

Дар ин мисолҳо феъли **будан** дорон маънои мустақил аст. Он бо феълҳои *вучуд дорад* ё *надорад*, *ҳузур дорад* ё *надорад* ҳаммаъност.

Баҳриддин Камолитдин

Савол ва ҷуворин

1. Дар ифодаҳои «*У омада буд. Вай дар хона буд*» феъли «*будан*» қадом вазифаҳоро адо намудааст?

2. Дар хона дар бораи тайёри ба имтиҳон иншо нависед, ки дар он феъли «*ҳаст*» ва бандаки хабарии «*аст*» истифода шавад.

ЗАБОНГУМКАРДА

Ҳар кӣ дорад дар ҷаҳон гумкардае,
Дар заминро дар замон гумкардае.
Ин нишон гум кардаеву дигаре
Хештанро бенишон гумкардае.
Аз тамоми ин он гумкардагон,
Зиштутар нест дар рӯи ҷаҳон.
З-он ки гумкарда забони модарӣ
Ҳарф гуяд бо ту бо чандин забон.
Бок не, гар довари гум кардааст,
Ё умеди сарвари гум кардааст.
Заҳр бодо шири модар бар касе,
К-у забони модарӣ гум кардааст.

Лоиқ Шерали

Савол ва ҷуворин

1. Рузи Забони тоҷикиро кай ҷашн мегиранд?
2. Шеърро маънидод ва аз ёл кунед.

МУНДАРИЧА

Мурочиат ба хонанда.....	3
Забон ва нутқ.....	4

ТАКРОРИ МАВЗЎЪҲОИ СИНФИ I—IV

§ 1. Ҳиссаҳои нутқ.....	6
§ 2. Ҷумла. Мубтадо ва хабар.....	12

ИЛМИ ОВОШИНОСИ (ФОНЕТИКА)

§ 3. Овошиноси ва вазифаҳои он.....	16
§ 4. Дастгоҳи гуфтор ва вазифаҳои он.....	17
§ 5. Овоз ва ҳарф. Алифбо (Алфавит).....	19
§ 6. Овозҳои садонок ва ҳамсадо.....	23
§ 7. Садонокҳо ва хусусияти онҳо.....	25
§ 8. Овозҳои ҳамсадо.....	27
§ 9. Ҳамсадоҳои ҷарангнок ва бечаранг.....	30
§ 10. Ётбарсарҳо ва имлои онҳо.....	32
§ 11. Имлои п ва п.....	34
§ 12. Имлои у ва у.....	39
§ 13. Имлои ҳарфи э.....	42
§ 14. Аломати сакта (т).....	43
§ 15. Падидаҳои овозӣ.....	45
§ 16. Имлои ҳамсадоҳои д, т, ҷ.....	46
§ 17. Ҳамсадоҳои тақрор (ташдид) ва имлои онҳо.....	47
§ 18. Ҳиҷо ва хелҳои он.....	49
§ 19. Ба сатри дигар кучонидани ҳиссаи калима.....	52
§ 20. Зада ва мавқеи он дар калима.....	53
§ 21. Тақрори боби овошиноси.....	56

НАҲВ (СИНТАКСИС) ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ

§ 22. Ибора.....	59
§ 23. Ҷумла	63
§ 24. Ҷумлаи сода	64
§ 25. Ҷумлаи хабарӣ.....	67
§ 26. Ҷумлаи саволи.....	69
§ 27. Ҷумлаи амрӣ.....	73
§ 28. Ҷумлаи хитобӣ.....	75
§ 29. Аъзоҳои ҷумла.....	79
§ 30. Сараъзоҳои ҷумла.....	81
§ 31. Хабар.....	82
§ 32. Мубтадо.....	85
§ 33. Аъзоҳои пайрави ҷумла.....	88
§ 34. Пурқунанда.....	90
§ 35. Муайянқунанда.....	92
§ 36. Ҳол.....	95
§ 37. Ҷумлаи ҳуллас ва тафсиلى.....	97
§ 38. Ҷумлаҳои чидааъзо.....	99
§ 39. Ҷумлаҳои дутаркиба ва яктаркиба.....	101
§ 40. Мухотаб.....	103
§ 41. Ҷумлаи мураккаб.....	107
§ 42. Пайвандакҳо дар ҷумлаи мураккаб.....	109
§ 43. Нутқи айнан нақлшуда.....	113
§ 44. Муқолама.....	115
§ 45. Такрори наҳв ва аломатҳои китобат.....	117
§ 46. Услубҳои забони адабии тоҷикӣ.....	123
§ 47. Маълумот дар бораи матн.....	126

КАЛИМА

§ 48. Маънои луғавӣ ва грамматикӣ калима.....	132
§ 49. Маънои асли ва маҷозии калима.....	133
§ 50. Калимаҳои якмаъно ва сермаъно.....	136
§ 51. Муродиф (синоним).....	138
§ 52. Мутақод (антоним).....	142

§ 53. Ҳамгуна (омоним).....	145
§ 54. Лугатҳои тафсирия ва дузабона.....	146
§ 55. Такрори мавзӯи калима.....	147

КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО

§ 56. Таркиби сарфии калима. Калимасозӣ ва имло.....	150
§ 57. Реша. Калимаҳои ҳамреша.....	151
§ 58. Пасванд (суффикс).....	152
§ 59. Пешванд (префикс).....	154
§ 60. Асос ва бандак.....	156
§ 61. Бандаки изофия.....	158
§ 62. Бандакҷонишинҳо.....	159
§ 63. Бандакҳои феъли.....	161
§ 64. Бандакҳои хабарӣ.....	163
§ 65. Калимаҳои сода.....	166
§ 66. Калимаҳои сохта.....	166
§ 67. Калимаҳои мураккаб.....	167
§ 68. Такрори таркиби сарфии калима. Калимасозӣ ва имло.....	167

САРФ (МОРФОЛОГИЯ) ВА ИМЛО

§ 69. Маълумоти умумӣ дар бораи ҳиссаҳои нутқ.....	170
--	-----

ИСМ

§ 70. Исм ва аломатҳои сарфии он.....	171
§ 71. Вазифаи исм дар ҷумла.....	173
§ 72. Шумора дар исм.....	176
§ 73. Исмҳои ҷинс ва ҳос.....	179
§ 74. Ҳарфи калон ва ноҳунак дар исмҳои ҳос.....	180
§ 75. Исмҳои шаҳс ва ғайришаҳс.....	182
§ 76. Исмҳои модӣ ва маънӣ.....	183
§ 77. Исмҳои кул ва ҷузъ.....	186
§ 78. Сохти исм.....	186
§ 79. Исмҳои сода.....	187
§ 80. Исмҳои сохта.....	188
§ 81. Пешванди ҳам.....	190

§ 82. Пасвандҳои исмсоз	191
§ 83. Пасвандҳои хурдию навозиш	192
§ 84. Исмҳои мураккаб	193
§ 85. Исмҳои таркибии ва имлои онҳо	194
§ 86. Ихтисораҳо	195
§ 87. Такрори исм	196

ФЕЪЛ

§ 88. Феъл ва аломатҳои сарфии он	199
§ 89. Вазифаи феъл дар ҷумла	200
§ 90. Шаҳс ва шумора дар феъл	201
§ 91. Тасриф. Бандакҳои феъли ва хабарӣ	204
§ 92. Асосҳои феъл	206
§ 93. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл	209
§ 94. Масдар	210
§ 95. Феълҳои мустақил ва ёридиҳанда	212
§ 96. Феълҳои мутлақ ва давомдор	214
§ 97. Феълҳои монда ва гузаранда	215
§ 98. Сиғаҳои феъл	217
§ 99. Сиғаи хабарӣ	218
§ 100. Сиғаи амрӣ	219
§ 101. Сиғаи эҳтимоли	222
§ 102. Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ	223
§ 103. Замонҳои феъл	225
§ 104. Замони гузаштаи феъл	227
§ 105. Замони ҳозираи феъл	229
§ 106. Замони ояндаи феъл	229
§ 107. Сохти феълҳо	232
§ 108. Феълҳои сода	232
§ 109. Феълҳои сохта	233
§ 110. Феълҳои таркибии	234
§ 111. Феълҳои таркибии феъли	234
§ 112. Феълҳои таркибии номӣ	235
§ 113. Такрори феъл	238
§ 114. Такрори солона	241

ШАКЛҲОИ ЗАМОНИИ СИФАИ ХАБАРИИ ФЕЪЛ

Шаклҳои шуҳудӣ (дида)

1. Замони гузаштаи наздик	Рафтам, суҳбат кардам, ба хотир овардам
2. Замони гузаштаи дур	Рафта будам, суҳбат карда будам, ба хотир оварда будам
3. Замони гузаштаи дури давомдор	Рафта истода будам, суҳбат карда истода будам, ба хотир оварда истода будам
4. Замони гузаштаи ҳикоягӣ	Мерафтам, суҳбат мекардам, ба хотир меовардам
5. Замони гузаштаи давомдори ҳикоягӣ	Рафта меистодам, суҳбат карда меистодам, ба хотир оварда меистодам
6. Замони ҳозираи давомдор	Рафта истодаам, суҳбат карда истодаам, ба хотир оварда истодаам
7. Замони ҳозира-оянда	Меравам, суҳбат мекунам, ба хотир меоварам
8. Замони ояндаи дур	Ҳоҳам рафт, суҳбат хоҳам кард, ба хотир хоҳам овард

Шаклҳои нақлӣ (шунда)

9. Замони гузаштаи нақлӣ	Рафтаам, суҳбат кардаам, ба хотир овардаам
10. Замони гузаштаи нақлӣи дур	Рафта будаам, суҳбат карда будаам, ба хотир оварда будаам
11. Замони гузаштаи нақлӣи ҳикоягӣ	Мерафтаам, суҳбат мекардаам, ба хотир меовардаам

Бобомуродов Ш. ва диг.
Забони тоҷикӣ: барои синфи 5 /Бобомуродов Ш.,
А-81 Сабзаев С., Набиева С./ Д.: «Тайфун-Менеҷмент»,
соли 2008. — 256 саҳ.

**ШАКАР БОБОМУРОДОВ
САИДҚУЛ САБЗАЕВ
САИДА НАБИЕВА**

ЗАБОНИ ТОҶИКИ

Китоби дарсӣ барои синфи 5

Муҳаррири техника: *Уляна Ким*
Муҳаррири ороиш: *Шамсиддин Хуҷаев*
Рассом: *Хусейн Меҳмоноов*
Саҳифабанди компютери: *Некрузи Абдуллозода*

Ба матбаа 23.11.07 супорида шуда. Ба чопаш 03.03.08 иҷозат
дода шуд. Андозаи 60x90^{1/16}. Гарнигураи «Times TAD». Чузъи чопии
шарти 16,0. Адади нашр 130 000 нусха. Супориши № 4130.

«Тайфун-Менеҷмент»

Дар ШСТН «Шарқ». 100083, Тошканд, кучаи
Буюк Турон, 41 чоп шудааст.

ISBN 978-99947-723-1-5

9 789994 772315